

HATÁRTALAN

Régészet

ára: 1490 HUF

8,14 EUR

756 DIN

29,8 RON

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

IX. évfolyam 4. szám - 2024

www.hatartalanregeszet.hu

ELSÜLLYEDT VÁROSOK

- ◆ ÉSZAK ATLANTISZA
- ◆ AZ ELSÜLLYEDT KALÓZKIKÖTŐ
- ◆ A HOMOKBA TEMETETT VÁROS
- ◆ DZSUNGELTAKARÓ ALATT SZUNNYADÓ VILÁG

Harcosok
klubja

Régészet
napja

Besenyők
régészete

◆ ARCHEOKALAND ◆ LELŐ-HELY ◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI ◆ HELLÓ, TUDOMÁNY! ◆

A Martin Opitz Kiadó újdonságai

kiado@martinopitz.hu
www.martinopitz.hu

Információ: +36 30 321 1288

Stílus és elegancia AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

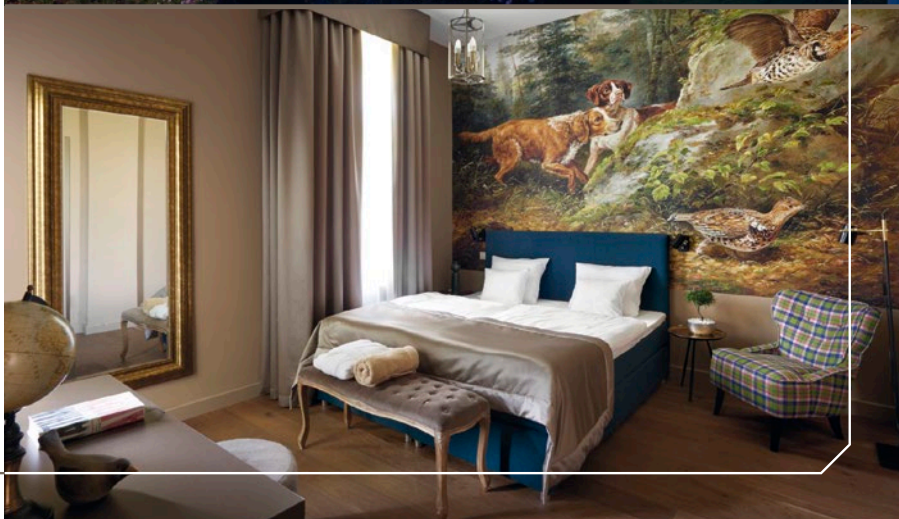
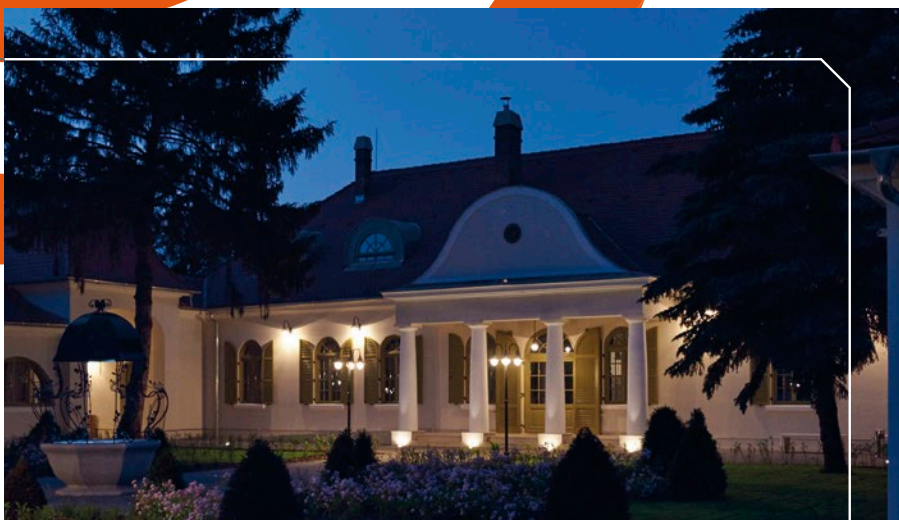

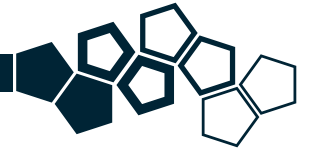
HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente

Ára: 1490 Ft

Előfizetve: 1250 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető

Felföldi Szabolcs

Szerkesztő

Király Kitty

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor

Bácsmegi Gábor

Képszerkesztő

Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor

Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés

Donka Gergely

Hodák Eszter

Magyar Milán

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Telefon: +36-62-549-040

Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala

www.hatartalanregeszet.hu

A magazin Facebook-oldala

Határtalan Régészet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HÍRVILÁG Press Kft.

Telefon/fax: +36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 5.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

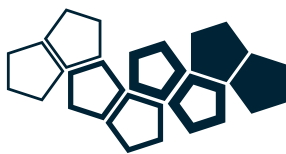

Elsüllyedt városok

A modern régészet születése a 18. században összekapcsolódott egy teljes föld alá süllyedt (valójában vulkáni hamu és tufa által beborított) település, jelesül Pompeji felfedezésével és feltárásával. De az emberek képzeletét Pompejitről

függetlenül is évezredek óta foglalkoztatják azok a városok, amiket a különböző legendák, történetek szerint a föld vagy a víz nyelt el, hol pillanatok, hol rövidebb-hosszabb periódus alatt. Alig van olyan kultúra, amelyben ne jelenne meg – időnként akár jól megérdemelt isteni büntetés formájában – egy-egy település elsüllyedése, eltűnése, gondoljunk csak az Ószövetségre vagy az Atlantisszal kapcsolatos mítoszokra. Jelen számunk ezen elsüllyedt városok nyomába ered. Így a világ több pontján is lemerülünk a tengerfenékre, de igyekszünk benézni a Takla-makán sivatag homokja alá, vagy épp bevesszük magunkat a közép-amerikai dzsungel mélyén található egykori magaskultúrák esőerdővel borított városaiba. Kronológiai értelemben is roppant időszakot tekintünk át az újkőkortól egészen a hírhedt kalózkikötő, Port Royal 17. századi apokaliptikus pusztulásáig. De szó esik még egy új, Szeged környéki szkíta temető feltárásáról, a besenyők magyarországi régészeti hagyatékáról vagy a Magyar Régész Szövetség most már komoly múltra visszatekintő kezdeményezéséről, a Régészet Napjáról. Azt javaslom, fogják meg a magazint, kucorodjanak vele a karácsonyfa alá és, merüljenek el velünk ismét a régészet izgalmas világába!

Felföldi Szabolcs
főszerkesztő

◆ Címlapsztori 5

- Atlit Yam, a korai földművelők világa a levantei partok előtt
– OROSS KRISZTIÁN – MARTON TIBOR. 5
- Szantorini – Egy vulkán árnyékában – BÁCSMEGI GÁBOR 9
- Jonaguni-romok: Megtalálták a japán Atlantiszt? – LÁZÁR MARIANNA. 13
- India elsüllyedt városa, Dváráká – JENEY RITA. 16
- Thónisz-Héracléion, a tengerbe süllyedt város – GYÓRY HEDVIG 21
- Baiae, az ókor buja üdülővárosa – T. SZABÓ CSABA. 27
- Elsüllyedt világok és maja romok – BÍRÓ PÉTER. 32
- Calakmul – az utolsó maja nagyváros – GYARMATI JÁNOS. 38
- A homokba temetett város: Kara-khoto – FELFÖLDI SZABOLCS 42
- Dzsungeltakaró alatt szunnyadó világ – A Khmer Birodalom ismeretlen fővárosa, Koh Ker – BELÉNYESY KÁROLY 46
- Rungholt, észak Atlantisza – GYÖNKI VIKTÓRIA 51
- Az elsüllyedt kalózkikötő: Port Royal – SZOMMER GÁBOR 54

◆ Lelő-hely 58

- Egy „kiemelt” város, Falassarna – BÁCSMEGI GÁBOR 58

◆ „Fegyvert, s vitézt” 60

- A magyarországi besenyők régészeti emlékei – KATONA-KISS ATTILA 60

◆ Archeokaland 64

- Régészet Napja – az ünneppé nőtt rendezvény – SZABÓ ORSOLYA. 64

◆ A szegedi múzeumból jelentjük 66

- „Harcosok klubja” – Újabb szkíta kori sírok Szeged-Szóregről
– PÓPITY DÁNIEL. 66

◆ Helló, tudomány! 70

- Új könyv a késő bronzkori Nyugat-Dunántúl történetéről – REGENYE JUDIT. ... 70

◆ Indiana Jones és barátai 72

- Játék – KIRÁLY KITTY 72
- Recept – Az ókori energiaszelet: az itrion – ZAY ORSOLYA 74

◆ Mizújs? 75

- Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR. 75

ALTIT YAM,

A KORAI FÖLDMŰVELŐK VILÁGA 5 A LEVANTEI PARTOK ELŐTT

A termelőgazdálkodás kezdete az emberiség történetében bekövetkezett kevés olyan mélyreható változás egyike, amely az adott közösségek, embercsoportok életének minden területét alapvetően alakította át. Hatása talán csak az ipari forradaloméhoz és a napjainkban kibontakozó digitális, hálózati civilizáció következményeihez mérhető. A neolitizáció bolygónk számos pontján egymástól függetlenül, eltérő időpontokban kezdődött, s más és más növény- és állatfajok domesztikációjára épült.

A Közel-Kelet és Európa története szempontjából meghatározóak az Irán és Irak határán elterülő hegyektől Mezopotámián át a Földközi-tenger keleti partvidékéig terjedő, termékeny félholdnak is nevezett hatalmas területen bekövetkezett változások. A folyamat szoros összefüggésben volt a legutolsó jégkorszak Kr. e. 9700 körüli időpontra keltezhető végével. A neolitizáció a régészeti kutatás számára sokáig gyors, robbanásszerű átalakulásnak tűnt, nem véletlen a neolitikus forradalom kifejezés elterjedt használata. Az elmúlt évtizedek vizsgálatai azonban rámutattak, hogy egy rendkívül összetett folyamat-

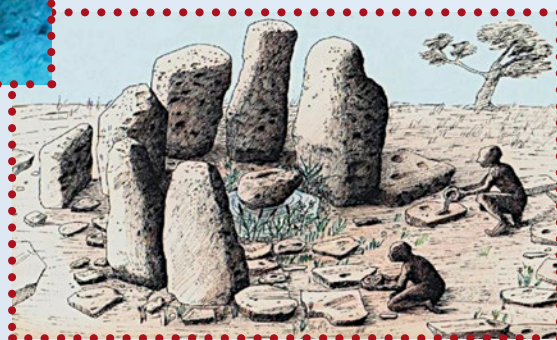
tal állunk szemben, amely nem köthető egyetlen konkrét időponthoz. A neolitikus életforma bizonyos elemei már a jégkor vége előtt kialakultak, a teljes kibontakozás azonban több ezer évet vett igénybe. Hatásai messze túlmutatnak a létfenntartás, gazdálkodás átalakulásán, hiszen megváltoztak a települések, csökkent a mobilitás, átalakult a hitvilág és a technológiai háttér is. Korábban soha nem tapasztalt népességrobbanás következett be. A jégkor végi 6–10 milliós globális emberi populáció akkor indult meg azon az úton, amelynek végeredménye a világ mai, nyolcmilliárdot meghaladó népessége. A legújabb

Altit Yam (Wikicommon)

Hét, félkörívben elhelyezett nagy méretű kőből álló struktúra (fotó: Itamar Grinberg, Courtesy of the IAA)

archeogenetikai vizsgálatok egyrészt bizonyították, hogy nem pusztán a tudásanyag átadás-átvétele történt a különböző régiók közösségei között, hanem nagy létszámú embercsoportok vándoroltak Anatóliából Európába, másrészt rávilágítottak a legkorábbi házasított növény- és állatfajok kivétel nélküli közel-keleti eredetére is.

Különös kihívás és megkülönböztetett fontosságú feladat tehát a régió korai földművelő közösségeinek régészeti kutatása, a folyamat feltérképezése, megértése, hiszen ebből a táptalajból nőtt ki a Közel-Kelet és Európa civilizációi. Az első néhány évezred egy olyan időszak, amikor még nem volt teljes az élelemtermelő gazdálkodás spektruma, a házasított fajokon túl a természetben fellelhető egyéb erőforrások szerepe is jelentős maradt. Az egyik legfontosabb technológiai újítás, a kerámiaművéség sem azonnal jelent meg, ezért bizonyos területeken akeramikus neolitikumnak is hívjuk ezt az időszakot.

A levantei partvidék Észak-Izrael területére eső szakaszának régészeti emlékei számos, az emberiség korai történetére, így a neolitizációra vonatkozó kérdésre szolgáltak válaszokkal. A térség egyik legjelentősebb lelőhelyének felfedezése Ehud Galili víz alatti régészetre specializálódott szakember nevéhez fűződik, aki alapvetően hajóroncsok utáni kutatásai során 1984-ben bukkant egy rendkívüli neolitikus település víz alatti nyomaira Haifától délre.

Kövekkel kirakott kút (fotó: Itamar Grinberg)

Zsugorított testhelyzetben eltemetett halottak maradványai
(fotó: Ehud Galili)

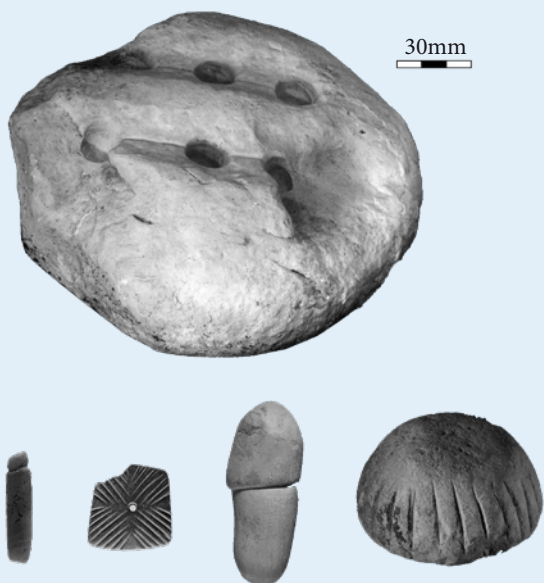
A település, Atlit Yam mintegy 200–400 méterre fekszik a mai partvonal előtt, a régészeti jelenségek így nyolc és tizenkét méter közötti mélységben található a Földközi-tenger modern vízszintje alatt. A település kiterjedése mintegy négy hektár. Atlit Yam a keleti mediterrán térség legidősebb olyan ismert neolitikus települése, amelynek maradványai ma már a víz felszíne alatt találhatóak.

A helyszínen azonosított négyszögletes kőalapozások különböző épületek maradványaként értelmezhetők. Kiemelkedő felfedezésnek bizonyult egy hét, félkörívben elhelyezett nagy méretű kőből álló, úgynevezett megalitikus struktúra, de antropomorf (azaz emberi vonásokkal rendelkező) kőszobrot is feltártak. A hatalmas kövek-

ből épített monumentális újkőkori emlékek közül sokáig a Nyugat-Mediterráneumban, a Franciaország atlanti partjai mentén, továbbá a Brit-szigeteken találhatóak voltak a legismertebbek. Az újabb kutatások felfedték, hogy a termékeny félhold területén közvetlenül a jégkor végén is épültek kör alakú struktúrákba rendezett megalitok. Ilyenek például Felső-Mezopotámiában Göbekli Tepe és Karahan Tepe lenyűgöző építményei is.

A mintegy harminc, kövekkel kirakott kerek régészeti jelenség közül kettőt tenger alatti feltárások révén meg is kutattak, ezek végül kutaknak bizonyultak. Az egyik egy másfél méter átmérőjű konstrukció, amelyet a jelenlegi tengerfenékhez képest 5,5 méter mélységben, egészen az aljáig sikerült feltárni. A felső kétharmada agyagos talajba mélyedt, ezen a szakaszon a falát kikövezték, az alsó harmadban pedig homokkőbe vágták. A kőpakolás 70 centiméterrel a tengerfenék fölé magasodik, kútkávát képezve. A közelükben mintegy harmincöt tűzhely is azonosítható volt.

Állandó megtelepedés természetesen csak akkor volt lehetséges a közvetlen vízparti sávban, ha az édesvízforrások is biztosíthatók voltak, úgy az emberi közösségek, mint a háziasított állatállományuk számára. A kutak létesítésének ezért megkülönböztetett jelentősége van. Korábban felmerült annak a lehetősége, hogy a település életének végül egy hatalmas szökőár hirtelen vethetett véget. A fokozatosan megemelkedő tengerszint miatt ugyanakkor a talajvízkészlet sótartalma is folyamatosan növekedett. Ez utóbbi, tudományosan megalapozottabb

Csiszolt kőből készült használati eszközök (fotó: Ehud Galili)

A lelőhely és környezete (doi:10.1371/journal.pone.0003426.g001)

magyarázat szerint ez volt az elsődleges oka annak, hogy a lakók végül elhagyták Atlit Yamot, még jóval azelőtt, hogy a tenger elöntötte volna a települést.

Az épített struktúrák nyomain belül és azok között hatvanöt, zsugorított testhelyzetben eltemetett halott maradványait is megtalálták. A zsugorított testhelyzet a korszak általános temetkezési rítusa volt. Az emberi maradványok vizsgálata alapján a tuberkulózis egyik legkorábbi megjelenése is a lelőhelyhez köthető.

Használati eszközeik, szerszámaik csiszolt és pattintott kőből, illetve csontból készültek. A leletgyűttesek alapján az egykor itt élt közösség komplex létfenntartási stratégiája is kibontakozik, amely a földművelés és a háziasított állatfajok tartása mellett magában foglalja a tengeri erőforrások kiaknázását, továbbá a vadászatot is.

A lelőhely abszolút kronológiai helyzetét radioaktív szén alapú kormeghatározással, úgynevezett radiokarbon keltezéssel állapították meg. Jelen pillanatban is ez a leghatékonyabb és legpontosabb módszer a hasonló korú emberi aktivitások keltezésére, amely során mintaként számos szerves anyagot tartalmazó lelet felhasználható. Atlit Yam esetében a tűzhelyekből származó faszénmintákat és a kutakból származó faanyagot korhatározták ezzel a módszerrel. Az adatok elemzése alapján a lelőhelyet

vizsgáló szakemberek a Kr. e. 7200 és 6500 közötti időszakra keltezték a neolitikus település életét. A kutakból származó fiatalabb adatokkal is kalkuláló számítások kicsit későbbre, a Kr. e. 7. évezred második felére teszik a megtelepedés végét. Ez az úgynevezett akramikus neolitikum legkésőbbi fázisának felel meg a térségben. A megtelepedés teljes időszaka megelőzi tehát a mai Magyarország és a Kárpát-medence területén létrejött legkorábbi földművelő közösségek megjelenésének időpontját.

A terület kutatása arra is rávilágított, hogy további, a Kr. e. 6. évezredben kerámiatárgyakat használó közösségek által lakott települések találhatóak a közeli Kármel-hegy partvidékén mintegy 15 kilométer hosszúságban, egy jól azonosítható 200 méter széles sávban, mintegy 1–5 méterrel a modern vízszint alatt.

A településmaradványok térbeli elhelyezkedésének összevetése a radioaktív szén alapú kormeghatározások eredményeivel és az anyagi kultúra mintázataival egyedülálló információkkal szolgál a partvonal és a vízszint változásának kronológiájáról és dinamikájáról, a természeti környezet változásairól, de egyben az emberi tevékenységekről, valamint a régió korabeli településhálózatáról is. Az élelemtermelés kialakulásának egyik legelterjedtebb magyarázata a szisztematikus régészeti kutatás kezdete óta, hogy a jégkor végén a hó és a jég tömeges olvadása nyomán a világtengerek szintje megemelkedett. Számos olyan élőhely veszett így el, amely a korábbi vadász-gyűjtögető közösségek létfenntartását biztosította, az érintett régiókból pedig növény- és állatfajok tűntek el. Az emberi közösségek alkalmazkodtak a változáshoz, az elvesztett erőforrásokat újjal helyettesítették, amelyek nem egy esetben hatékonyabbnak bizonyultak a korábbiaknál. Többek között ez vezetett a tartósan letelepült közösségek hálózatának kialakulásához is. Atlit Yam rendkívül látványos együttesének felfedezése, szakszerű feltárása és az eredmények sokrétű elemzése ebbe a sorsdöntő és összetett folyamatba enged izgalmas betekintést.

Szantorini

Egy vulkán árnyékában

Bácsmegi Gábor

Szantorini egy NASA-műholdfelvételen

Szantorini szigete, hasonlóan a népszerű turisztikai célpontokhoz, napjainkban a túlturizmus jelenségével küzd. Egyre többen keresik fel a szigetet, hogy megcsodálják a varázslatos naplementét, megkóstolják híres borait és a különleges favá babot. Azokra, akik a sziget múltjára is kíváncsiak, meglepő felfedezés várhat. Ha ellátogatnak az Akrotiri bronzkori lelőhelyen fekvő kiállítóhelyre, ott bizony álló házfalakat, színházat, védműveket is láthatnak a mindennapok tárgyai mellett. A múzeumokban megcsodálhatják a falakat borító freskókat és a gipszből kiöntött bútorokat. Már-már Pompeiben érezheti magát az ember, csak ez a hely jóval idősebb. De mi is történt az itteni településekkel?

Akrotiri bronzkori utcarészlet

Szantorini, vagyis az ókori Théra már az újkőkorbán is lakott terület volt, fénykora a minószi civilizáció idejére esett. Nem véletlen ez, hiszen a kitűnő hajós és kereskedő minósziak rendkívül szerteágazó kereskedelmi tevékenységet folytattak az Égeikumban, és a sziget a Ciprus felé vezető fő hajózási útvonal mellett fekszik. Azonban még valami található a sziget közelében: a Dél-égyi vulkáni ív. A vulkanikus tevékenység máig aktívnak tekinthető, de aránylag ritkán észlelhető vulkánkitörés. A minószi időkben azonban az egyik legnagyobb kitörést élhették át az emberek...

Az ásatások szerint a katasztrófát földrengések előzték meg. A városban a lépcsők összetörték, néhány fal le is omlott. Ekkor vagy már előtte a szigetlakók elkezdhették összeszed-

ni a holmijukat, ugyanis erre utal az egyik házban talált három ágy, melyet egymásra raktak. Az élelmiszereket, a mozgatható mindennapi dolgukat magukkal vitték, és igyekeztek minél hamarabb elhagyni a szigetet. Úgy tűnik, hogy az evakuálás sikeres lehetett, ugyanis az ásatások során eddig még nem találtak emberi maradványokat.

A vulkán működésbe lépését a finom vulkáni hamu felszállása, majd leülepedése jelezte. A következő szakaszban egy igen intenzív kitörés történhetett, melynek következtében világosabb színű horzsakő rakódott le a szigeten. Ennek vastagsága változó, a kráterhez közelebbi területen eléri az 5 méteres vastagságot, míg az északi területeken csak 50 cm. A horzsakő valószínűleg a tengervízbe is került, melyen lebegve nagy távolságot is

A vulkánkitörés hatása a 19. század két jelentős vulkanikus eseményéhez, az 1815-ös Tambora- és az 1883-as Krakatau-kitöréshez lehetett hasonló. Egyes vélemények szerint az ószövetségi 10 csapás közül 3 erre az eseményre vezethető vissza.

Bútorok maradványai (Théra Régészeti Múzeum)

Összeomlott lépcső Akrotiriben

megtehetett. A következő fázisban a kráter pereme valószínűleg beszakadt, és tengervíz került a magmába. Ez egy olyan robbanásszerű kitörést eredményezett, mely eltüntette az egykori sziget jó részét. Valószínűleg a vulkáni hamu ekkor juthatott a légkör felsőbb rétegeibe és jutott el egészen Grönlandig. Ekkor már egy pusztító szökőár is elindult a vulkán közeléből, és el is érte nemcsak a közeli szigeteket, hanem a mintegy 110 km-re fekvő Kréta északi partját is. A magmakamra teteje beszakadt, és egy új sziget is létrejött a korábbi kráter helyén, létrehozva egy kalderát.

A kaldera egy olyan vulkáni süllyedék, mely a vulkán önmagába roskadása során jön létre.

azonban biztos, hogy a krétai paloták közül Maliát ekkor érte egy szökőár, mely romba is döntötte az épületeket. A többi palotánál hasonló tengeri üledéket nem sikerült kimutatni, azonban a tengerszint feletti magasságaik miatt ez nem is csoda.

Mikor is történt mindez pontosan? A történeti forrásokkal való egybevetés, illetve a korábbi régészeti eredmények alapján úgy vélték, hogy Kr. e. 1450 körülre keltezhetjük ezt az eseményt. Az újabb radiokarbon eredmények azonban korábbra kelteznek az ehhez a kitöréshez köthető vulkáni hamu által fedett je-

A kitörés után a sziget arcu-
lata teljesen megváltozott: egy
része eltűnt, az élővilág szinte
teljesen kihalt, és a felszín
mintegy 60 méter vastagságú
vulkanikus üledék borította.
Vulkáni hamu borította be
a környező szigeteket, a szökő-
ár elpusztított minden hajót,
ami az útjába került, és néhány
part menti települést is. Bár ko-
rábban a minószi civilizáció bu-
kását is ehhez az eseményhez
kötötték, ma már árnyaltabban
fogalmazznak a kutatók. Annyi

A szigetet borító világosabb színű vulkanikus üledék

A kalderában kissé melegebb a víz

Akad olyan népszerű elmélet is, mely szerint a mítikus Atlantisz gyakorlatilag az ókori Théra, vagyis a mai Szantorini lehetett.

Az arany kőszáli kecske

lenségek idejét. A kréti feltárások során vett radiokarbon minták elemzése inkább a Kr. e. 16–17. századra utaló eredményeket mutat. A grönlandi jégmintákban talált vulkáni hamut is inkább a Kr. e. 1640-es évekre kelteznek. Magán Szantorinon a vulkáni üledék alatt találtak két olívfát, melyek még álltak és éltek a vulkán kitörésekor. A két fából szintén radiokarbon kormeghatározáshoz vettek mintát, és a kapott eredmények szerint a fák Kr. e. 1627 és 1600 között pusztulhattak el.

A szigetlakók a jelek szerint el tudtak menekülni, hátrahagyva házaikat, bútoraikat és a nem mozgatható értékeiket. Az 1960-as évek óta folyó ásatások révén képet alkothatunk, hogy hol és hogyan éltek a minószi emberek mindennapjaikat több mint 3600 évvel ezelőtt, pillanatfelvételt kapva a Szantorinon töltött utolsó napjukról.

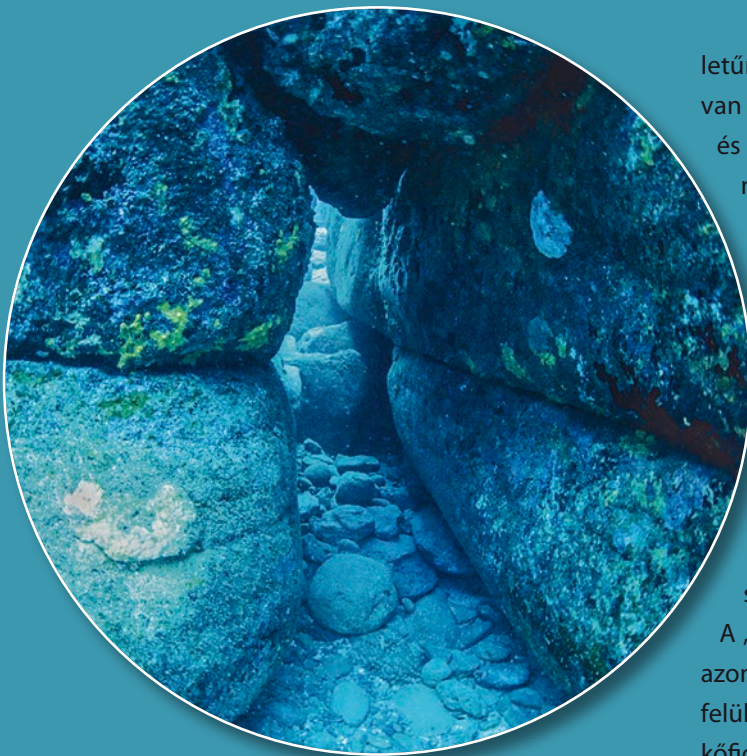
Majmok ábrázolása egy minószi freskón

Jonaguni-romok: Megtalálták a japán Atlantiszt?

Lázár
Marianna

13

A Jonaguni-romok az egyik legréjtélyesebb és legnépszerűbb víz alatti sziklaképződmény a világon. Japán legdélebbi szigetcsoportja, a 17. századtól az országhoz tartozó Rjúkjú-szigetek Jonaguni-szigetétől délre található körülbelül 25 méter mélységben. A népszerű merülőhely Tajvan keleti partjától mindössze csak 108 kilométerre helyezkedik el a Kelet-kínai-tenger és a Csendes-óceán között.

A Jonaguni-romok különböző formájú és méretű sziklatömbjeit Kihacsiro Aratake, egy helyi bűvár fedezte fel 1986-ban. A szenzáció csakhamar felkeltette a kutatók és laikusok (írók, fotósok, riporterek és bűvárok) érdeklődését is. Mivel a japán kormány nem korlátozza a terület látogathatóságát és nem vonta műemlék-felügyelet alá sem, gyakorlatilag bárki megtekintheti a helyi őshonos (tehát nem japán) kultúrához köthető tenger alatti romokat. Felfedezése óta számos tudományos expedíciót indítottak a terület vizsgálatára főleg tengeri geológus és régész szakértők vezetésével. Napjainkig vitatott, hogy vajon természetes földtani jelenséggel van-e dolgunk, vagy egy

letűnt civilizáció által létrehozott város maradványairól van szó. Bár a tenger alatti sziklaformációk különleges és egyedi formája azt sugallja, hogy a Jonaguni-romok mesterséges építmények, a döntő régészeti bizonyítékok hiánya jelenleg mégis arra utal, hogy (nagy részt) természetes eróziós folyamatok alakították ki. Annyiban viszont egyetértenek a tudósok, hogy a romok egyes részei egykor szárazföldi képződmények voltak, mint például a cseppkövekkel borított barlangjáratok.

A Jonaguni-romok legtöbb jelentős képződménye egy, az alapjukként szolgáló hatalmas, körülbelül 25 méter magas és 270 × 120 méter oldalhosszúságú, téglalap alakú sziklatömeghez kapcsolódik. A „pódiumon” legalább 10 önálló sziklaképződményt azonosítottak, teljesen sajátos jellegzetességekkel. Felső felületének nagy részét teraszok, barlangok, medencék, kőfigurák, boltíves bejáratok, árkok és széles, többnyire téglalap alakú lépcsők bonyolult sorozata alkotja, amelyeket közel függőleges falak határolnak. Az egyik legfigyelemfelkeltőbb önálló formáció leginkább egy közép-amerikai piramisra vagy egy ókori zikkurat romjaira emlékezteti a szemlélőt. A nagyobb sziklatömbök között húzódó szűk árkokat első pillantásra akár utaknak vagy csatornáknak is nézhetnénk.

Kimura Maszaaki professzor, a japán Rjúkjú Egyetem tengeri geológusa 1992 óta tanulmányozza a romokat, valamint a Jonaguni-, Aguni- és Okinava-szigetek vonzáskörzetét. Kutatásai kezdetén azt feltételezte, hogy a Jonaguni-romok egy nagyjából 12 ezer évvel ezelőtt létező csendes-óceáni civilizáció központjának maradványai

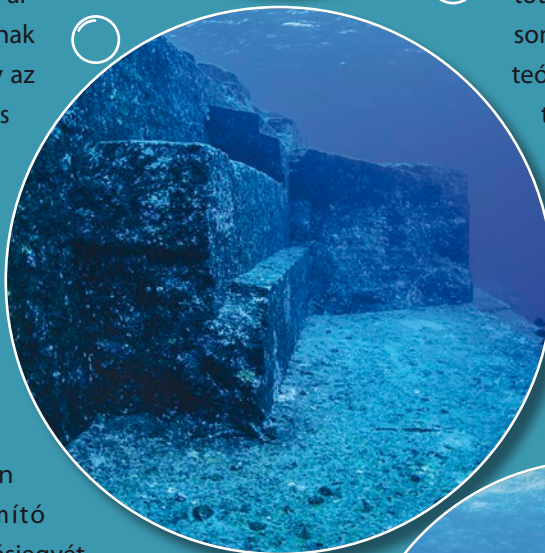
Jonaguni-romok: Megtalálták a japán Atlantiszt?

14

lehetnek, melyet a legutolsó jégkorszak végén építhettek természetes homokkő alapra, amikor a tengerszint több tíz méterrel alacsonyabb volt ezen a területen, mint most. Ezt újabb hosszú kutatási periódus követte japán régészek és geológusok segítségével, aminek eredményeképpen 2007-ben megcáfolta korábbi tézisé, és számos érvet felsorolva kb. 2500 évvel ezelőtti, teljes mértékben emberek által épített városközpontnak nevezte a romokat, melyet egy erős földrengés és a földrengés utáni szökőár kényszeríthetett a tengervíz alá.

Kimura olyan jellegzetességekre mutatott rá a mesterséges szárazföldi eredet bizonyítására, mint a szinte tökéletesre faragott, szimmetrikus lépcsősorok és teraszok, a háromszög alakú medencéképződés szélén található különös lyuksorok, a kőfejtőkre és diadalívekre emlékeztető sziklarészek, az állat- és emberrajzoknak vélt karcolatok vagy az emberi arcokra és kínai mitikus állatokra (pl. sárkány, teknős) hasonlító önálló szikladarabok. Mindezeket kívül az egyik barlangfal karcolatában felfedezni vélte a Jonaguni-szigetén őshonosnak számító Kaida képírás „ló” írásjegyet is, ami azért figyelemfelkeltő, mert a Jonaguni-szigeten jelentős tradíciója van a lótenyésztésnek, melyről a környező államok történeti forrásai is megemlékeznek.

Kimura és a vele egyetértő szakértők kutatási eredményei azonban nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy a tudományos közös-

ség széles körben elfogadja a romok mesterséges eredetét. A tudósok, különösen a geológusok és régészek többsége szkeptikus maradt, hisz a romok területén egyelőre semmilyen egyértelmű régészeti bizonyítékot nem találtak egy fejlett ősi civilizáció létezésére.

Ugyan a Jonaguni-szigeten vannak kb. 2000 évvel ezelőtti településnyomok, de innen olyan egyszerűnek mondható kő- és faeszközök kerültek elő, ami elképzelhetlenné teszi, hogy a szigeten ennyire fejlett sziklaképződés épüljön.

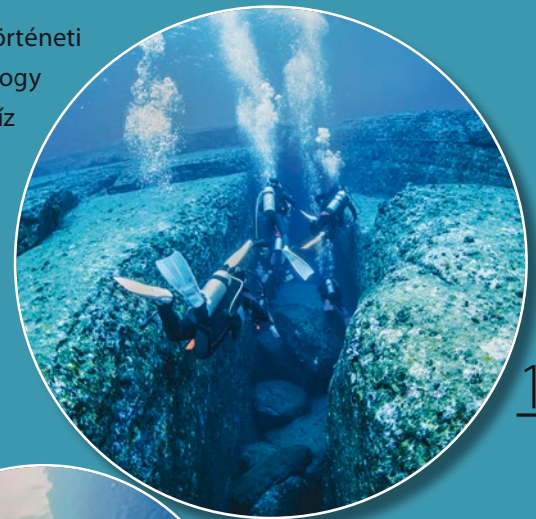
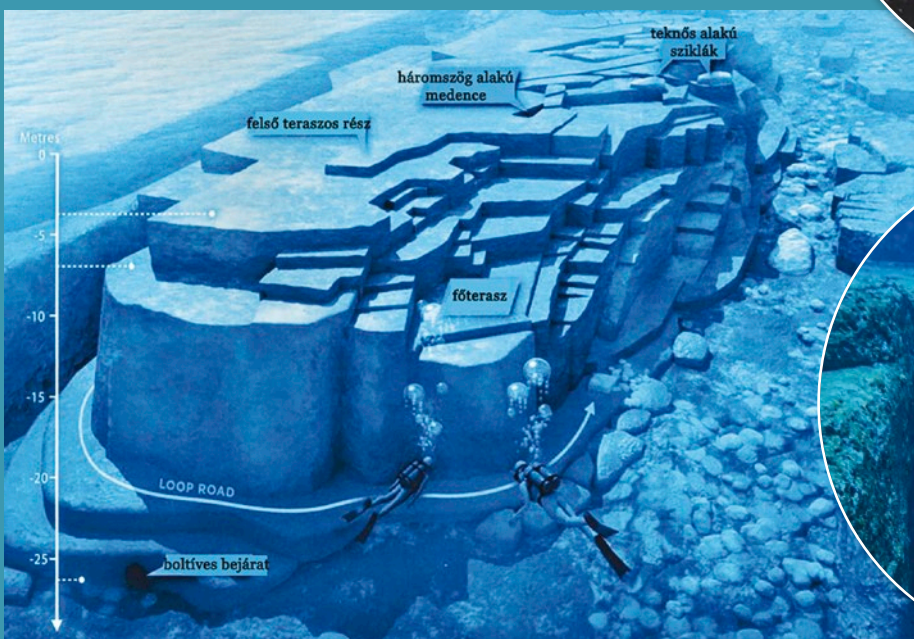
A tudósok és laikus érdeklődők jelentősebb része mára azért azt vallja, hogy a romok természetes képződésűek lehetnek, melyeket az évmilliók során zajló természetes folyamatok alakított ki. Ezt az álláspontot képviseli Richard J. Pearson régész és Robert Schoch geológus is. Schoch teóriája szerint a romok bár 95%-ban bizonyosan természetes eredetűek, elképzelhetőnek tartja, hogy különleges formájuk és a Ráktérítőhöz való közeli elhelyezkedésük miatt természetiszteleti helyszíneként, kisebb átalakításokkal használhatták emberek, mielőtt még elborította volna a tenger.

A geológiai kutatások alapján tudjuk, hogy a Jonaguni-sziget körüli tengeralfazatot a Csendes-óceán nyugati peremének dinamikus földtani folyamatai alakították ki. A Jonaguni-romok nagy része réteges szerkezetű, közép- vagy finom szemcsés homokkőből és sárkőből áll, ezek tipikusan a régió-

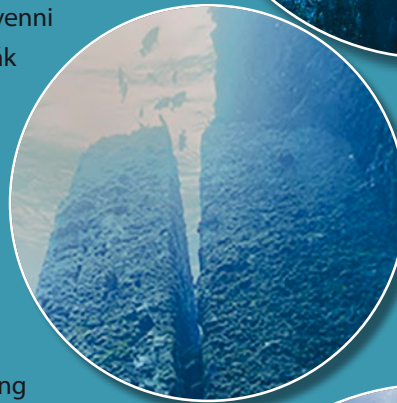
ra jellemző tengeri üledékes kőzetek. Az üledékek a korai miocén földtörténeti időszakokban rakódtak le kb. 20 ezer millió éve. A homokkőre jellemző, hogy rétegesen rakódik le, és a természetes eróziós folyamatok, mint például a víz és szél hatására vízszintes és függőleges hasadások mentén törnek, így jellegzetes lépcsőzetes vagy oszlopos alakzatokat formálhat. E rétegződés és a tengeri eróziós folyamatok következtében kialakulhatnak éles, szögletes formák, mint amilyenek a Jonaguni-romoknál is megfigyelhetők. Az árapály, a tengeri áramlatok és a víz alatti vulkanikus tevékenység mind hozzájárulhatott a különleges formák és karcolatminták kialakulásához, melyeket az ember könnyen nézhet mesterséges alakzatoknak vagy figurális motívumoknak, hisz hajlamosak vagyunk mindenben az értelmet keresni. Mindezek mellett érdemes figyelembe venni még a tengerfenéken található mikroorganizmusok és algák hatását is. Ezek az élőlények fokozatosan tisztítják a kvarc-szemcsés kőzetek felszínét, miközben szabályosabbá teszik a felületet.

Szintén a természetes eredet mellett szóló érvek között szerepel, hogy a világ számos más részén is található hasonló képződmények, amelyek mind természetes erózió következményei. Ilyen ismert képződmény például az Észak-Írországban lévő Óriás útja és a skót Fingal-barlang bazaltszlopai is.

Mivel a japán kormány nem ismeri el a Jonaguni-romokat történelmi műemlékként, és a kutatók sem találtak döntő bizonyítékot a mesterséges eredetre, a tudományos viták és laikus találgatások a jövőben is folytatódni látszanak, ami még inkább hozzájárul a sziklaformációk titokzatos mivoltához, és ami továbbra is vonzani fogja mind a tudósokat, mind a turistákat, akik szemtanúi szeretnének lenni ennek a különleges víz alatti látványnak.

15

India elsüllyedt városa, DVÁRAKÁ

16

India terjedelmes szanszkrit nyelvű irodalmában a leghíresebb elsüllyedt város Dváaraká, melyet Krisna földi alászállása idején alapított. A hindu vallási hagyomány szerint Krisna, az isteni avatár Mathurában született.

Dváaraká az ind szöveges hagyományban

Ott ekkoriban egy igen ellenszenves, trónbitorló király uralkodott, akit Kanszának hívtak. Ez az uralkodó számos szenvedésnek tette ki alattvalóit, legfőképpen pedig Krisna szüleit, Vaszudévát és Dévakít gyötörte. Vaszudéva, hogy fiát megvédje Kansza zaklatásaitól, a közeli Vrindávanába menekítette őt. Felcseperedvén Krisna visszatért Mathurába, és végzett az igazságtalan uralkodóval. Mathurá városa azonban csak rövid ideig élvezhette a békés nyugalmat. Kansza halála után ugyanis nem sokkal a várost megtámadták szö-

vetségesei. Annak ellenére, hogy ezeket a támadásokat a mathuráiak sorozatosan visszaverték, a szövetséges királyok újabb és újabb hadsereggel tértek vissza. Azért, hogy az állandó ostromállapottól megkímélje népét, Krisna úgy döntött, hogy egy védettebb helyen alapít települést. Így jött létre végül a tengerrel körülvett város, Dváaraká.

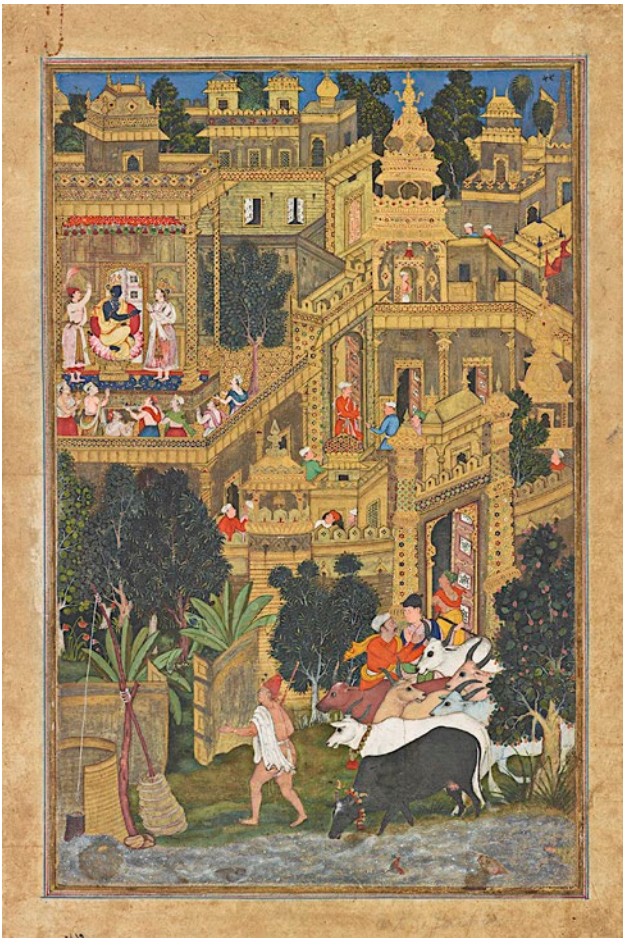
Dváaraká városa az alapítójának fenségét tükrözte: házai gazdagon díszítettek voltak, főútjain szekerek jártak, a várost pedig számos kert és park díszítette, valamint kapuk és tornyok tagolták. A legfőbb sajátossága azonban az

A z avatár szanszkrit szó, jelentése 'alászállás'. Az ind vallási szövegek részletesen leírják azokat a tetteket, amiket Isten egy-egy avatárja, azaz földi alászállása véghezvitt. A hindu hagyomány avatárnak tekinti Rámát, Krisnát, sőt Buddhát is.

A dvára szó jelentése 'kapu'. Dváaraká elnevezése jelentheti azt, hogy a város több kapuval rendelkezett, de utalhat a város tengeri kereskedelemben betöltött szerepére is: az Arab-tengeren közlekedő hajók számára a szubkontinens nyugati kapuja volt. A gyarmati Indiában a britek számára Bombay (a mai Mumbai) jelentette India kapuját. Az V. György érkezésének tiszteletére emelt kapu a mai napig a város nevezetessége.

Vaszudéva a Jamuná folyón átkelve menekíti Krisnát Vrindávanába. Vörös homokkő, 1. század, Mathurá Állami Múzeum (a szerző felvétele)

Krisna városának ábrázolása mogul festményen, 16. század
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dwarka.jpg>

volt, hogy a tenger minden oldalról körülvette, és így olyan volt, akár csak egy erőd. Az ind szövegek Dváarakát nevezik meg számos későbbi esemény helyszínéül, de a leírások nemcsak a város virágzásáról, hanem annak pusztulásáról is szólnak. Amint ugyanis Krisna földi küldetése véget ért, Dváarakát minden oldalról elöntötte a tenger, és a víz Kris-

Dváaraká látképe a 19. században
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dwarka1.jpg>

na palotáját kivéve mindent elárasztott. Így keletkezett az ind irodalom leghíresebb elsüllyedt városa.

A szárazföldi Dváaraká

Annak ellenére, hogy a szanszkrit szövegek szerint Dváaraká teljes egészében a tengerbe süllyedt, ma is létezik egy Dwarka (Dváaraká) nevű település Nyugat-Indiában, Gudzsarát állam legnyugatibb csücskében, az Arab-tenger partján, amit a hindu hagyomány zarándokhelyként tisztel. Legfőbb nevezetessége a Krisna imádatának szentelt Dváarakádhísa-templom, amely ma látható formáját a 12–15. században nyerte el. Az épület helyben elérhető mészkőből épült, 50 méter magasságot meghaladó tornyával pedig a városkép meghatározó eleme.

Bár a templomépület kora stilisztikai alapon viszonylag könnyen meghatározható, alapításának ideje és a körülötte elterülő település legkorábbi fázisa csak régészeti módszerekkel vizsgálható. India híres, zarándokok százai által látogatott templomkomplexumai azonban régészeti szempontból igen nehezen kutathatók: nem csupán a szent körzetek vizsgálatához kapcsolódó engedélyek beszerzésének nehézségei miatt, de egyszerűen azért is, mert e templomok környéke igen sűrűn lakott. Amikor az 1960-as években a szárazföldi Dváaraká településtörténeti vizsgálata megkezdődött, a kutatóknak először meg kellett vásárolniuk egy házat, hogy azután azt elbontva legalább egy függőleges kutatószoncát meg lehessen nyitni. Ennek a kutatásnak az eredményeképpen derült ki, hogy a jelenleg ismert, szárazföldön található Dváaraká kb. 2000 éves múltra tekint vissza.

Dváaraká mai látképe. Ennél a partszakasznál folytak a víz alatti régészeti kutatások (a szerző felvétele)

A Dvárákādhīsa-templom sűrűn beépített környezetével (a szerző felvétele)

Bét Dváráká szigetének partszakasza halászhajókkal (a szerző felvétele)

Az 1970-80-as évek fordulóján újabb szárazföldi ásatásra nyílt lehetőség a templomkörzet közvetlen közelében, ismét egy elbontott ház helyén. Ennek során a település még régebbi rétegei kerültek elő. Ezek révén igazolást nyert, hogy a területen a legelső település létrejött a Kr. e. 16–15. században történhetett, a legkorábbi templomhoz tartozó maradványok pedig a Kr. e. 1. századból származnak. A templomromok egymás fölötti rétegei azt jelzik, hogy Dváráká területe hosszú időn keresztül vallási központként funkcionált. A településrétegek között azonosított homokrétegek egyúttal azt is bizonyítják, hogy a város többször is elpusztult, majd újjáépült, pusztulását pedig minden esetben a tenger egy-egy jelentősebb áradása okozhatta.

Az a tény, hogy a szárazföldi ásatásokon feltárt Dvárákát hajdan elárasztotta a tenger, egyúttal jól összecseng az ind szövegekben leírt történettel. A kutatókat azonban az is régóta érdekelte, hogy vajon található-e nyomai egy elsüllyedt városnak a szárazföldi Dvárákát övező tenger fenekén. A víz alatti régészet eszköztárának fejlődése az 1980-as évektől kezdve lehetővé tette ennek a kérdésnek a kutatását is.

Kutatás Dváráká után a tenger mélyén

Míg Buddháról a kutatók nagy része úgy véli, hogy valóban létezhetett, Krisna alakját már sokkal inkább mitikus homály fedi. Ezért különös jelentőséggel bír egy olyan

kutatás, amely kézzel fogható bizonyítékot szolgáltatna Krisna történelmi hitelességének igazolására. Ez a célkitűzés nagymértékben inspirálta Krisna városának, Dvárákának tenger alatti vizsgálatait is.

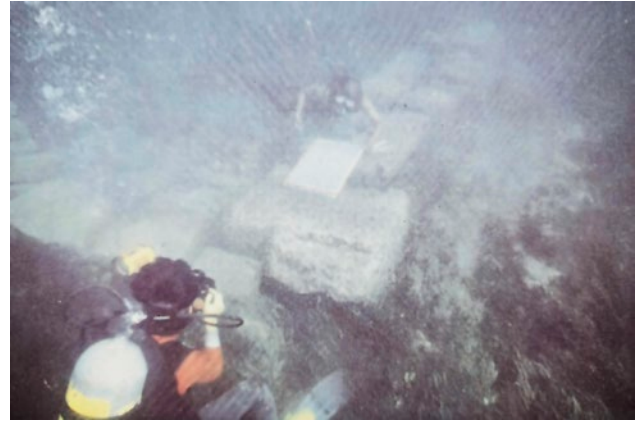
A szárazföldi Dváráká feltárásakor előkerült templom korábbi falai (Rao, S. R. 1999. The Lost City of Dwārakā. New Delhi: Aditya Prakashan, XIII. tábla)

Búvárok dokumentálják a megtalált falakat (Rao, S. R. 1999. The Lost City of Dvárakā. New Delhi: Aditya Prakashan, LXVI. tábla)

Víz alatti régészeti kutatásokra Dváraká partjainál az 1980-as években nyílt először lehetőség. A technika fejlődése azóta lehetővé tette, hogy Dváraká környékén a tengerfenéket nemcsak merülésekkel, hanem távérzékeléses technológiával is vizsgálni lehet. A kutatások eredményeként a tengerfenéken valóban kirajzolódtak az emberi tevékenység egyértelmű nyomai. A part men-

A termolumineszcencia mérésével olyan ásványtartalmú tárgyak korát lehet meghatározni, amik a földbe kerülésük előtt magas hőhatásnak voltak kitéve. A termolumineszcencia keltezését elsősorban agyagedények korának meghatározására használják.

Víz alatti fal dokumentálása (Rao, S. R. 1999. The Lost City of Dvárakā. New Delhi: Aditya Prakashan, CIV. tábla)

ti vizekben felfedezett falak a 80-as évek óta az érdeklődés középpontjában állnak, és számos további kutatást hívtak életre, melyek az Indiai Régészeti Felügyelőség (ASI) és a Nemzeti Oceanográfiai Intézet (NIO) égisze alatt valósultak meg.

A víz alatti régészeti kutatások eddig két fő helyszínre koncentráltak: ezek egyike a szárazföldi Dváraká partjainál, a Szamudra-Nárájana-templom közelében található, a másik a várostól északra, a Bét Dváraká nevű sziget déli oldalán. A vallási hagyomány mindkét helyszínt szorosan összekapcsolja Krisna alakjával, ezért mindkettő fontos úticélja a Dvárakába érkező zarándokoknak.

A tengerfenéken végzett régészeti kutatások kiegészítették a szárazföldi megfigyeléseket: Dvárakának nemcsak a szárazföldön, hanem a vízben is előkerültek

Víz alatt feltárt fal (Rao, S. R. 1999. The Lost City of Dvárakā. New Delhi: Aditya Prakashan, XCVII. tábla)

ősi maradványai. A víz alatt azonosított több sorban álló masszív kőtömbök a település egykori falának maradványai lehettek, melyet helyenként bástyák erősítettek meg. Az épületmaradványok a parttól 700 méter távolsáig terjedtek, feltérképezésükkel pedig egy erődített kikötőváros körvonala rajzolódott ki a tenger mélyén. Az ásások során feltárt kőhorgok és agyagedények párhuzamai alapján a víz alatti lelőhelyet a Kr. e. 1700–1500 közötti időszakra datálták, és ezt erősítette meg a termolumineszcens kor meghatározás is.

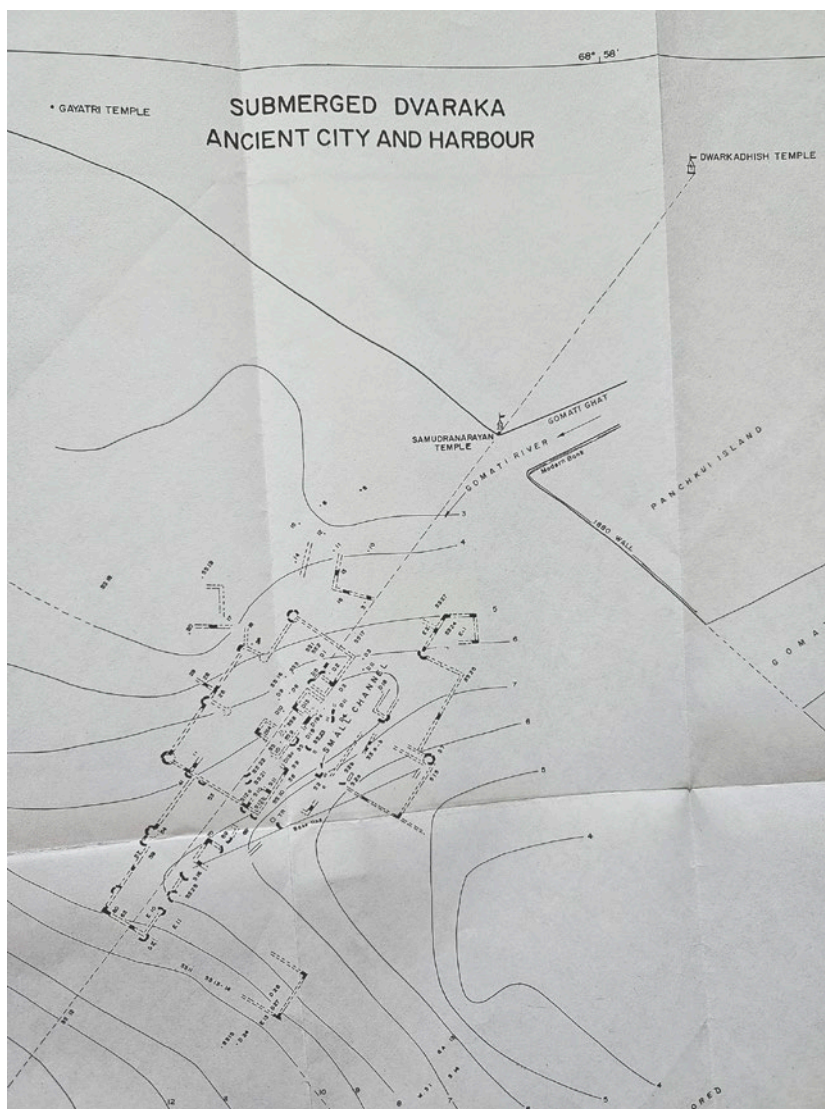
Az írott források és a régészeti leletek

Dváraká feltáróinak mind a szárazföldi, mind pedig a víz alatti területeken számos kihívással kellett szembenézniük. A nehezített körülmények ellenére az elmúlt négy évtized kutatásai fontos eredményeket hoztak. Így megerősítést nyert, hogy Dváraká már a Kr. e. 2. évezredben kiemelkedő városi központ volt, mely a tengeren átnyúló távolsági kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Területe meghaladta a mai település méreteit, egyes részeit azonban idővel valóban a tenger nyelte el. További kutatásokat igényel ugyanakkor a város pontosabb szerkezetének felvázolása, valamint annak megállapítása, hogy a tengerszint miért és pontosan mikor emelkedett meg. Megválaszolásra vár még az a kérdés is, hogy a víz alatt feltárt város vajon valóban azonosítható-e a Krisna által alapított Dvárakával, amit az ind szövegeink írnak le.

Arra a kérdésre, hogy ha Krisna valóban létező személy volt, akkor pontosan mikor élt a Földön, többféle válasz is létezik. Míg a tudományos kutatás a Krisnával összefüggésbe hozható eseményeket a Kr. e. 2. évezredre vagy az azt követő időszakra datálja, addig a hagyományos hindu gondolkodás egy jóval korábbi időpontot határoz meg: Krisna e világból való távozása

ugyanis egy világkorszak végét jelentette, s ez a korszakváltás pedig a hagyományos időszemlélet szerint nagyjából ötezer éve köszöntött be.

A régészeti kutatások során feltárt Dváraká Krisnához fűződő kapcsolata egyelőre nem nyert egyértelmű bizonyítást, de a további kutatások eredményezhetnek olyan tárgyi leleteket is, amik talán idővel meg is erősíthetik ezt a kapcsolatot. Az sem kizárt, hogy a tengerfenék eddig feltáratlan területén a város további részei kerülnek elő, melyek – mélyebben lévén – akár egy korábbi fázishoz is tartozhatnak. Dváraká elsüllyedt városa hindu vallási jelentősége és az ókorban betöltött kiemelkedő szerepe miatt a valláskutatók és a régészek számára egyaránt a lankadatlan figyelem középpontjában áll.

A víz alatti kutatások eredményeképpen megtalált város alaprajza (Rao, S. R. 1999. *The Lost City of Dváraká*. New Delhi: Aditya Prakashan, 55. ábra)

Hérodotosz görög történetíró Kr. e. 5. századi egyiptomi útja során hallotta azt a történetet, hogy miután Parisz trójai királyfi hajóján magával vitte Helénét, Meneláosz spártai király feleségét, a szél a kanóposzi Nílus-ág közelében sodorta partra őket. Innen nem messze állt egy templom, amit Héraklésznak szenteltek, görögül ezt Hérakleionnak nevezték. Parisz szolgái ide menekültek, és elmondták, hogy uruk elcsábította és magával hozta Helénét. A papok értesítették a terület őrét, Thóniszt. Hérodotosz úgy tudta, hogy Thónisz rendeletére Heléné végül itt várta meg hazatérő férjét. A neves római kori görög földrajztudóstól, Sztrabóntól (Kr. e. 63 – Kr. u. 23) pedig úgy értesülhetünk, hogy az itt fekvő Thónisz városa a fent említett őrről kapta végül (görög) nevét, aki Helénét, s később a Trójából hazatérő Meneláoszt is vendégül látta. Szintén Sztrabón leírása alapján tudjuk, hogy a Nílus deltáját itt két, a Földközi-tenger irányába mutató folyóág határolta, a keleti oldalon a pélusziumi, a nyugatin a kanópuszi. A földrajztudós közvetlen ez utóbbi előtt, az említett folyóágtól nyugatra említi Hérakleum (Héracleion) városát, amihez egy további Nílus-ágot is köt. A Kr. e. 3. szá-

Győry Hedvig

THÓNISZ-HÉRACLEION, a tengerbe süllyedt város

Thónisz-Héracléion, a tengerbe süllyedt város

22

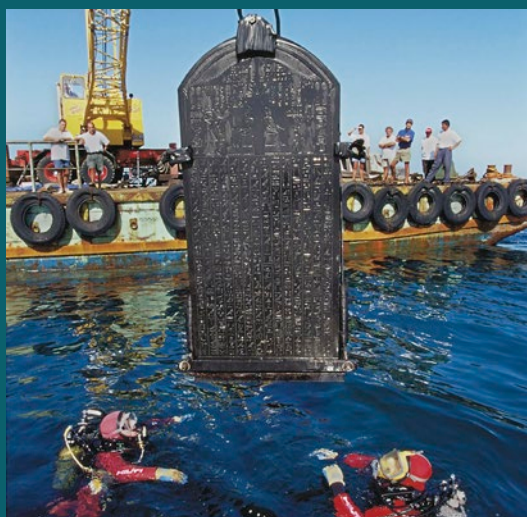
zad közepén élt Zénon könyvtárának és irattárának egyik papiruszán egy utazás részletei is olvashatók, amit a fent említett két szélső Nílus-ág között, a parton tettek meg. A 48., továbbá az 52. és 53. sorokból kiderül, hogy a keleti Nílus-ág végében létezett egy 'szent sziget', görögül *hierá nézszos* is. A Kr. e. 1. században élő Diodórosztól arról értesülünk, hogy Thónisz valójában csupán egy halpiac volt a kanóposzi torkolat környékén. A település későbbi sorsa azonban ismeretlen, sokan úgy vélték, hogy a tenger nyelte azt el.

Az írott források tehát meglehetősen zavarosak és homályosak, s mindez hozzájárult ahhoz is, hogy ezt a titokzatos várost, amely hosszú időn keresztül legendás hírnévre tett szert, sokan, mint az egyiptomi Atlantiszt emlegették.

Minthogy Kanóposz és Menuthisz városainak egy része közvetlenül a tenger partján megmaradt, egy részük azonban a Földközi-tenger alá merült, nyilvánvaló magyarázatnak tűnt, hogy a feltételezhetően tőlük északra

szigeten állt egykor a Héraklész-templom, ami Héracléion részét képezte, így a két helység valójában ugyanannak a tengerbe süllyedt városnak a két különböző neve. Az elméletét azonban semmilyen régészeti lelettel nem tudta alátámasztani. Évtizedekig még az is kérdéses volt, hogy valóban létezett-e a város vagy léteztek-e ezek a városok.

A kérdés rendkívüli módon izgatta Franck Goddiót is, aki korábban tengeri hajóroncsok után kutatott. Az ókori szövegek mellett idővel a brit légierő egyik pilótájának a beszámolója is felkeltette Goddio érdeklődését, mivel ebben az állt, hogy 1933-ban a parttól kb. 4 mérföldre az Abukiri-öbölben olyan alakzatokat látott a tengerben, amiknek ott semmi keresnivalójuk nem volt: nagy kövek és szobrok halvány kontúrjait vélte felfedezni. Tekintve, hogy Goddio amúgy is Bonaparte Napóleon egykori, itt elsüllyedt zászlóshajóját kereste az öbölben, úgy döntött, hogy az elsüllyedt városnak is utánajár. 1996-tól kezdődően az általa irányított L'Institut Européen d'Archéologie Sous-Marine (IEASM) vezetésével műszeres kutatásokat végzett, feltérképezte az öböl alját, majd az anomáliákat mutató terepre bújárexpedíciókat szervezett. 2000-ben nemcsak megtalált egy várost, de tengeralatti régészeti

I. Nektaneosz fáraó sztéléjének kiemelése 2001-ben (Fotó: C. Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

(a jelenlegi Abukiri-öbölben) egykor fekvő Héracléion és Thónisz is a tenger alá süllyedhetett. Mivel a fent említett Héraklész-templom és Kanóposz a történet szerint igen közel volt egymáshoz, George Daressy 1929-ben megjelent egyik cikkében kijelentette, hogy Thónisz és Héracléion tulajdonképpen egy és ugyanaz a város. Úgy gondolta, hogy az egyik Zénon-papirusz által említett, szent

módszerekkel a település feltárását is megkezdte. Azóta már azt is tudjuk, hogy míg Thónisz a korábbi, addig Héracléion a település későbbi neve volt. Bár ez utóbbi nevet k-val ejtjük, az ásatók az első publikáció elkészítésekor a „c” betűvel való írás mellett döntöttek. Az ókori világban ugyanis több város is Héraklészről kapta a nevét, közöttük a legnagyobb hírnévre a krétai Hérakleion városa tett

Thónisz-Héracleion tengeri kikötőjének rekonstrukciója, amelyet csatornák és partok osztanak fel, egyiptomi templomokkal és kikötői létesítményekkel. A város ábrázolása a Kr. e. 3. századból (Yann Bernard rekonstrukciója)

szert. Mivel mindegyik város nevét „k”-val írják, ezzel a latin írásmóddal kívánták az egyiptomit elkülöníteni tőlük.

Az azóta is évente ismétlődő búvárasatások eredményeként ma már nagyjából ismerjük Thónisz-Héracleion kiterjedését. A 30. dinasztia idején élt I. Nektaneosz (Nahtórhébit – ur. Kr. 360–342) király nagy méretű sztéléjének felirata nemcsak azt igazolta minden kétséget kizáróan, hogy Héracleion és Thónisz ugyanazon város két különböző neve, de az Amon-Gereb-templomban talált

sztéle szövege a későkori és hellenisztikus város virágzó életének gazdasági alapjait is megvilágította: az idegen földről Egyiptomba érkező – elsősorban hellén és föníciai – hajók rakományát itt vámosták el, és az ebből származó bevétel tizedét a rendelet értelmében a 30. dinasztia korában a szaiszi Neith istennő templomának kellett beszo­l­gáltatni. A felirat a Nektaneosz Naukratiszban felállított sztéléjével egyébként szoros egyezéseket mutat.

A naosz az Amon-Gereb-szentélyből (fotó: Christoph Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

A magnetométeres mérések, majd a merülések alapján kiderült, hogy a város több, a tengerből kiemelkedő szigeten állt, melyek egy központi sziget körül helyezkedtek el, s közöttük csatornákat, rakpartokat, továbbá kikötőket építettek.

A víz alatt talált emlékekből kiderült az is, hogy a város főistenét Amon-Gerebnek nevezték (ez Zesusznak felelt meg), akinek felesége Mut (Héra) volt, fia pedig Honszu (Héraklész), aki ugyancsak kiemelt tiszteletben részesült. Amon templomában, amit a központi szigeten tártak fel, megtalálták az utóbbi egyetlen gránittömbből kifaragott szentélyét is. Ennek oldalait kívül és belül polírozták, s csupán a hátsó oldal jelent kivételt, ami arról árulkodik, hogy a belső szentélyt közvetlenül egy fal elé állították fel. Egykor egy kétszárnyas ajtóval nyílt, de a kultuszszobor már nem volt benne. Felirata a tenger alatt gyakorlatilag olvashatatlaná vált, a legmodernebb RTI technikával (*Reflectance Transformation Imaging*) azonban a szöveg egy része kibogozhatóvá vált. Ennek a különlegesen nehéz rejtvénynek a megfejtése Jean Yoyotte nevéhez fűződik, aki bár a szöveget a sok hiányosság miatt nem tudta lefordítani, de a kiolvasott szavakból és hieroglif jelekből megállapította, hogy a korszak beszélt nyelve helyett a feliratot a papság által a fontos vallási szövegek számára fenntartott klasszikus egyiptomi nyelven fogalmazták meg. Az isten jelzői között felismerte például: „*aki a mekesz felett van*”, „*a kiváló isten, aki az Örvendezés Háza felett van*” és „*aki biztosítja a dolgokat a Két Földön*” (= Egyiptomban). A szentélyt az isten domborműve díszítette, mellette a már a kanópuszi dekrétumból ismert Amon-Gereb megnevezéssel. Am annak ez a formája, mint jelzője mutatja, a *gereb*bel forrott össze, ami a feltehetően a *mekesz*-jogarban őrzött uralkodói hatalmat dokumentáló tulajdoni okirat neve. Ez tehát Amon isten különleges formája, aki az új uralkodóra hagyta földi és égi királyságának leltárát, vagyis a királyi dinasztia folyamatos uralmához járult hozzá. Mint a templom Héracleion neve mutatja, fiának jelentősége talán még az ő hírnevét is túlszárnyalta. Héraklész nemcsak Honszu, azaz Amon fia szerepén keresztül nyilvánult meg, hanem a Ptolemaiosz-dinasztia királyainak családi hagyományán keresztül is, akik atyai részről Héraklész leszármazottjának tartották magukat.

A szentély környezetében talált műalkotások és további tárgyak arra mutatnak, hogy a Ptolemaiosz

uralkodók számára fontos kultuszhely volt ez a templomkörzet. Több alapítási leletegyüttes is előkerült, közöttük egy olyan csoport, aminek darabjait a stílári hasonlóság és azonos anyag alapján feltehetően kifejezetten erre a célra, egyszerre készíthették el. Jobbára amuletteket tartalmaz, így megtalálható benne egy miniatűr szentélybe helyezett Honszu/Harpokratész szobrocška, Su isten alakja, kígyó, papirusz, oszlop- vagy napszemamulett, dupla *hesz*-váza és egy kis tábla egyiptomi fajanszból, szőlőmagok és teknőspáncéldarabok kíséretében. Kiváló

Monumentális szobrok és kiemelésük
(fotó: Christoph Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

Bronz kacsza formájú kiöntő az edények között egy újonnan felfedezett görög Aphrodité-szentély helyén, Thónisz-Héracléion elsüllyedt romjai között
(fotó: Christoph Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

Egy fogadalmi kéz kiemelése az üledékből
(fotó: Christoph Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

állapotuk alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy valamilyen védő csomagolásban helyezték el ezeket a szentély északeleti sarkában. További hasonló tárgyakat ugyanakkor a templom két másik sarkában is felfedeztek. A körzet különböző leletei alapján arra lehet következtetni, hogy a templom fő feladata a dinasztikus hatalom védelme és megújítása volt. Honszu-Héraklész kultusza is talán ezért vált annyira jelentőssé, sőt kultuszhelye idővel még a város nevévé is vált, ami eredetileg az egyiptomi *t(a)-Honet*, görögös kiejtéssel Thónisz volt.

A város a szaiszi kortól (Kr. e. 664–525) kezdődően az északi gabonaexport, továbbá a fa-, arany- és ezüstimport fő egyiptomi kereskedelmi központjaként működött, amíg Alexandria át nem vette ezt a szerepet.

Eredetileg a város tehát a tengerparton, továbbá a part menti szigeteken épült, melyeket főként a Nílus áradásával érkező üledék és agyag alakított ki. Ma viszont a jelenlegi partvonaltól kb. 7 km-rel beljebb, a tenger alatt kb. 5–7 méter mélységben helyezkednek el a település maradványai. A terület viszonylagos épségét a romok felett húzódó, átlagosan 2 méter mély homok- és üledékréteg őrizte meg. A kerámia- és éremleletekre alapozva úgy tűnik, hogy a város virágkorát a Kr. e. 7–2. század között élte, utána viszont alig-alig mutat életjelet egészen a bizánci időszakig, amikor is lakosság száma némileg megnőtt, de a 8. század közepén végül teljesen elhagyták. Ennek pontos okát sokáig csak találgatni lehetett. Végül geológiai felmérésekből derült ki, hogy a Kr. e. 3. században földrengések nyomai és egy jelentős tengerszint-emelkedés mutatható ki, melyek következtében az Amon-templom

romba dőlt. (A jelenség hatásában a 2010–2011-es christchurchi, új-zélandi eseményekhez hasonlítható.) 2019-ben derült ki, hogy a végső csapást az árapályhullámok miatt létrejövő úgynevezett talaj-cseppfolyósodás okozta: a földrengések után ugyanis a vízzel erősen átítatott föld szinte egyik pillanatról a másikra cseppfolyóssá vált és a vízbe roskadt. A Kr. u. 8. században egy ilyen esemény játszódhatott le a bizánciak által újraterelített térségben, amit gyaníthatóan egy cunami is kísérhetett, s ez süllyesztette aztán végleg a tenger fenekére mindazt, ami Héracléionból még megmaradt. Egyébként egy legalább 110 km²-es tengerpartszakasszal együtt. Kanóposz és Menuthisz települések részleges pusztulása, de Alexandria királyi negyedének eltűnése is ennek az eseménynek a következménye lehetett.

A tenger alatti feltárások során a dokumentálást követően meglehetősen sok emléket visszatemettek, de bőven akad olyan is, amit végül kiemeltek a Földközi-tengerből. 2013-ban például egy majdnem 5 méter magas szobrot hoztak a felszínre daru segítségével, de így vált ismertté Amon naosza (szentélye) és I. Nektaneosz rendelete is. Ma már a kiemelt istenszobrok száma több százat számlál, nem beszélve a cserépedényekről, illetve ezek töredékeiről, az érmékről, horgokról, horgonyokról, állatcsontokról, avagy a nagy mennyiségű ólomtárgyról, illetve az utóbbi időben talált tucatnyi kis mészró szarkofágról, amikben – úgy tartják – eredetileg mumifikált állatok lehettek. A tárgyak egy része az egykori szárazföldről származik, de sok, köztük vallási céllal elhelyezett dolgot a korabeli csatornában, kikötőkben találtak. Vannak köztük olyan

kis eszközök, fogadalmi vagy használati tárgyak is, mint egy-egy hajómodell, miniatűr/tároló edény, súly, gyűrű, olajlámpa, tükör, rúd, horgászkeszlet, gomb, kampó, öntőminta vagy akár fegyver. A rituális tárgyak között kiemelkedik Ozirisz isten ünnepi bárkája, amit két különböző ásatási szezonban (2013-ban és 2019-ben) tártak fel olyan eszközökkel együtt, mint a füstölők és merőkanalak. Nagy méretű, a hétköznapokban használt hajók tucatjai is előkerültek – egy részüket csak a tengerben dokumentálták, másokat azonban kiemelték a részletes vizsgálatok céljából. Az ezekre irányuló anyagvizsgálatok azt mutatják, hogy jellemzően hazai faanyagból készültek. A leggyakoribb alapanyag az akácia volt, aminek felhasználása során a fa gyenge minősége miatt speciális technikákat alkalmaztak. Megfigyelhető volt az is, hogy a hajók egy részét szándékosan süllyesztették el. A jelenség vizsgálatakor arra jöttek rá, hogy egyes esetekben a már nem biztonságosan használható hajókat előbb a mólókhoz erősítették, majd cölöpökkel vették körül őket, lehetővé téve, hogy a vízszint magasságától függetlenül mintegy pontonhídként szolgálhassanak. Máskor, mintha egyes területeket le akartak volna zárni az elsüllyesztett hajók-

kal, de arra is van példa, hogy a hajót fogadalmi tárgyak veszik körül a vízben, vagyis valamilyen vallási szertartás részeként kerültek a mélybe (talán egy Ozirisz-ünnephez kapcsolódva?). Valami hasonló okra gondolnak a kincseletek esetében is – több olyan éremleletet fedeztek fel ugyanis a „Nagy Csatorna” mólója mellett, főként a központi Amon-körzet közelében, amik fogadalmi ajándékként kerülhettek a vízbe.

A feltárások azonban, a több mint negyedszázados munka ellenére, még az elején tartanak, a város teljes területének csupán elenyésző részét vizsgálták és dokumentálták mindeddig. Az eredmények így is igen jelentősek, a későkori és kora Ptolemaiosz-kori Egyiptom életének egy másol meg nem fogható elemét mutatják meg. Olyan tárgye gyűttesek megismerését is lehetővé teszik, mint például a hajók vagy az ólomtárgyak, amik könnyű beolvaszthatóságuk, újrahasznosíthatóságuk miatt igen csekély számban kerülnek másutt elő, nem is beszélve az írásos emlékekről, melyek vizsgálata szintén sok új eredményt hozott már eddig is, és ki tudja mit tartogat még a jövő.

Aranytárgyak, ékszerek és egy lápisz lazuli ásványból készült Djed-oszlop, a stabilitás, állandóság szimbóluma (fotó: Christoph Gerigk ©Franck Goddio/Hilti Foundation)

T. Szabó Csaba

Baiae, az ókor buja üdülővárosa

Baiae víz alá került szobrai

Kr. e. 56. április 4-én a neves szónok, politikus és ügyvéd, Marcus Tullius Cicero egy szenvedélyes és vérmes beszédet tartott egykori tanítványa, Marcus Caelius Rufus védelmében. *Pro Caelio* című beszédében felsorolja korának legnagyobb botrányhőseit, akiknek kicsapongó életétől hangos volt a római közélet: Cicero ádáz ellensége, Publius Clodius Pulcher és testvére, Clodia Metelli (akik Appius Claudius Pulchernek, a macedóniai kormányzónak a gyermekei voltak), mint a kor elvetemült szajhái jelennek meg. Clodia – akiről Catullus Lesbia-verseinek buja sorai áradoznak – Baiae városának híres-hírhedt lakosa volt. Villájában olyan lakomák és fergeteges ünnepek voltak, amelyek ellenpéldaként szerepeltek később Seneca moralizáló szövegeiben, és inspirálóan hatottak Catullus, Sextus Propertius és Ovidius költészetére is. Clodia Metelli egyike volt tehát Baiae számos legendás lakójának, amely város a Kr. e. 1. századra az ókor Monacójává vált, majd évszázadokon át az is maradt, míg végül a tenger mélyére nem süllyedt.

Baiae víz alá került szobrai

Vulcanus ajándéka

Baiae kikötője a mai Bacoli község tengerpartja közelében, a Pozzuoli-öböl nyugati részén (*Sinus Baianus*) terült el Nápoly (az ókori Neapolis) városától mintegy 20 km-re. Az itt található aprócska félszigetet ma két tó szegélyezi, a Lago Fusaro és Lago Miseno. A régió az ősi időkben Vulcanus isten területe volt a rómaiak szerint. S e mítosz bizony valós alapokra épült: az itt található Flegrei-mezők 27 vulkanikus krátere (így a híres Solfatara-kráter) még az őskorban többször is kitört (legutóbb kb. 12.000 évvel ezelőtt), amely kitörések révén jött létre a Nápoly környéki sárga tufaréteg. A Flegrei-mezők rendkívül élénk, ma is gőzölgő, gyógyhatású forrásai már az ókor folyamán vonzó turistalátványosságokká s gyógyításra használt, szakrális terekké váltak.

Baiae ókori városa a Fusaro kráter-tó területétől alig egy kilométerre terült el, és már a Kr. e. 2. században jelentős kikötője lett az akkoriban már a Földközi-tenger nyugati medencéjét is uraló, birodalomná lett Rómának. A *Portus Baianus* ovális alakú kikötője és a tőle északkeletre később kibővített *Portus Iulius* az ókor egyik építészeti

csodája volt, az úgynevezett vízálló vagy hidraulikus *cementium* (azaz az ókori cement) felhasználásának egyik legkorábbi helyszíne. A vízálló *cementium* monumentális oszlopait 2006-ban tárták fel a ROMACONS Project (Roman Maritime Concrete Study) keretében. Baiae azonban nem csak fontos kikötőként vált a római szenátori elit egyik vonzó üdülőhelyévé: a görög gyarmatosítások kora

A Flegrei-mezők gőzölgő területe

William Turner festménye Baiae romjairól

óta a régió a homéroszi eposzok és a jóskok, továbbá az „alvilágjárások” jól ismert helyszíne volt, a küméi Szibilla és más, legendás jóskok és halottidézők otthona. A neves angol romantikus festő, J. M. William Turner is ennek az irodalmi toposznak tudatában festette meg gyönyörű festményét Baiae romjairól. A legenda azután a valósághoz valamelyest közelebb került, amikor az 1960-as években egy amerikai katonából lett amatőr régész, Robert Paget felfedezett egy hosszú, föld alatti alagútrendszert Baiae egyik temploma alatt. Az alagútrendszer (a „Nagy Antrum”) kronológiájának és funkciójának értelmezése azóta is megosztja a szakértőket, de nem kizárt, hogy a görög mítoszok és irodalmi hagyományok inspirálták a lenyűgöző, ember alkotta alagút létrehozását.

A luxus örvénye és a bűnök kikötője

A Kr. e. 1. század folyamán aztán az egykori kis kikötőből a római elit luxusüdülője lett. A kor nagy politikusai, Marius, Pompeius Magnus és Lucullus, a lakomáiról híressé lett politikus is rendszeres látogatója volt a településnek. Cicero maga is meglátogatta Baiaet, Iulius Caesarnak pedig saját villája állt az öbölben.

Augustus császár rövid ideig ugyan, de ide helyezte hadiflottájának, a *Classis Misensis*nek a kikötőjét, így a *Portus Iulius*t kibővítették, s ekkor nyerte el monumen-

tális méreteit. A város azonban mégis elsősorban luxusüdülőként vált ismertté: míg a Római Birodalomban a tóparti és tengerparti üdülés ritka volt, addig a gyógyhatású meleg vízű forrásokat elsősorban szentélyek monopolizálták. Baiae azonban a mai modern luxusturizmust idéző településsé tudott válni: a szórakozás, a római társadalom legbefolyásosabb rétegének (a császári családnak vagy épp a szenátoroknak) gyülekezőhelye és üdülőtelepülése lett. Nero császár óriási építkezésbe kezdett Baiae területén, így neki köszönhetően állt még a Kr. u. 3. században is az a *gymnasium*, amelyről Cassius Dio történetíró is megemlékezik. A kritikus és talán kissé túlzó utókor szerint ezekben a gazdagon díszített fürdőépületekben tervezte el Nero saját anyjának meggyilkolását is. A *Lacus Baianus*,

A föld alatti Antrum járatai

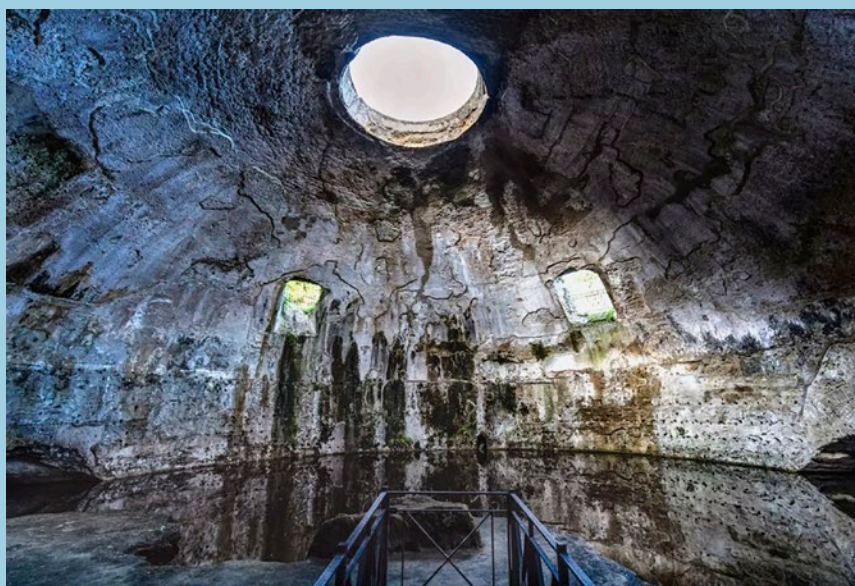
azaz a régi kikötő környéke ekkor kezd üdülőtelepüléssé és az elit központi helyévé válni: a császári villák és monumentális építkezések tovább vonzották Róma szenatori elitjét Baiae partjaihoz és a Nápolyhoz közeli luxustelepülésekhez (Puteoli, Pompeii, Herculaneum). Baiae valóságos turistalátványosság lett, ezt bizonyítják azok az apró ampullák és üvegedények is, amelyeket Baiae és Puteoli városképe díszített, és amiket nagy eséllyel az ide látogatók vittek haza magukkal azért, hogy a gyönyörű településen átélt élményeikre emlékeztesse őket.

Hadrianus, az utazó császár, aki építészként is jeleskedett, és akinek köszönhetően Róma városképe is radikálisan megváltozott a Kr. u. 2. században, Baiae városában is előszeretettel időzött. Amikor fiúszerelem, Antinous meghalt, a császár Tivoli villájába vonult vissza, de halála előtt, immár beteg – talán orvosai javaslatára – végül baiaei villájába költözött, és végül ott érte a halál. Baiae története ezáltal tehát szorosan kötődött Hadrianus életéhez és a császár utolsó pillanataihoz, így később a megistenült császár halálának helyszíne tovább emelte a település jelentőségét. Talán az ő uralkodásához kötődnek, vagy építészetére inspirálóan hatot-

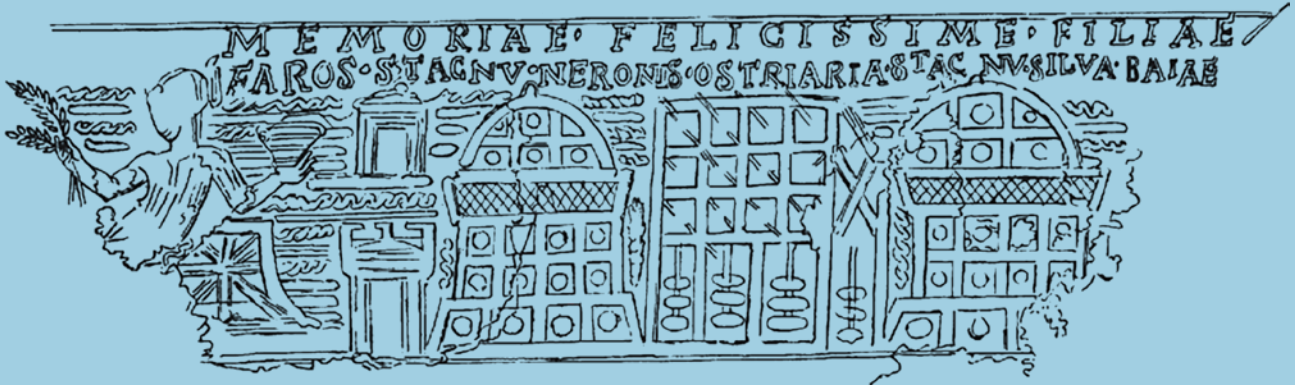
Az ún. Diana-templom romjai Carlo Bonavia festményén

tak a kikötő közelében álló úgynevezett Diana, Mercurius és Venus „templomok” (ezek valójában az itt található fürdőhelyiségek nagy kupolás épületei voltak), amelyeknek legnagyobbika (a Mercurius „templom”) a római Panteonhoz hasonló monumentális kupolával és oculusszal [a kupola centrális elrendezésű nyílása – a szerk.] rendelkezik a mai napig.

Az ún. Mercurius „templom” kupolája

A város majdnem egy évszázaddal Hadrianus után, Septimius Severus császár idején is jelentős üdülőtelepülés volt, igaz, a Kr. u. 3. század végére már elindult az a lassú, de visszafordíthatatlan folyamat, amely vészjósló természeti jelenséggé hirdette Baiae sötét jövőbeli sorsát: a város ugyanis a vulkáni tevékenység miatti erózióknak és talajsüllyedésnek (ezt hívják bradiszeizmikus mozgásnak) köszönhetően fokozatosan a víz alá került. Nem tudjuk, hogy ennek lassan jelentkező jeleit vajon észrevették-e a rómaiak, noha Baiae virágzó városi és üdülőtelepi

Baiae látképét bemutató szuvenir (Maggie Popkin 2018 nyomán)

élete folytatódik még a Kr. u. 4. században is, amely arra utal, hogy a közelgő veszélyt talán kevésbé érzékelhették. A birodalmat megrengető Kr. u. 5. századi válság, majd a Nyugatrómai Birodalom összeomlása után Baiae, mint a római luxusélet és a *carpe diem* megtestesítője, folyamatosan elhagyatottá vált. A vízszint emelkedésével és a politikai/gazdasági problémák növekedésével Baiaera ráköszönt az örök dekadencia és melankólia kora. A Kr. u. 6–8. század folyamán azután a tenger végérvényesen elnyelte az egykor bujaságáról, botránnyairól és lenyűgöző villáiról híres város jelentős részét.

Az újra felfedezett város

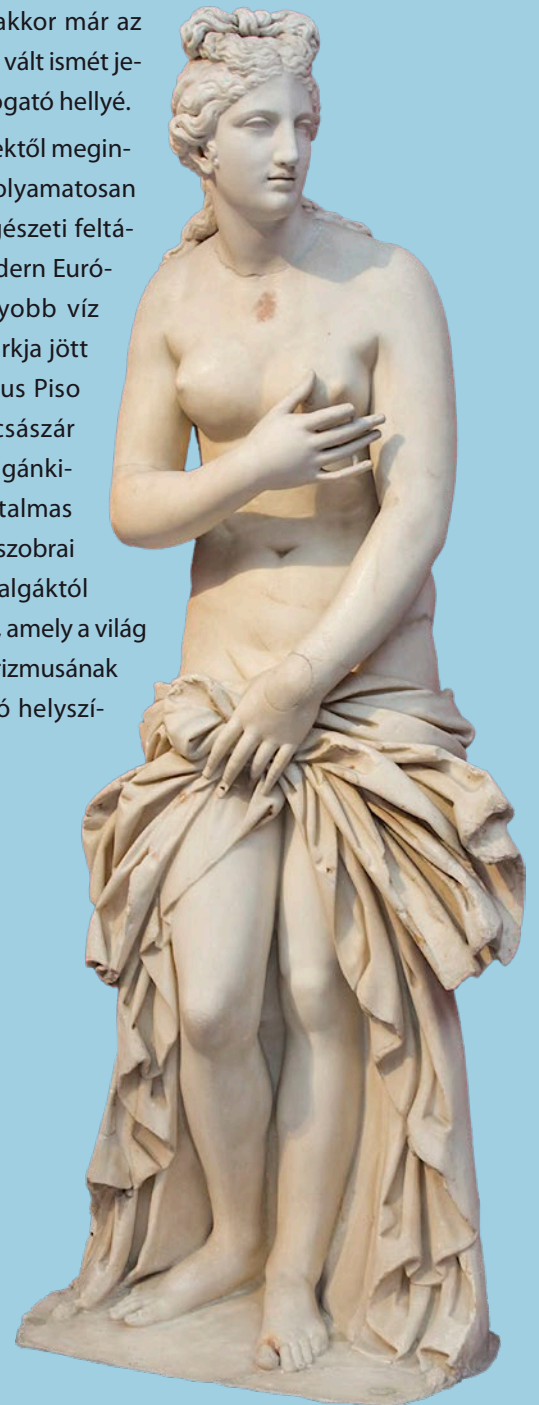
Baiae ókori városának jelentős része ugyan a víz alá került, de hatalmas közfürdőinek, gyógyforrásait védő kupoláinak romos, festői látványa számos 16–19. századi utazót megérintett. Az 1803 előtt itt felfedezett csodaszép Venus-szobor (a „baiaei Afrodité”) szenzációként hatott, a görög mintára készült római másolatot pedig a kor neves szobrásza, Antonio Canova restaurálta és egészítette ki. A szobor felfedezése után Baiae és a Nápolyi-öböl az úgynevezett „Grand Tour” nagy európai állomásainak egyike lett, William Turner és megannyi más művész inspiráló

állomása. Baiae (akkor már az olasz Bacoli) ekkor már az olasz turistacsalogató helyé.

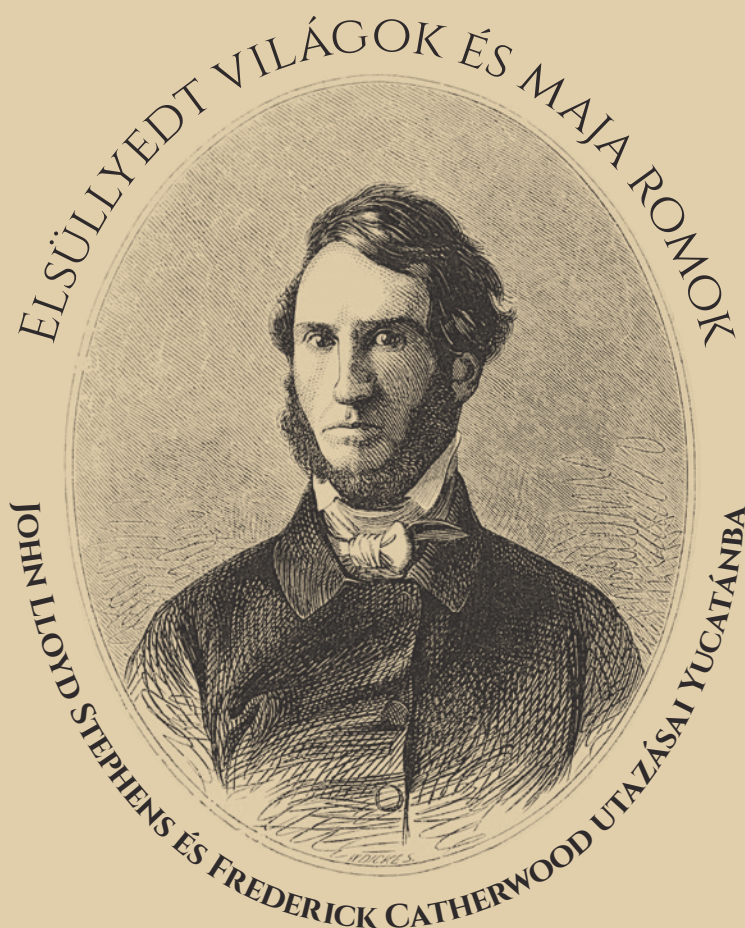
Az 1940-es évektől meginduló és azóta is folyamatosan zajló víz alatti régészeti feltárások révén a modern Európa egyik legnagyobb víz alatti régészeti parkja jött itt létre: Calpurnius Piso villája, Claudius császár *nymphaeuma*, magánkötők és villák hatalmas mozaikjai és azok szobrai állnak a zöldellő, algáktól zsúfolt víz mélyén, amely a világ víz alatti régészetturizmusának szinte egyedülálló helyszínévé vált.

2024-ben felfedezett római mozaik Baiae víz alatti romjai között

A baiaei Afrodité szobra (Athéni Nemzeti Múzeum)

John Lloyd Stephens (1805-1852)

BÍRÓ PÉTER

Míg Magyarországon a reformkori országgyűlésen éppen a szabadságról és jogi egyenlőségről vitatkoztak, s a nyugati világban a romantika épp az aranykorába ért, egy amerikai jogász és egy angol építésmérnök-festőművész felfedezte a maja civilizációt és egyúttal meg is mutatták azt az érdeklődő olvasóknak. Ez annyira jól sikerült, hogy az így megteremtett maja tanulmányok igazi központjává végül az Egyesült Államok vált, s ott alakultak ki a helyi egyetemek antropológiai tanszékein az első olyan kutatócsoportok, amik a maja civilizáció történetét vizsgálták.

Habár a hódító spanyolok már a 16. században írtak a közép-amerikai maja romokról, de különösképp nem foglalkoztatta őket a maják városainak története. Ennek ellenére meglepően sok krónika és értekezés is született már akkoriban, de ezek századokon át a spanyol levéltárak mélyén lapultak, és nem igazán keltették fel az érdeklődést a prekolumbián korszakkal kapcsolatban. A vallásháborúk évszázadaiban pedig az indián kultúrát inkább akarták megsemmisíteni, mint felfedezni és megérteni.

A romantika korában viszont egyre többen kezdtek érdeklődni a régebbi korok iránt, amely érdeklődés számos egzotikus kultúra irányában is megnyilvánult. Az egyik legemlékezetesebb esemény is ekkortájt történt, amikor is 1822-ben Jean-François Champollion francia kutató megfejtette az egyiptomi hieroglif írást. Az ősi eurázsiai civilizációk mellett a figyelem azonban hamarosan az új kontinens, azaz Amerika magaskultúrái felé is fordult.

Ekkortájt indult el a mai Hondurast és Guatemalát érintő útjára az Amerikai Egyesült Államok térségbeli megbí-

Copán, D sztélé és oltára

zottja, az ügyvéd John Lloyd Stephens (1805–1852), akinek fő célja a politikai megbízásainak teljesítése mellett az volt, hogy felfedezze a csupán legendákból ismert, elveszett maja városokat. Stephens tudományos munkáját lényegében a politikai céljainak kiterjesztéseként értelmezte, amelyek megegyeztek az Egyesült Államok expanziós ideológiájával. Meglepő, de nem pusztán felfedezte a maja városok egy részét, s nem csupán maja műtárgyakat sikerült az Egyesült Államokba szállítania, de majdnem sikerrel járt a romvárosok vásárlás útján történő megszerzésében is. Stephens „régészeti hőstetteit” a manapság folyamatosan növekvő szórakoztatóipar és saját korának birodalmi szemléletű régészeti összefüggésében kell szemlélni (ekkoriban minden nyugati nemzet azon versengett ugyanis, hogy melyiküknek sikerült megtöltenie nagyvárosi múzeumait a saját területükön kívüli ókori és középkori lelőhelyek emlékeivel és leleteivel).

Az 1807-ben William Hyde Wollaston által szabadalmaztatott úgynevezett „camera lucida eljárás” során a rajzoló optikai eszközök segítségével egymásra vetíti a rajz tárgyát és magát a rajzot. Így a készítő egyszerre látja a jelenetet és a saját rajzát, s így a lehető legpontosabban tudja reprodukálni a látványt.

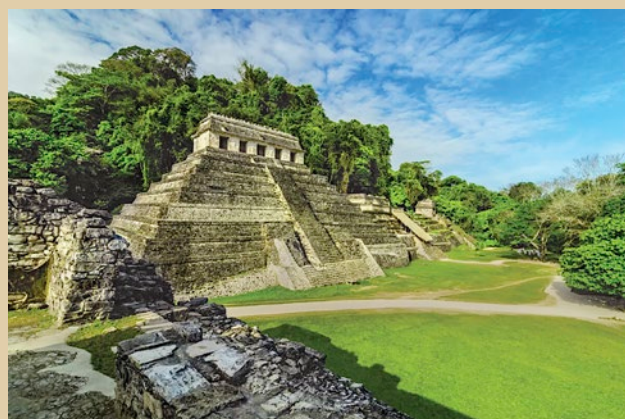
Az 1805-ben Shrewsburyben, New Jersey-ben született John Lloyd Stephens az 1830-as évek közepére már a világ számos táján megfordult. Eredetileg orvosa küldte el utazni, hogy így gyógyítsa ki egy makacs torokgyulladásból. Emiatt először 1834-ben bejárta Közép-Európát és Oroszországot, majd 1836-ban Egyiptomot, Izraelt, Libanont és Szíriát is felkereste. Későbbi útítársával, a Hoxtonban, Angliában született Frederick Catherwooddal (1799–1854), aki építész-mérnökként és festőművészként kereste a kenyerét, Londonban találkozott 1836-ban, ahol egy életre szóló barátság alakult ki a két kalandor között. Catherwood is addigra már legalább 10 éve utazgatott Európában és a Közel-Keleten. Stephens viszont a 30-as években már két könyvet is írt utazásairól, s ezek sikere miatt a továbbiakban már nem kellett foglalkoznia az anyagiakkal. S amikor az Egyesült Államok akkori (nyolcadik) elnöke, Martin Van Buren megbízta Stephenst

Copán, H sztélé

a közép-amerikai különleges nagyköveti tisztséggel, Catherwood társaságában 1839. október 3-án felszállt az angol *Mary Ann* nevű hajó fedélzetére. Egy rövid belize-i kikötés után a kutatók fő célja a Honduras-öböl volt, amit nagyon gyorsan elértek. Csak ezután indultak el az első maja romvárosba, Copánba, ahol Stephens kis híján meg tudta venni az egész romvárost, de végül csak az ott talált

emlékművek Egyesült Államokba történő elszállítására kapott engedélyt. Stephens célja nem pusztán a felfedezés volt, hanem a romok dokumentációjának elkészítése is, amit alapvetően Catherwood oldott meg, egy technikai újdonság, az úgynevezett „camera lucida eljárás” segítségével.

Palenque temploma

Az uxmal „Isten házának” kapuja

Ezen kívül részletes térképeket is csináltak, és ezzel az első igazi, teljes és részletes portrét rajzolták meg a maja városokról. A páros következő célja a guatemalai magasföld városai voltak, majd végül 1840. május 11-én elérték a manapság az egyik leghíresebbnek tartható maja romvárost, Palenquét. Az utóbbi legfontosabb épületét, a központi palotát is „kiszabadították” a dzsungel markából, úgy, hogy egyébként arra sem volt engedélyük, hogy egyáltalán megközelítsék a romokat, nem, hogy még dokumentáljanak. Az ottani kormányzó ugyanis rájött arra, hogy az akkoriban meginduló műkincskereskedelem több hasznot hoz számára, mint ha egy meghatározott összegért adná ki a kutatási engedélyeket, ezért a külföldi kutatóknak megtiltotta a város meglátogatását. Stephens és Catherwood végül beosontak a romterületre, úgy vélték, hogy az épp a vidéken dúló a polgárháború miatt amúgy sem fognak katonákat odavezényelni. Palenque után Uxmal

A fényérzékeny rézlemezre készített egyedi felvételek készítésére alkalmas fényképezőgép feltalálói Louis Daguerre és Joseph Nicéphore Niépce voltak, az eljárás az előbbi francia feltalálóról kapta a nevét.

városát igyekeztek feltérképezni. Mielőtt viszont elérték volna a várost, Catherwoodot már magas láz gyötörte. S noha valamennyire bejárták és valamelyest dokumentálni is tudták a romokat, 1840. június 24-én már egy Havannába tartó hajón ültek, hogy mihamarabb az Egyesült Államokba érkezhessenek és kezeltessék a beteg művészt.

Catherwood gyógyulása után rögtön visszaindultak, s 1841. október 9-én ki is hajóztak, most már csak a Yucatán felé. Egy új találmányt is magukkal vittek, a dagerrotípiái képrögzítési eljárást alkalmazó fényképezőgépet, amivel még pontosabban tudták dokumentálni a tárgyakat és az épületeket.

E második expedíció során végül összesen 44 várost látogattak meg, így a Puuc régió településeit, illetve Mayapánt és Chichén Itzát. A két utazást egy-egy kétkötetes munkában publikálták: az első mű *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* címmel jelent meg 1841-ben, a második pedig *Incidents*

Chichén Itzá

of *Travel in Yucatan* címmel 1843-ban. Mindkét írás bestseller lett: a dzsungelben elsüllyedt csodás és rejtélyes romokról, különleges állatokról, bennszülöttekről és a kreol elitről is beszámolnak, mindezt jó humorral átítatva. Az egyik ekkoriban készült recenzió áradozó írója szerint e kötetek jobbak, mint az akkortájt kiadott regények. A könyvek szövege csak egyik oka volt annak, ami miatt e művek annyira népszerűek lettek. Mindehhez még hozzájárultak ugyanis a Catherwood által készített rajzok és litográfiák, amik igen hűen ábrázolták a liánnal borított sztéléket, palotákat és piramisokat. Később, 1844-ben

Tulum kastély

Catherwood 25 litográfiáját egy önálló kötetben is kiadta, ami megint csak igen kelendő lett.

Amellett, hogy empirikusan bemutatták a romokat, a két könyv legfontosabb hozadéka az volt, hogy megalkotta a maja civilizáció fogalmát. Ennek két vonását használták fel a fogalom létrehozása során: nevezetesen a maja írást és az épületek egységes stílusát. Ez a két dolog utalt ugyanis – véleményük szerint – elsősorban arra, hogy a Yucatán egy egységes civilizációs terület volt hajdanán. Egyrészt összehasonlították a palenquéi, copáni és uxmáli feliratok írásjeleit, és megállapították, hogy mind a három írásrendszer lényegében egyforma, ezért már akkor is – noha egyáltalán nem tudták elolvasni a szövegeket – feltételezték, hogy azok azonos nyelven íródtak. Egy másik, ugyancsak fontos észrevételük volt, hogy a drezdai könyvtárban őrzött, de már korábban kiadott maja kódex írása is megegyezik az általuk felfedezett írással. Sőt, azt is jól állapították meg, hogy az írásstílusok között meg-

figyelhető kisebb különbségek valójában az íráshordozók anyagából következnek, vagyis a különbségek abból adódtak, hogy míg az egyik feliratot kőbe vésték, addig a másik felirat papírra íródott.

A másik hipotézisük szintén fontos alapgondolata lett a későbbi maja tanulmányoknak, mivel úgy érveltek, hogy a romok és a városok nem egy elveszett törzs vagy más óvilági népek idekerülése okán épültek, hanem a helyi, itteni bennszülöttek ősei teremtettek évszázadokkal korábban egy újvilági civilizációt.

A szerzőpárost dicséri, hogy remekül tudták felkelteni olvasóik érdeklődését a maja romok iránt, így mindjárt a második mű előszavában meglehetősen misztikummal írták le a városok látványát:

„E romok többségének létezése teljesen ismeretlen volt a főváros lakói számára – és csak néhányat látogattak meg fehér lakosok – elhagyatottak és fával benőtték voltak. Egy rövid időre megtört a körülöttük uralkodó csend, és ismét magányra és csendre letek. Az idő és az elemek a teljes pusztulás felé siettetik őket. Néhány nemzedék alatt a nagy építményeknek faragott díszekkel borított, már repedezett és ásító homlokzataik le fognak dőlni és csak formátlan halmokká kell válniuk. A szerző szerencséje az volt, hogy közjük és a teljes pusztulás közé léphetett, amelyre rendeltettek; és az a reménye, hogy kiragadhatja a feledés homályából egy titokzatos nép pusztuló, de még mindig gigantikus emlékhelyeit.”

Sak Tz'i' romjai

Habár Stephens és Catherwood ma már korántsem olyan híresek, mint Indiana Jones (aki persze egy kitalált személy), de akkortájt meglehetősen ismertté váltak, köszönhetően egyébként az 1838-ban New Yorkban megnyílt „Catherwood Panorámájának” is, melyet ma már inkább múzeumként lehetne aposztrofálni, s amely akkoriban befogadta a yucatáni és guatemalai tárgyakat, litográfiákat, rajzokat és festményeket, sőt az eredeti helyszíneken készített gipszmásolatokat is. Az ott bemutatott objektumok értéke azóta fokozatosan emelkedett és kialakult a „régészeti érték” fogalma is, amit persze lekövetett a nemzetközi műkincs-kereskedelem is. Az utóbbi azóta elképesztő mértékben növekedett, és ma már számos olyan privát kollekciónak létezik, amely elsősorban a maja régészeti emlékekre koncentrált. Például a többszínű (polikróm) maja kerámiák többségét is ilyen gyűjteményekben találhatjuk meg, amelyek zömét illegális ásatások révén találták meg.

A „Catherwood Panorámája” sajnos azonban 1842. július 29-én tűz martalékává vált, amikor egy villám csapott az épületbe. Szomorú, hogy emiatt Catherwood összes eredeti rajza megsemmisült, csakúgy, mint az az uxmali feliratos fagerenda, amiről sajnos nem készült végül litográfia. Mindazonáltal, a rajzok és a tárgyak másolatai számos múzeumban és magángyűjteményben fennmaradtak, és ezek gyakran több részletet mutatnak meg, mint a könyvekben kiadott metszetek.

Catherwood munkái közül talán a legszebbek a copáni sztélékről és oltárokról készített metszetei, ezek szinte mindegyik, majákról szóló könyvben megjelennek. Ezek közül pedig a D jelű sztélékről és oltáráról készített rajza a művész egyik legsikeresebb alkotása és egyben a romantika remeke. Az „elsüllyedt városok toposza” talán itt érhető tetten leginkább: a koponyaoltár mögött áll a sztélé, azon a király képmása és távolabb a piramislépcső, mely az égben végződik, miközben a lépcső oldalán fák sorakoznak, a nap sugarai pedig egy résen keresztül bearanyozzák a sztélé- és oltáregyüttest. Ma már tudjuk, hogy az emlékművet 795-ben állították fel,

amelyen a helyi maja uralkodó, Waxaklajun Ub'ah K'awil (Tizennyolc fejű K'awil) éppen megszemélyesíti Kilenc K'awil istent.

A két kutató végül tragikus körülmények között halt meg. John Lloyd Stephens 1852-ben már Panamában maláriával küszködött, s amikor visszatért New Yorkba már nem tudták megmenteni életét. Frederick Catherwood 1854-ben indult vissza Liverpoolból New Yorkba, azonban az őt szállító hajó elsüllyedt az Atlanti-óceánon. Annak ellenére, hogy fiatalon hunytak el, a könyveik és rajzaik fennmaradtak, és még mindig lebilincselőek.

Stephens és Catherwood nyomában Európából és az Egyesült Államokból kalandorok és komoly kutatók egész sora indult el a mexikói és guatemalai dzsungelbe, hogy az ott még megbúvó városokat kiássák vagy éppen dokumentálják: így Teobert Maler (1842–1917), Alfred Maudslay (1850–1931), Sylvanus Morley (1883–1948) és Ian Graham (1923–2017). Később persze megjelentek az állami és egyetemi expedíciók is, és mivel a maja civilizáció területét sem a gyarmati, sem a modern korszak nem érintette, a városok lényegében olyan állapotban maradtak fenn, amilyen állapotban az utolsó lakosai elhagyták azokat. Emiatt még jelenleg is újabb és újabb városokat fedeznek fel a régészek, például a feliratokban sokszor említett Fehér Kutya (Sak Tz'i') nevű várost csak 2018-ban találta meg egy amerikai–mexikói expedíció a dzsungel mélyén.

Gyarmati János

CALAKMUL

az utolsó maja nagyváros

38

Calakmuli I. piramis

Manapság már több mint 150 éve kutatnak „elsüllyedt városok” után a közép-amerikai őserdőkből. Az első hivatalos expedíciót a pompeji ásatásokat is elindító III. Károly spanyol király küldte még 1785-ben a néhány évtizeddel korábban felfedezett Palenquébe. Az azt követő évszázadban az európai kutatók aztán keresztül-kasul bejárták Mexikó, Guatemala és Belize területét, valamint az attól délre elterülő közép-amerikai földhidat. Tucatszámra fedezték fel, térképezték és fényképezték az évszázadok óta elhagyott, korábban ismeretlen romvárosokat, s szál-

lították múzeumokba az ott talált köemlékeket, avagy a róluk készült öntvényeket. Egy fehér folt mégis maradt a térképen. A Guatemala északi részét és a vele szomszédos mexikói területeket borító őserdőből csak néhány romváros vált ismertté. Az egyik leghatalmasabb hakdani maja városról, Tikalról ugyan már 1848-ban megszületett az első írásos beszámoló, ám a maja írás ismerete híján nem is sejtették, hogy éppen 100 km-re tőle ott rejtőzik az ősi ellenfél, Ux Te' Tuun városa. A szóban forgó terület egészen a legutóbbi időkig Közép-Amerika egyik legelhagya-

több vidékének számított. Csapadékos éghajlata, burjánzó vegetációja, a hajózható vízfolyások hiánya és a maláriát terjesztő szúnyogok hada csaknem lakhatatlanná, sőt járhatatlanná tette a területet. Kizárólag az úgynevezett *chiclerók* birkóztak meg vele. A rágógumi alapanyagaként szolgáló *chiclé*t sokáig az őserdőben szétszórta álló *sapodilla* fák kérgének bemetszésével gyűjtötték, ráadásul a legpokolibb esős évszakban, amikor a fák a legtöbb latexet termelték. 1899-től, azaz az American Chile Company megalapításától kezdve a kereslet különösen megnőtt, ezért a *chiclerók* a legnehezebben megközelíthető őserdei zugokba is eljutottak. Végül így fedeztek fel egy addig ismeretlen, hatalmas maja várost a mexikói–guatemalai határ északi oldalán, az ottani III. piramis egyik szemöldökgerendáján fennmaradt graffiti tanúsága szerint 1926 januárjában. A felfedezés híre csak 1931-ben jutott el a

Calakmul városmagjának rekonstrukciós rajza

washingtoni Trópusi Növénykutató Alapítvány biológusához, Cyrus L. Lundellhez, aki már évek óta dolgozott a térségben, és ebből adódóan erősen érdeklődött a maja civilizáció iránt. Lundell végül nemcsak felkereste a romokat, de térképvázlatot és fényképeket is készített róluk, sőt,

az általa megfigyelt két piramis nyomán nevet is adott neki: *Ca-lak-mul*nak, azaz „Két szomszédos (mesterséges)domb”-nak nevezte el a romvárost. Lundell a következő évben felkereste a Chichén Itzában ásató Sylvanus Griswold Morley amerikai régészt, aki valósággal lázba jött a hírtől, hogy Lundell 62 sztélét is talált Calakmulban. A maja civilizációval foglalkozó tudósok ugyanis akkortájt már több mint egy évszázada hiába próbálták megfejteni a maják írását, de Morley úgy gondolta, ha minden lehetséges feliratot összegyűjt, az már akkora mennyiségű epigráfiai anyagot jelentene a tudósok kezében, amivel akár sikerülhet elérni az áttörést. Márpedig a legtöbb szöveget a feliratos kőtáblák, azaz a sztélék őrizték meg. Ezért Morley egy felhívást szögeztetett ki egész Peténben ezzel a szöveggel: Ojo! Ojo! Ojo! Figyelem! Figyelem! Figyelem! Aki neki vagy megbízottjainak új feliratot jelent be, 25 dollár üti a markát. Calakmul azért volt tehát különösen érdekes Morley számára, mert az ott talált sztélék mennyisége többszörösen meghaladta bármelyik másik város sztéléinek számát. Ezért a lehető leghamarabb, áprilisban, a száraz évszak végén expedi-

Kukoricaital szállítása. Falfestmény a calakmuli, Ch'ik Naahb együttes I. épületén

Piaci kukoricaital árus. Falfestmény a calakmuli, Ch'ik Naahb együttes I. épületén

A II. piramisban feltárt 4-es számú sír, a Jaguármancs nevű uralkodó maradványaival

[addig] mások az 53. sztéléét ásták körül, amelynek oldalai díszítetlenek voltak. Ez ugyancsak arcára borulva feküdt, és Gustav nagyon kételkedett abban, hogy a föld felé néző oldalán bármiféle faragvány legyen. Ezúttal azonban melléfogott... [A sztélé] nem volt nagy, de a rajta levő dombormű annál pompásabb. Az alak jobbáiban dárdát tart, baljában pedig egy kis kerek pajzsot, melyen egymást keresztező sávok látszottak. A faragvány csodálatos, és mi mindannyian nagyon elégedettek voltunk... A kettőtört sztélé alsó részét kiástuk, és összeillesztettük a hosszabb, felső résszel. A dátum 4 Ahau 13 Yax-sal kezdődött, így a bevezető sorozat 9.15.0.0-nek felelt meg." A sztélé felállításának dátuma, i. sz. 732. augusztus 22. tehát már akkor megállapítható volt, de, hogy ki és miért állította a kőtáblát, az csak évtizedek múltán, a budapesti Néprajzi Múzeumban derült ki.

ciót szervezett Calakmulba. Mivel 1932-re már megépült a Yuacatán-félsziget első vasútvonala, az expedíció így vonaton juthatott el a Chichén Itzához közeli Méridából a másik yucatáni nagyvárosba, Campechébe, majd onnan autóval, illetve csónakkal tovább. Az út utolsó szakaszát így is öszvérekkel kellett megtenniük. Calakmul tartózkodásuk 15 napja során sokkal alaposabban felmérték a romokat, és nem csak dokumentálták a Lundell által felfedezett sztéléket, hanem további 41-et azonosítottak. Ezek száma mára már 117-re emelkedett. Ez messze több, mint bármelyik másik maja városban. Az egyikük felállításáról 1932. április 18-i naplóbejegyzésében Morley ekképpen számolt be: „Ezen a reggelen Gustav és én az A csoportban dolgoztunk... Míg Gustav néhány embere az 51. sztélé oldalai mentén ástott, hogy a délutáni felállításhoz készítsék elő...”

Morley első expedícióját 1938-ig még további három követte, majd a romváros csaknem fél évszázadra ismét magára maradt, mindössze néhány tudományos publikáció jelent meg róla, köztük Morley peteni régiségek feliratairól kiadott

A calakmulai I. piramis falfestményei a Ch'iik Naahb együttesben

munkája, ami előre nem látható tragikus következményekkel járt. Az ezekben közölt fotókból ugyanis kiderült, hogy Calakmulban nagyszámú pompásan díszített, feliratos sztélé áll, és mivel az ilyen könyveket nemcsak szakemberek forgatták, hanem műkincsrablók is, a régészek valósággal vezetőt adtak a kezükbe.

A nagy amerikai múzeumokat követően megalakuló amerikai vidéki művészeti múzeumok a 20. század közepén egymással versengve töltötték fel gyűjteményeiket, egyebek mellett úgynevezett primitív művészeti alkotásokkal. Ebben különösen a kezükre játszott, hogy adományozóik nemegyszer nagyobb adókedvezményeket kaptak, mint amennyit a múzeumnak ajándékozott műtárgyakért fizettek. A kereslet pedig megteremtette a kínálatot is. Egy korábban műkincs-csempészettel foglalkozó amerikai pilóta befektetőkkel és műgyűjtőkkel vállalkozást alapított latin-amerikai régészeti leletek forgalmazására, és az így szerzett tőkével leszállópályát építtetett a Yucatán-félszigeten, hogy folyamatosan biztosítsa az utánpótlást az ott és a környező romvárosokban dolgozó, általa megbízott fosztogatóknak, továbbá, hogy repülőgépen tudják kicsempészni az elloptott műtárgyakat. E fosztogatóknak sajnos nem volt nehéz dolguk, hiszen a tudósok által fényképekkel és helymegjelöléssel dokumentált sztélék és az épületeket díszítő domborművek szabadon álltak, csupán a növényzettől kellett megszabadítani őket. Az egyetlen nehézséget a sztélék és a domborművek mérete jelentette. Ezen úgy segítettek, hogy a díszítetlen részeket a fakivágáshoz használt szalagfűrészekkel egyszerűen levágták, gyakran a szó szoros értelmében felkockázták a köemlékeket. Ez a bárbar módszer sokszor azzal járt, hogy a nagy méretű kőtárgyak darabokra törtek, és fontos ikonográfiai és epigráfiai elemeik semmisültek meg. További súlyos veszteséget jelentett, hogy a fosztogatók a saját védelmük érdekében többnyire eredet hely és kontextus nélkül adták tovább a leleteket, amelyek egyben vagy töredékként

szétszóródtak a világ múzeumaiban, vagy ami még rosszabb, senki által nem kutatható magángyűjteményekben. Sajnos ez történt a Morley által leírt 53. sztélével is.

Calakmul pedig ismét elhagyatottá vált. Újabb kutatása csak az 1980-as években vette kezdetét, akkoriban még ott állt a fosztogatók tábora is, elhagyott konzervdobozokkal, rozsdás fűrészekkel. A modern kutatás első lépésként végül mintegy 30 km²-nyi területen 6250 épületet térképezett fel, majd megkezdődött azok szisztematikus feltárása is. Ennek során több olyan uralkodói és előkelő sírt is feltártak, amelyekből kivételes szépségű kerámiák mellett jádemozaikból készült maszkok is előkerültek. A sírok közül kiemelkedett a II. piramisban feltárt 4-es számú temetkezés, amiben egy tulajdonos nevével ellátott tányért találtak. Tulajdonosa az a Jaguármancs nevű uralkodó volt, akiről egészen addig azt tartották, nem csak, hogy döntő vereséget szenvedett 695-ben a csaknem másfél évszázada vívott, „csillagok háborúját” eldöntő csatában, hanem a győztes tikali uralkodó fogságba ejtette és fel is áldozta őt. Most azonban kiderült, hogy Jaguármancs a saját városában hunyt el, és a halotti emlékműveként szolgáló II. piramisban temették el. Utódai között volt az 53. sztélén megjelenített uralkodó is, aki ma a budapesti Néprajzi Múzeum állandó kiállításában látható. A Morley halála óta megfejtett maja írás pedig azt is lehetővé tette, hogy név szerint is megismerjük,

és megtudjuk, hogy hol és milyen alkalomból állíttatta fel a dicsőséget hirdető emlékművet. Sajnos csak töredékesen megőrződött felirata így szól: „Yuknoo'm Too'k' K'awiil 731. augusztus 22-én Ux Te' Tuunban [Calakmul eredeti neve: Három kő helye] ünnepelte...” Már csak a mögötte magasodó I. piramis feltárása várat magára, de aligha tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy ez rejti Yuknoo'm Too'k' K'awiil sírját.

Yuknoom Took' K'awiil calakmuli uralkodó az 51. számú sztélén (Mexikóváros, Antropológiai Múzeum)

Felföldi Szabolcs

42

A HOMOKBA TEMETETT VÁROS: KARA-KHOTO

A homokba temetett Kara-khoto

„Egy szent emberrel, aki az istentelen embereknek szemrehányásokat tett bizonyos vétkek miatt, megvetéssel bánt a lakosság. Ez erre megátkozta a várost és megjósolta romlását. Azok csak gúnyolták őt jövendöléséért. De íme, homokosó kezd esni az égből, s hull alá szakadatlan, hét nap, hét éjjel, amíg csak minden házat maga alá nem temet. Csak hét – persze ismét hét! – jámbor ember menthette meg életét, akik tiszteletet tanúsítottak a szent férfiú irányában. Ez a hét bölcs, mint hiszik, magas póznára erősített kötelekre kapaszkodott, s mint valami ördögmotolláján elkezdtek sebesen forogni körös-körül az örült viharban. Eközben egyre magasabbra emelkedtek az összehalmozódó homok fölé, s így szépen elmenekültek. Efféle mesék széltében keringenek a nép ajkán a Takla-makánban eltemetett romokról.” A brit szolgálatba lépett világhírű magyar régész, Stein Aurél emlékezett meg így magyarul *Homokba temetett városok* címen megjelent könyvében a Takla-makán sivatag mélyén található titokzatos romvárosokról. Ő maga

számos ilyen azonosított a ma Nyugat-Kínához tartozó kíméletlen sivatagban, amelynek török (pontosabban a helyi turki) dialektusban használt neve, a *taqlar makan* is azt jelenti, hogy „a romok helye”, de a névnek van olyan megfejtése is, hogy „a hely, ahova ha belépsz, már sosem lépsz ki”. A Stein által feltárt számos sivatagi rommező közül is kiemelkedik (akár a szó legszorosabb értelmében is) a Takla-makán északi peremén található titokzatos ősi város, Kara-khoto, azaz a „Fekete város” (kínai neve Hei-shui, amely a „Fekete víz városa”-ként fordítható), amely talán az egyik legrégebben fennmaradt, máig is látható, homokba süllyedt település. A manapság már turisztikai szenzációnak számító várost azonban nem Stein Aurél fedezte fel a nyugati tudományosság számára, ugyanis ő csak harmadik, 1913–1916 között lezajlott Selyemút-expedícióján kereste fel a romokat. A felfedezés dicsősége a cári orosz szolgálatban álló Pjotr Kuzmics Kozlovot illeti, aki 1907 és 1909 közötti belső-ázsiai expedíciója során

Pjotr Kuzmics Kozlov

lelt rá az elképesztő állapotban fennmaradt, de javarészt a sivatag homokja által elborított városra. A meginduló régészeti feltárások nyomán nem csak különféle tárgyak ezrei: szobrok, reliefek, díszes kerámiák, érmék stb. kerültek elő, de írott dokumentumok százai, melyek kétség kívül igazolták, hogy a 20. században már a világ egyik legeldugottabb pontján található „Fekete város” egykor az itt húzódó Selyemút – mely összekötötte Kínát a Mediterráneummal – egyik leggazdagabb, legprosperálóbb települése volt.

Az impozáns falakkal övezett városi citadellában és azokon kívül is hivatali épületek, paloták, buddhista szentélyek és sztúpák (sőt talán mecsetek), továbbá lakóépü-

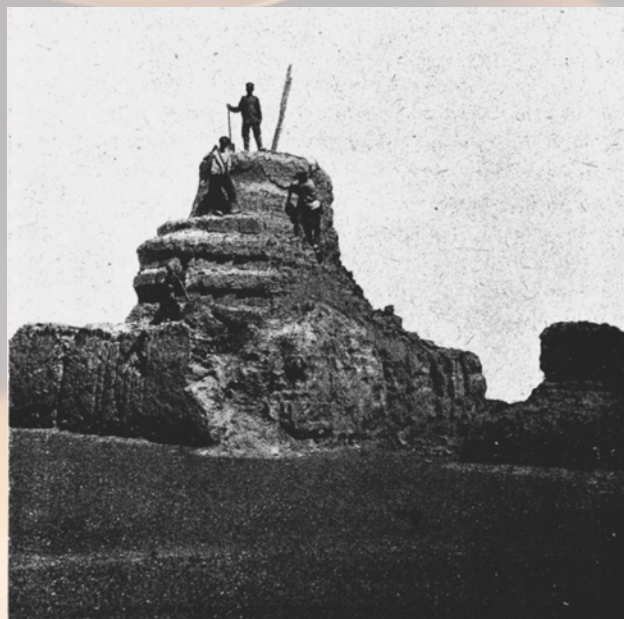
A város citadelláját övező falak magassága meghaladja a 9 métert, vastagságuk pedig megközelelti a 4 métert, rajtuk 5,5 méter széles kapukkal. A falak összességében egy 421×374 méteres területet ölelnek körbe. A sarkokat kör alakú, a falakat pedig nagy méretű négyszög alakú bástyák védik. Négy-négy a nyugati és keleti oldalon, hat az északon és öt pedig a déli oldalon. A település területe azonban jóval nagyobb lehetett.

letek sorait sikerült feltárni (ezek javarészt téglából épültek), de a település teljes területének feltárására mindmáig nem került sor.

Kara-khoto tehát az eltelt több mint 100 évben számos titkát feltárta már a kutatás előtt. A felfedezése óta például kiderült az is, hogy a várost 1032-ben alapították a belső-ázsiai nomád tangut eredetű Nyugati-Xia-dinasztia (1032–1227) időszakában.

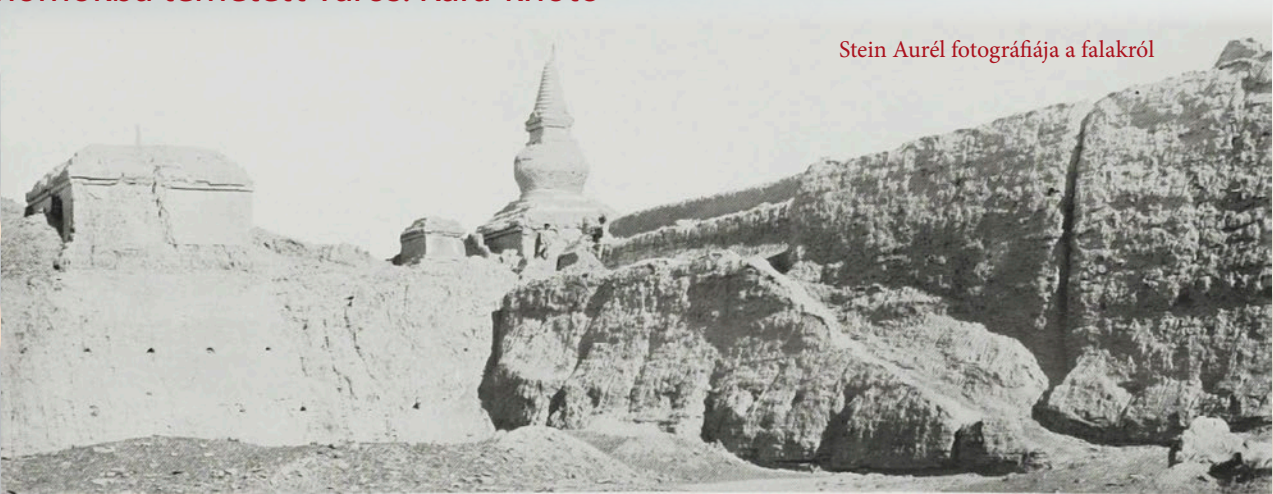
Fénykorát a 12. században élte, de a mongol nagykirály, Dzsingisz kán 1226-os ostroma sem jelentette a település végét, hiszen az még a későbbi mongol eredetű kínai Yuan-dinasztia időszakában is virágzott, sőt a várost ekkoriban ki is bővítették. Ezt bizonyítja az ekkoriban a településen áthaladó velencei világutazó, Marco Polo is, aki egy gazdag, földművelésből, állattenyésztésből élő közösséget fest le itt. Marco Polo viszont Etcinaként említi Kara-khotót.

A tangutok egy tibeti származású nomád népcsoport volt, korábban Észak-Tibetben, továbbá Kína Gansu tartományában és a Sárga-folyó környékén éltek nagyobb számban, a 11. és 13. század között önálló dinasztiát alapítottak Nyugati-Xia néven.

Kozlov fotója a lelőhely felfedezésekor

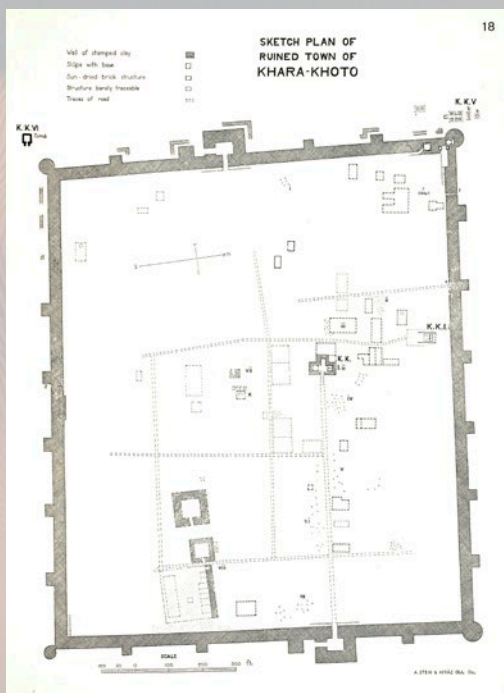
Stein Aurél fotográfiája a falakról

Marco Polo így ír a várossról: „Kampicsu városát elhagyva tizenkét napos lovaglás után Etcina városába érkeztek, mely északi irányban fekszik a homokos sivatag peremén; Tangut tartományhoz tartozik. A nép bálványimádó, igen sok tevéje és szarvasmarhája van, azonkívül sok kitűnő kerecsen- és vándorsólymot tenyésztenek az országban. A lakók földművelésből és állattenyésztésből élnek, mert iparuk nincs. Ebben a városban negyven napra való élelmet kell felvennetek, mert ha Etcinát elhagyjátok, északi irányban negyvennapos járóföldre terjedő sivatagba juttok, ahol sem szállásra, sem élelemre nem találtak.” – Vajda Endre fordította.

A város a legnagyobb csapást 1372-ben szenvedte el, amikor is az 1368-ban hatalomra került új kínai dinasztia, a Ming-ház komoly hadsereget küldött az akkoriban még a mongolok által felügyelt városba. Az viszont nem teljesen világos, hogy pontosan miért hagyták fel a várost az utolsó lakói, de gyaníthatóan természetföldrajzi, hidrológiai okai is lehettek ennek: azaz a várost tápláló folyó kiszáradása eredményezhette mindezt, amihez hozzájárult a Selyemúton zajló kereskedelem hanyatlása is a mongol kor vége felé. A régészeti anyag (így a falfestmények stb.) alapján, továbbá az itt talált írott dokumentumok alapján erre valamikor az 1380-as években került sor.

Kara-khotót végül teljesen elfelejtették, a sivatag homokja pedig apránként elkezdte betemetni a magára hagyott várost. Ma már tudjuk, hogy az utókor nagy szerencséjére, hiszen a település így elkerülhette a fosztogatók által okozott károkat, s kis túlzással megőrizhette eredeti pompáját.

Stein Aurél alaprajza Kara-khotóról

Válogatás a Stein által gyűjtött régészeti emlékekből

Egy 12-13. századi tangut nyelvű papír kézirat

Kétféjű Buddha-szobor Kara-khotóból

Kozlov, majd Stein Aurél expedícióit újabb és újabb nyugati régészek látogatásai követték: ásott itt többek között Langdon Warner amerikai régész (akiről George Lucas és Steven Spielberg Indiana Jones képzeletbeli figuráját is mintázhatta), majd Folke Bergman svéd kutató, aki egy 1927-es rövid látogatást követően 1929-től közel másfél éven keresztül kutatta a várost és környékét, de járt itt Bergman honfitársa, a világhírű Sven Hedin is. A település legteljesebb, immár kizárólag kínai régészek részvételével zajló vizsgálata 1983–84-ben zajlott le. Ennek révén is többezernyi újabb régészeti lelet és kéziratot dokumentum került múzeumba. Ezek között nemcsak buddhista, de nesztoriánus keresztény iratok is szép számmal voltak. A tangut, kínai, török, mongol és szír kéziratok mellett arab, perzsa, szanszkrit és tibeti nyelvű dokumentumok is előkerültek. Sajnos

A nagy mennyiségű porcelánlelet például arról tanúskodik, hogy a teaivás szokása ekkoriban már széles körben elterjedt volt ebben a régióban is.

ezek ma már szétszórva találhatók a világban, így Szentpétervártól Londonon át Pekingig, de folyamatosan zajlik ezek feldolgozása és publikálása.

Egy olyan különleges településről van tehát szó, amely a belső-ázsiai Selyemút 11–14. századi izgalmas életébe enged betekintést, jól tükrözve azt, hogy ennek a komplex kereskedelmi hálózatnak köszönhetően a különféle etnikumok, kultúrák, vallási irányzatok, írásos hagyományok milyen mértékben keveredhettek és élhettek békében egymás mellett egy meglehetősen gazdag és színes világ részét alkotva.

Mégis, ha van város, amely megtestésíti a homokba temetett városok esszenciáját, az nem más, mint Kara-khotó, amelynek még számos további titka vár megfejtésre a jövő régészgenerációi számára is.

A citadella délnyugati sarka

A 13. századi fénykorában a mai Thaiföld, Laosz és Vietnám területére is kiterjedő Khmer Birodalom nem előzmények nélkül jött létre az Angkor, Phnom Kulen (Kulen-hegy) és Tonle Sap (azaz a Sap-tó) közötti magterületen. A kínai forrásokból ismert hatalmi centrum, Funan, a Mekong torkolatvidékén alakult ki, és az időszámításunk szerinti első században bizonyosan része volt az úgynevezett Tengeri Selyemútra épülő világkereskedelmi hálózatnak, amelyet az egyik kitüntetett központban, a mai Vietnám területén található Oc Eóban előkerült számos régészeti lelet bizonyít. A 6. század derekán e vidék hatalmi súlypontja egyértelműen északabbra, a Mekong folyó vízrendszerével szimbiózisban működő hatalmas tó, a Tonle Sap irányába helyeződött át. Az úgynevezett Chenla államalakulat új „fővárosa” Isanapura (a mai Sambor Prei Kuk) lett. Ezt követően a korábbi hűbéres függetlenségi törekvéseinek köszönhetően a 9. század legelején jött létre a források szerint 802-ben II. Jayavarman által alapított khmer királyság, amely kétségkívül a 12–13. század fordulóján, a mahajana buddhizmust is meghonosító VII. Jayavarman uralkodása alatt élte fénykorát és érdemelte ki a birodalom elnevezést. Amikor a szíamáiak 1431-ben Angkor lerohanásával véget vetettek ennek a 600

Ezt a rövid beszámolót azonban aligha kezdhethném mással, mint-hogy rögtön leterelem az olvasót a megszokott és talán kényelmesnek tűnő útról és a világ számára jól ismert, a mitikus Mehru-hegyet szimbolizáló Angkor Watról egy másik település, a számomra oly kedves Koh Ker felé irányítom. A khmerek 10. századi fővárosának kutatásába ugyanis francia, japán, ausztrál, szingapúri, amerikai és brazil szakemberek után több ma-

gyar csapat is bekapcsolódhatott, és ennek a programnak több hazai és nemzetközi team régészeti vezetőjeként a 2010-es évek eleje óta én magam is részese lehetek.

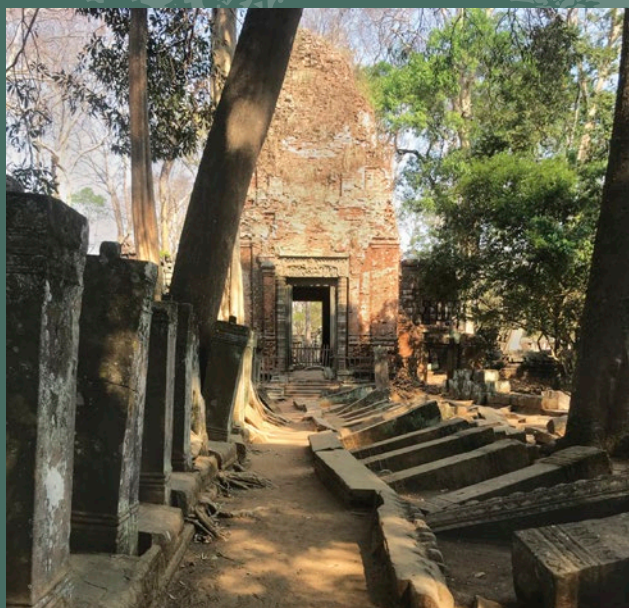
Koh Ker a sokak számára ismert Angkortól közel 100 km-re található, az egykori északi-északkeleti regionális központok, Vat Phou (ma Laosz területén) és Preah Vihear (ma Kambodzsza területén) irányába haladó kereskedelmi utak csomópontjában. A nagyjából 80 km² nagyságú, védett erdőt és számos, a 10–13. század között épült khmer templomot, továbbá kisebb szentélyt magában foglaló területnek az alig néhány száz lelket számláló közele falu, Koh Ker kölcsönözte jelenleg ismert nevét. Történetével kapcsolatban ugyanakkor általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy 928 és 944 között itt, a *Chok Gargyar*, azaz a „koki fák ligetének hegyén” állt az egykori Khmer Birodalom történeti forrásokban *Lingapuraként* emlegetett fővárosa. A feltehetően helyi költődésű IV. Jayavarman király ugyanis az Angkor régióból ide helyezte át a birodalom központját, amely csak fia, II. Haršavarman uralkodását követően került vissza a korábbi helyszínre. A templomok, szentélyek nagy száma és a felszínen található igen nagy mennyiségű régészeti leletanyag, illetve a templomok falába faragott, szanszkrit és ó-khmer feliratok egy része arra utal, hogy Koh Ker jelentősége a 10. század közepe után sem halványult el, a rövid, reprezentatív időszak után regionális központi szerepe mindvégig fennmaradt.

Angkor Wat, a templom délkelet felől

Andong Preng, a királyi fürdő

Az egykori galéria maradványai a Prasat Krahomtól (vörös templom) nyugatra

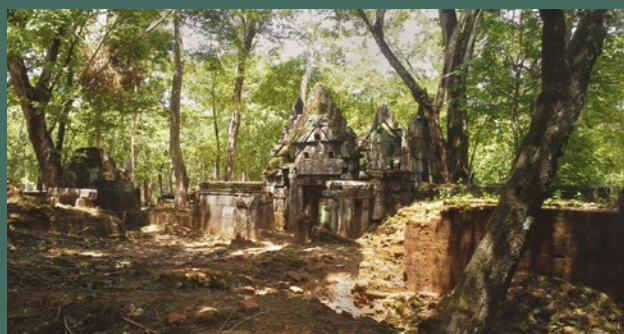
A hétlépcsős piramis, az ún. Prang 2010-ben, amikor először megláttam

Koh Ker reprezentatív, belső magja mintegy 9 km²-en terül el. Központi, domináns létesítménye a 1200×600 méteres, téglalap alakú víztározó, a Rahal, amelynek a keleti, illetve a nyugati partját követő magaslatokon több reprezentatív épületsoportot találunk. A víztározótól északnyugatra helyezkedik el a központi szentély. A Prasat Thom és a hozzá csatlakozó úgynevezett Prasat Krahom együttesét és egyben az egész „kompozíciót” nyugatról Koh Ker talán legismertebb épülete, egy hétlépcsős, 36 méter magas, Sivának dedikált piramis, az úgynevezett Prang zárja le. Ettől délre található a város „világi” centruma és feltehetően az egykori királyi palota és a hozzá tartozó fürdő (Andong Preng) is.

Az egyedi történeti háttér önmagában is nagyon izgalmassá teszi a környező dzsungellel különös szimbiózisban élő „romvárost”. Ugyanakkor az óriási területen szétszórta önálló épületsoportok kutatása és megóvása egyben óriási szakmai kihívást is jelent. A teljes védett zónán belül ugyanis közel 130 régészeti lelőhely, köztük 54, ma is álló templom ismert. Ezért e hatalmas, régészeti lelőhelyekben és műemlékekben gazdag terület kapcsán a valódi munka megkezdése előtt az embernek óhatatlanul szembeülnie kell néhány felismeréssel.

A 19. század utolsó harmadában, Indokína gyarmatosításával párhuzamosan Koh Kerbe megérkező francia

kutatók, Louise Delaporte, Étienne Aymonier vagy Lunet de Lajonquière által megtapasztalt állapotokat nehéz lehetett szavakba önteni. Az egykori királyi főváros újralfedezése nyilván örök nyomot hagyott mindannyiuk emlékezetében. A felfedezés öröme mellett azonban már az első Koh Kerben készül vázlatok arról a szisztematikus munkáról tudósítanak, amellyel a francia tudósok belevetették magukat a dzsungel által körbezárt romok leírásába. A tudományos kutatás a khmer magaskultúra akkor még javarészt a felszínen heverő emlékeinek csodálatában és a 19. századi – ma már kissé ódivatúnak tartható – alaposágban fogant. Mi több, bizonyos, hogy az eredeti díszeitől közben megfosztott városnak a közel másfél évszázadra visszatekintő tudományos igényű felmérése nélkül ma sokkal szegényebbek lennénk. Sok emlék ma már csak ezekben a dokumentációkban létezik. Módszereink és eszközeink jelentős változáson mentek

Koh Ker, Prasat Krachap, a régészeti feltárások egyik fő színhelye (2011–2015)

Feltárás a királyi fürdő közelében található városnegyedben 2016-ban

át az elmúlt évtizedek alatt, de a Khmer anyagi kultúra és Koh Ker szerepének megértéséhez a kulcs ma sem lehet más, mint a fellelhető emlékmény tudatos számbavétele. A terület gazdag kulturális öröksége és annak állapota egyértelműen megköveteli a gondoskodást. Ezért a történeti építmények vagy a táj változásainak összefüggéseit vizsgáló, kiterjedt kutatási tervek készítése mellett sajátos módon szükség van az egyes romterületekkel való közvetlen kapcsolatra is. Egész egyszerűen oda kell menni, látni és érezni kell minden egyes épület sajátos mikrokörnyezetét, kisugárzását, saját univerzumát. S mint régész, ehhez joggal teszem hozzá, hogy ennek érdekében össze kell kapcsolni a föld feletti ismert világot a föld alá temetett ismeretlennel.

Nem meglepő, hogy az elmúlt évtizedben Koh Ker településtörténete is vonzó kutatási célponttá vált, különös tekintettel a térség komplex vízgazdálkodási rendszerére. Az itt végzett munka talán legfontosabb eredménye, hogy ma már egyértelművé vált, hogy az egyes épületcsoportok nem izolált egységek, hanem egy feltehetően gazdag, de ismeretlen településhálózat csomópontjai voltak, amelyek környezetében ott vannak a feliratokon megjelenő, a templomoknak szolgáló személyek falvai, házai és mindennapi életének egyéb lenyomatai is.

Szerencsés módon a Koh Ker-i munkánk kezdete egybeesett egy nagyszerű technológiai/módszertani újítással, amely alapvetően megváltoztatta a településtörténeti, régészeti kutatással kapcsolatos feltevéseinket. Az azóta kiindulópontként használt LIDAR felvételezés (azaz a digitális légi szkennelés) ugyanis egyértelmű áttörést hozott a kevésbé érzékelhető antropogén változások vizsgálatában. Ezt a fordulópontot akár egy új időszámítás kezdetének is tekinthetjük. Az új szemléletű felmérési módszer ugyanis igazolta korábbi elképzeléseinket, így a dzsungel és a templomok közvetlen környezete egyértelműen

Koh Ker szűrt LIDAR képe: a vegetáció nélküli domborzat

történeti lakóövezetté változott. Óriási mennyiségű adat került a LIDAR eszköz révén a birtokunkba, aminek értelmezése ma is folyik.

Túl a magasztos tudományos célokra, ebben a rövidre fogott beszámolóban is helyet kell azonban szorítanom egy szomorú kérdésnek. Ez a khmer kulturális örökség tárgyi emlékményének eltűnése: azaz a régészeti lelőhelyeknek a 19. században elkezdődött és az 1970-es évek lokális háborúinak köszönhetően óriási mértékű kiirtása. Ebben a történetben kétségkívül ott van a gyarmatbirodalmat építő Európa egzotikumok iránti vágya, amelynek köszönhetően ma Párizs, London vagy Berlin múzeumaiban csodálhatók meg a világ nagy civilizációinak, így a Khmer Birodalomnak az emlékei is, így a hindu mitológiát formába öntő, nagyszerű, néha monumentális alkotások, homokkő és bronzszobrok, domborművek stb.

A Kambodzsa kulturális örökségét ért legnagyobb csapás azonban egyértelműen az indokínai háborúk zűrzavaros évtizedeihez köthető. Csak a vörös khmerek rém-

A Khmer Birodalom ismeretlen fővárosa, Koh Ker

tetteihez és a ma is milliós nagyságrendű éles taposóakna következményeihez mérhető az, ami ebben az időszakban a kulturális örökséggel történt.

A brutálisan ledöntött, levéselt szobrok, domborművek, a kincs reményében felrobbantott linga szentélyek sora ma is szomorú torzóként árulkodik a történekről. Talán furcsának tűnhet, de a legnagyobb fosztogatások mögött egy, az indiai Mumbaiban született, megfilmesítésért kiáltó életutat bejáró, brit férfi, egy bizonyos Douglas Latchford állt, aki kihasználva a kambodzsai dzsungel mélyétől Bangkokon át New Yorkig és Sidney-ig nyúló kapcsolatrendszerét, aktív részese volt annak, hogy ezek a műtárgyak Kambodzsából Európába és a tengeren túlra vándoroljanak. A neves gyűjteményekben is feltűnő darabokat pedig számos hamis szakértői vélemény és eredetigazolás mosta hóféhérré.

A Koh Ker-i hindu istenek azonban szerencsére lassanként mégis hazatérnek. A romterület több szentélyében is kerültek elő ugyanis olyan szobortalapzatok, amelyeken még megmaradt a ledöntött homokkő szobrok lábrésze. A talapzatok törésfelületeinek digitális összehasonlítása után viszont egyértelműen azonosíthatóvá váltak azok a szobrok, amelyeket az eredeti helyükről „elmozdítottak”. Az ügy számos kínos pillanatot okozott néhány vezető nyugati aukciós háznak és jelentős tengeren túli művészeti múzeumnak. Két szoborcsoport öt jelentős töredéke végül öt különböző gyűjteményből került elő és jutott vissza kalandos körülmények között Kambodzsába, ahol a Phonm Penh-i nemzeti múzeumban ma is megcsodálhatók.

A 2010-es évek elején elindult folyamat pedig azóta is tulajdonképpen megállíthatatlanul hömpölyög végig a világ képzőművészeti gyűjteményein. A Latchford 2020-as halála után nem sokkal kiszivárgott információknak, valamint a fosztogatástól sokat szenvedő Koh Kerben talált bizonyítékoknak

Ásatási szállásom 2016-ban

köszönhetően ma már szinte nem telik el hónap anélkül, hogy nem értesülnénk újabb khmer műtárgyak visszaszolgáltatásáról.

Koh Ker erejét és jelentőségét mutatja, hogy a dzsungelben felbukkanó első európai tudósok beszámolóí, majd a város örökségének szisztematikus kirablása után a nemzetközi együttműködésből egy olyan kulturális örökségi mintaprojekt kovácsolódott, amelynek eredményeként a romterület egy esztendővel ezelőtt az UNESCO világörökségi listájára is felkerült, ami a külföldi kutatók mellett nyilvánvalóan a khmer örökségvédelem feltörekvő helyi generációja történelmi sikerének tekinthető.

Kambodzsza sokat szenvedett, de varázslatos ország. Én azt az arcát szeretem a legjobban, ami a bayoni templom óriási szobrainak mosolyát idézi. Ahol minden mosoly hasonlít ugyan egymásra, de valójában mindegyik mosolynak egyedi története van. Ahogyan a helyiek mondanák: „same, same but different...” („ugyanaz, ugyanaz és mégis más”).

A cikkben szereplő jellemzően szanszkrit eredetű kifejezések.

Apsarák: a hindu mitológia „menyei táncosnői”; linga: Siva, a teremtés és pusztítás hindu istenének fallikus szimbóluma; pura: ’város’, Naga: Angkor és egyben a Khmer Birodalom mitikus védelmezője, a többfejű kobra; Mehru-hegy: a világ középpontjában álló hegy, az Istenek lakhelye; phnom: ’hegy’ vagy ’domb’; tonle: ’tó’; prasat: ’templom’; wat: ’templom’ vagy ’kolostor’.

Munka közben a Tonle Sgnout feltárási projekten 2017-ben (Angkor régió)

Gyönki Viktória

RUNGHOLT, ÉSZAK ATLANTISZA

Rungholt rekonstruált térképe 1652-ből

Az utóbbi időben Rungholt elsüllyedt városa több tudományos ismeretterjesztő és hírportál figyelmének középpontjába került. Úgy tűnik, hogy hosszú évek munkájának nyomán régészek végre meg tudják határozni, hol állt az egykori kereskedőváros, amelynek sokáig még az egykori létezését is megkérdőjelezték. Több olyan történelmi forrás akad azonban, amely igazolja, hogy a Slesvig nevű dán grófság területén valóban létezett egy Rungholt nevű város. A város emléke azonban elsődlegesen legendákban és mesékben őrződött meg napjainkig.

Ha Rungholtról és a hozzá kapcsolódó legendákról akarunk olvasni, elsőként ajánlott Marcus Rosenlund *Az időjárás és a történelem* című munkáját fellapozni (Cser Kiadó, 2021, ford. Patat Bence).

De lássuk, hogy hol is lehetett az „észak Atlantiszaként” is emlegetett város. Az egykori Rungholt a Watt- vagy Wadden-tenger nevű érdekes természeti jelenség partján helyezkedett el. A Watt-tenger az Északi-tenger melléktengere, a Föld legnagyobb összefüggő árapálysíkja, amit napjainkban az UNESCO világörökség részeként tartanak számon. A legújabb régészeti kutatások szerint Rungholt városa a Hallig Südfall sziget környékén található. A középkori és kora újkori viharoknak és extrém időjárási körülményeknek köszönhetően ezen a környéken több sziget is erodálódott és végül elpusztult. Ezek közül is kiemelkedik az 1362-es *Grote Mandrenke* („Nagy emberfulladás”), vagy más néven a Szent Marcellus árvíz

(azaz vihardagály), amely lényegében elmosta a föld színéről Rungholt városát és annak környékét.

Egy legenda szerint azonban hiába süllyedt el Rungholt városa és annak temploma, a templom tornyából felhangzó harangszót szélcsendes időben még manapság is hallani lehet. Ez a holtak figyelmeztetése az élők számára, hogy közeledik az áradás.

Andreas Busch (1883–1972) régész

Az iszaprétegből előkerült edények

A pusztító, jeges áradások a környékben az úgynevezett kis jégkorszak kezdetétől, azaz a 14. századtól csaptak le. Ugyanakkor pusztító erejű volt már az első Szent Marcellus vihardagály is, amely 1219-ben csapott le a térségre. A Rungholtot elpusztító, 1362-es tragédia január 15-én, az Atlanti-óceánon kezdődött viharral indult el. Miután átsöpört Írországon és Anglián, január 16-án az európai kontinens felé fordult. Az Északi-tenger magas hullámai a Watt-tenger lapos tengerpartját sújtották leginkább. Rungholt városa eredendően egy félszigetre épült, amit a vihardagály kettéhasított létrehozva a későbbi Strand szigetét. Ez utóbbit egy újabb vihardagály további félszigetekre darabolta; s így jött létre többek között a fent említett Südfall sziget is.

Rungholt városa ekkoriban egy nagyjából 2–4 ezer fős kikötőváros lehetett – lélekszáma így a korabeli Stockholmnak felelhetett meg. Elhelyezkedéséből adódóan jelentős hajóforgalmat bonyolíthatott le, köszönhetően a balti- és az északi-tengeri kereskedelemnek. Pozíciójának köszönhetően igen jelentős gazdagságra tehetett szert.

Egy másik legenda szerint a városlakók istentelen viselkedésükkel és fennhéjzásukkal magukra haragították Istent. Erről szintén Marcus Rosenlund összefoglalójában olvashatunk. Eszerint két paraszt meg akarta tréfálni a helyi papot, és elhívták, hogy feladja az utolsó kenetet egy halottnak. A halott azonban egy disznó volt, amit addig itattak, míg az elájult. Az állatot felöltöztették és ágyba fektették. A pap, mikor meglátta, ki fekszik az ágyban, kérdőre vonta a parasztokat, akik lefogták és erőszakkal leitatták. A pap, mikor végre kiszabadult, visszatért a templomba, és Istenhez imádkozott, hogy álljon bosszút a két gonosztevőn. Ezután látomása lett, és elmenekült a városból egy másik, magasabban fekvő eiderstedti templomba. Ezután érkezett meg a vihardagály, amely elöntötte a

Rungholt kapcsán még további két település történetét érdemes megemlíteni. Az egyik az angliai Dunwich, amely hasonlóan pusztul el, mint a dán város. Érdekes, hogy az angolok ehhez a városhoz kapcsolódóan is megemlítik, hogy hallani lehet az egykori templom harangját a víz alól. A másik település Amszterdam kikötővárosa, amely Rungholthoz hasonlóan igen fontos kereskedelmi központ volt, s amely különösen a dán város pusztulása után jutott vezető szerephez. Elég csak arra gondolni, hogy Amszterdam később a Holland Nyugat-indiai Társaság egyik legfontosabb központjává vált. A vihardagályok okozta földrajzi átalakulások ugyanis Amszterdam esetében épp kedveztek a városnak, amely a szárazföld belsejében fekszik és nem az Északi-tenger partján. Így jelentőségéből egészen napjainkig nem vészített.

várost. E legenda szerint a város nem is pusztult el, hanem épségben maradt a víz alatt, hogy figyelmeztesse az utókort – s ezért hallható harangszó a víz alól.

A város létezését végül egyértelműen csak a régészeti feltárások tudták bizonyítani, amelyek már a 20. század elején megkezdődtek. Andreas Busch régész volt az, aki rálelt több, Rungholthoz köthető víz alatti maradványra, így zsilipkapukra, kutakra és sírokra. Felfedezéseiről térképet is készített. A munka a víz alatt azonban nehéz, hiszen a fenék nagyon könnyen és gyorsan változik a víz mozgásának köszönhetően. De a régészeti leletek, amelyek folyamatosan kerülnek elő, azt igazolják, hogy a város valóban forgalmas kereskedelmi csomópont lehetett, és ezt a megmaradt írott források is alátámasztják. Rungholt egyházi szempontból is fontos központ volt, és az Edoms

A Hallig Südfall sziget környékén talált mesterséges nyomokat Rungholt településének tulajdonítják a kutatók

Harred (Edoms szárad) területén helyezkedett el. Az Edoms Harred egyébként Rungholton kívül is nagy veszteségeket szenvedett: templomai és kápolnái közül 24-et vesztett el az 1362-es vihardagály idején.

A Rungholthoz köthető legendák, a fellelhető írott források és a régészeti leletanyag kutatása napjainkban új lendületet kaphat, hiszen a modern technika jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy új

Századnak eredetileg az olyan területeket neveztek, amelyek képesek voltak száz katonát kiállítani.

felfedezések szülessenek a város kiterjedésével, anyagi kultúrájával, jelentőségével kapcsolatban. Ezen új felfedezések egyik legkiemelkedőbb híre az volt, hogy Denis Wilken és szerzőtársai a víz alatt azonosították Rungholt templomát. Az erről szóló cikket 2024 júliusában publikálták a *Scientific Reports*-ban. A jövőben tehát hasonló izgalmas híreket várhatunk még észak Atlantiszáról!

Mai kutatások a város emlékeit keresve

Szommer Gábor

Az elsüllyedt kalózkikötő: Port Royal

54

Sasha Beliaev grafikája Port Royalról

Jamaica európai története a spanyolokkal kezdődött, Kolumbusz 1494-es odaérkezésével. A sziget hivatalosan az 1530-as években lett kormányzó által vezetett spanyol gyarmat. A spanyolok a szigeten az első településüket még az északi oldalon alapították, de hamarosan inkább a sziget déli fele, mindenekelőtt Santiago de la Vega városa vált a központi régióvá. Noha Jamaica fontos kereskedelmi utak találkozásánál feküdt, a sziget csak másodlagos gazdasági szerepet töltött be a spanyol gyarmatbirodalomban. A század végére a szigeten az őslakosok lélekszáma – főleg a behurcolt járványok miatt – a töredékére csökkent, spanyol bevándorlók viszont csak korlátozott számban érkeztek, és ezekben az évtizedekben még a rabszolga-kereskedelem sem nyert akkora teret, mint a későbbi angol uralom alatt. Ennek következtében a szigeten csak korlátozott mezőgazdasági tevékenység folyt. Habár a telepesek többek között a cukornádat is magukkal hozták, a spanyol uralom alatt még nem kaptak kifejezetten komoly szerepet a monokultúrás cukorültetvények; Jamaicán mindenekelőtt más spanyol gyarmatok számára termesztettek élelmiszereket.

A helyi spanyol uralom 1655-ben egy váratlan, a Karib-térséget ért angol támadásnak köszönhetően ért véget. A Hispaniola elleni akciójuk ugyan kudarcot vallott, de a Jamaicában lévő kis kolónia gyorsan angol kézre került. Az angolok is a déli partvidéken, a Cagway-öbölben rendezkedtek be, amelyet mély vize jó kikötővé tett, ezenkívül pedig egy homoknyelv is védett. Az új kikötőt gyorsan elkezdték erősíteni, és hamarosan az első házak is felépültek. Ez a település lett Port Royal.

A hatalomváltás után Jamaica több okból is vonzó célpontja lett a betelepülőknek. Az érkező telepesek jelentős földterületet, illetve bizonyos ideig adó- és vámmentességet kaptak. Főleg Barbadosról jöttek sokan, akik Jamaicán is elsősorban cukortermesztéssel terveztek foglalkozni.

Port Royal ma

Angliából sok szerződéses szolga is érkezett, elsősorban írek – ők általában azzal váltották meg az útiköltségüket, hogy egy bizonyos ideig ingyen dolgoztak a sziget föld-birtokosainak földterületein. Brazíliából jelentős zsidó közösség, Franciaországból pedig számos hugenotta települt be, akiket mindenekelőtt a szabadabb vallásgyakorlás esélye vonzott. A 1660–70-es években kvékereket, majd pár év múlva az angliai Monmouth-lázadás (1685) néhány felkelőjét telepítették át csoportosan Jamaicába. Azután persze rengeteg olyan kalandor is érkezett, akik komoly potenciált láttak a sziget stratégiai fekvésében: a spanyol birtokok közelsége számos lehetőséget kínált, akár kalózkodásról, akár csempészetéről, akár legális kereskedelemről volt szó. Végezetül természetesen nem szabad megfeledkeznünk az Afrikából beszerzett rabszolgákról sem, akiket tömegesen hurcoltak be a szigetre, hogy az egyre inkább elterjedő ültetvényeken dolgoztassák őket. Habár a betelepülők száma jelentős volt, a sziget lakossága – mindenekelőtt a trópusi betegségek miatt – jócskán 10 ezer fő alatt maradt a 17. században.

A szigeten a dinamikus növekvő lélekszámú Port Royal lett a legjelentősebb település. Az 1660-as évek elején még mindössze néhány száz lakost számláló városban az 1690-es évek elején már hozzávetőleg 7–8 ezren éltek. Kétharmaduk fehér volt, de a szabad feketék, a rabszolgák, a mulattok száma ugyancsak jelentős volt. A számos betelepülőt el kellett szállásolni, így rengeteg lakóháza volt szükség. 1690-re már hozzávetőleg 2000 épület volt a városban, majdnem a harmaduk emeletes kőház. Egyidejűleg számos erőd is épült, amelyeknek köszönhetően Jamaica a térség legvédehetőbb angol birtokának számított. Több, különböző termékekre specializálódott piac is működött itt: volt halpiac, húspiac és külön piac a gyü-

Egy korabeli újság beszámolója az 1692-es földrengésről

mölcsöknek és a gyógyfüveknek. Port Royalban jelentős kézműves- és kereskedőközösség épült a hajózásra és a kereskedelemre, ide értve a hajóstársadalmat kiszolgáló létesítményeket, például a számos bordélyt, fogadót és tavernát – nagyban hozzájárulva, hogy a település a földkerekség legromlottabb városaként („*the wickedest city on earth*”) szerezzen magának kétes hírnevet.

Az angol hatalomátvételt követően a sziget és Port Royal gazdasága is alapvető átalakuláson ment keresztül. A legjelentősebb változás az ültetvényes, rabszolgamunkára alapozott cukortermesztés elterjedése volt, értelemszerűen a városon kívüli területeken. Magában Port Royalban ugyanakkor a hajózáshoz és a kereskedelemhez kötődő gazdasági tevékenységek váltak dominánssá. A város, központi fekvésének köszönhetően, az angol nyugat-indiai kereskedelem központjává nőtte ki magát. A cukortermesztéshez szorosan kapcsolódó rabszolga-ke-

Port Royal 1690 és 1840 körül (Peter Dunn régészeti rekonstrukciós művész elképzelése alapján (forrás: <https://jamaicaportroyal.com/history.html>)

reskedelem – és általában az afrikai angol kereskedelem – hivatalosan a Royal African Company monopóliuma volt, de magánvállalkozók rendszeresen kijátszották ezt a szabályt, és saját expedíciókat is indítottak. Számos hajós és kereskedő is megtelepedett a városban, akik cukorkereskedelemről, a sziget nyersanyagokkal és élelemmel való ellátásából, illetve a spanyol birtokokkal folytatott árucseréből (gyakran csempészetből) éltek. Bevett megélhetési módnak számított a „kincskeresés”: ezek a vállalkozók elsüllyedt – jobbára spanyol – hajókat kutattak fel, hogy a felszínre hozzák a velük mélybe került arany- és ezüstpénzeket. Sokan éltek teknőshalászatból, illetve az erre épülő kereskedelemről. Végezetül nagyon fontos gazdasági tevékenységnek számított a hol legális, hol törvénytől kívül helyezett „privatéring”. Ezek a „vállalkozók” az angol állam által kibocsátott kalózlevéllel rendelkeztek, és – a diplomáciai helyzet alakulásától függően – afféle irreguláris haderőként igyekeztek zsákmányul ejteni a francia, illetve spanyol hajókat, illetve fosztogatták a tengerparti településeket.

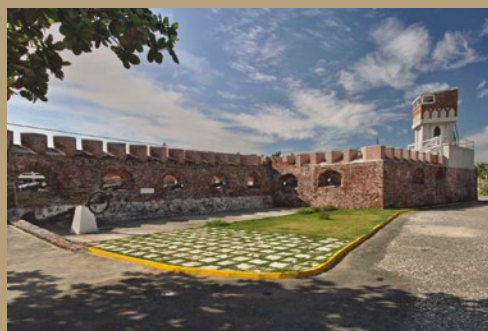
Ennek a kétes hírű virágzásnak egy váratlan természeti esemény, egy óriási földrengés vetett véget 1692. június 7-én. A település egy törésvonal közelében fekszik, így a régióban mindig is jelentős volt a szeizmikus tevékenység, de az 1692-es földrengést annak erősségén túl további körülmények tették kifejezetten súlyossá. Az angol építmények jellemzően kőből épültek, és más strukturális megoldásokat használtak, mint az alacsonyabb és mélyebb alappal rendelkező spanyol épületek, ez pedig jóval sérülékenyebbé tette őket. Még komolyabb probléma volt, hogy a város nagyrészt laza homokos talajra települt, ami a földrengés során elfolyósodott, így rengeteg épület az alatta lévő homokkal együtt egyszerűen belecsúszott a kikötő vizébe. Végezetül, ahogy a tengerközeli földrengések esetén az sokszor megesik, szökőár is súlyosbította a helyzetet.

Az események közvetlen következményeként a településen élő 7–8 ezer lakos legalább egynegyede odavesztett. Rengeteg menekülni próbáló ember vesztette életét az utcákon megnyíló hasadékokban. A magas házak egyre-másra omlottak össze, az állva maradt épületek száma nem haladta meg a 200-at. A város templomtornya is ledőlt, s 5 erődje közül mindössze egy vészelt át viszonylag sértetlenül a katasztrófát. A hozzávetőleg 20 hektáron fekvő település közel kétharmada víz alá került. A kikötő és környéke teljesen megsemmisült, és a közelben horgonyzó hajók közül több mint 20-at felborított vagy a házak közé vetett az ár. A tenger felszínét napokig holttestek borították; mindez a trópusi meleggel párosulva gyorsan járványt okozott, ami legalább annyi halálos áldozatot követelt, mint a földrengés és a szökőár.

A csapást követően gyorsan döntés született: új helyen kell központi várost alapítani. Ez lett a mai főváros, Kingston. Ennek ellenére Port Royal csak további katasztrófák után vesztette el végleg a jelentőségét. 1703-ban tűzvész pusztította el a települést, 1712-ben

Fort Charles erőd

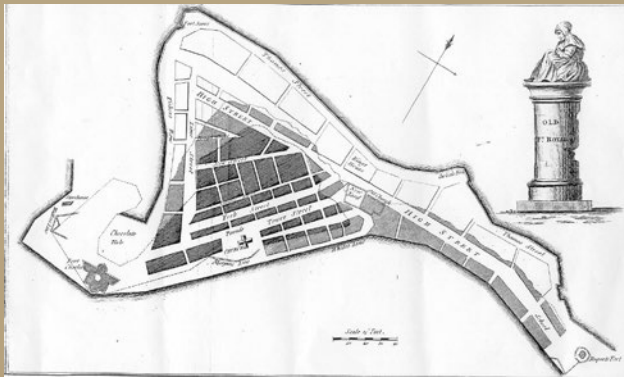
Fort Charles erőd

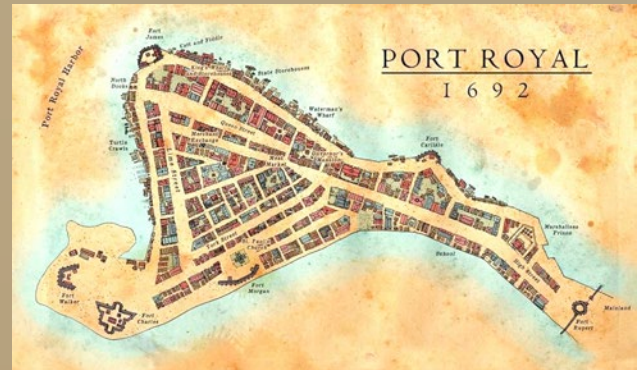
Búvárok kutatják a város romjait

Egy víz alatti kutatás során előkerült tárgy

Port Royal egykori térképe

Az egykori térkép alapján készült rekonstrukció

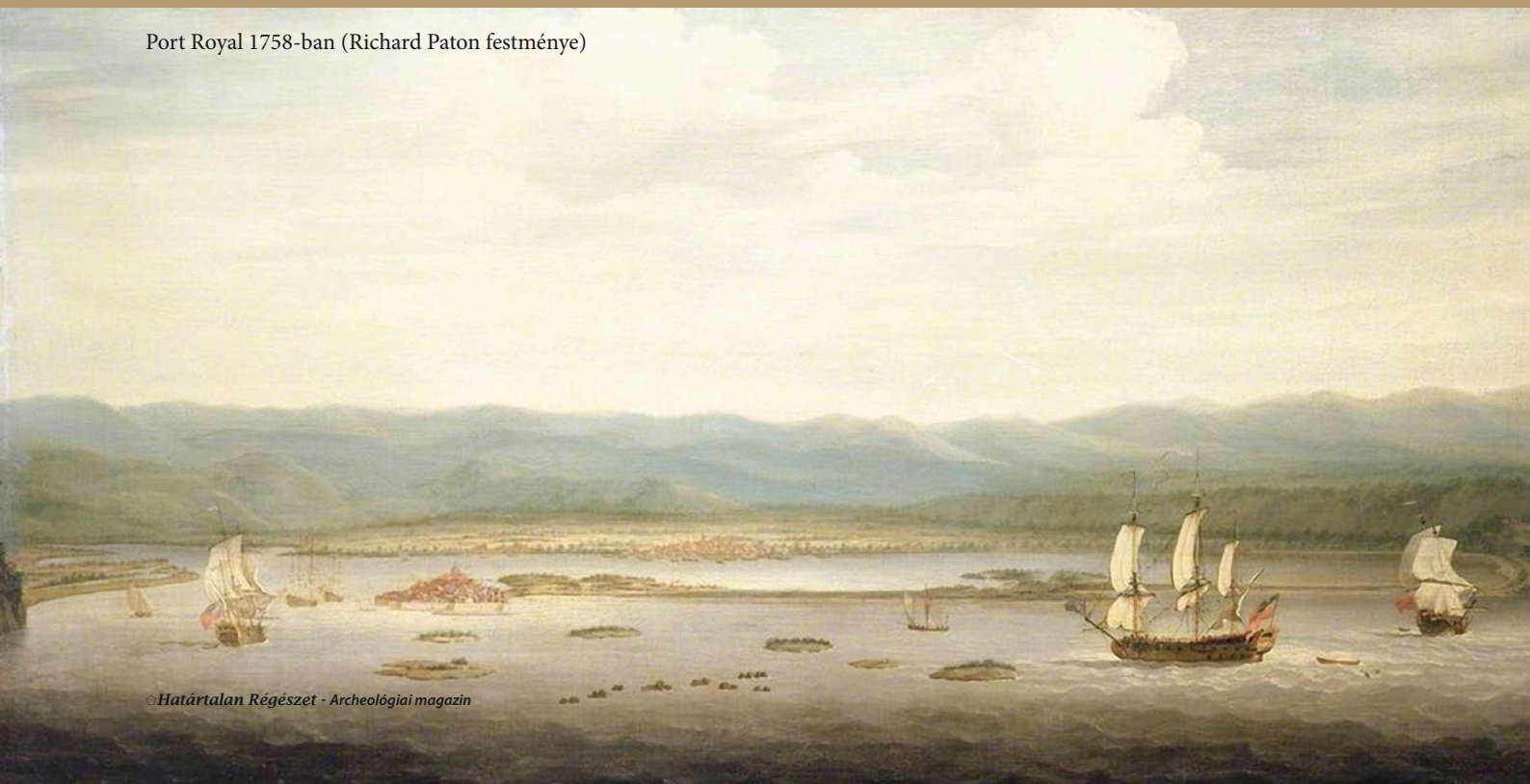
és 1722-ben pedig egy hurrikán söpört rajta végig, véglegessé téve a város háttérbe szorulását. A későbbiekben egyre inkább csak haditengerészeti központként üzemelt, mára pedig egy komolyabb kereskedelmi vagy politikai jelentőség nélküli kisváros.

A város feltárására irányuló régészeti kutatások a 20. század második felében kaptak lendületet. Ezeket a törekvéseket megkönnyítette, hogy az egykori város romjai közvetlenül a part közelében, nem túl mélyen fekszenek. Noha az első merüléseket még nem professzionális régészek hajtották végre, mindazonáltal a helyi víz alatti topográfiai viszonyok feltárása során készített térkép kiváló alapot jelentett a későbbi kutatók számára is. A során következő expedíciók aztán számos – viszonylag jó állapotban fennmaradt – épületet, a helyi kikötőt, a pia-

cokat, számos fogadót, a kórházat és több hajóroncsot is feltártak, remek betekintést nyújtva a hajdan volt város építészeti sajátosságaiba. Ugyanakkor az 1692-es tragédia hírtelensége azt is lehetővé tette, hogy a szakemberek a lakosok mindennapi életével is megismerkedjenek, hiszen rengeteg használati tárgy is fennmaradt a víz alatt. Az 1970-es években a leleteknek külön múzeumot nyitottak. Habár a régészeti kutatások lendülete mára kissé megtört, az elmúlt egy-két évtizedben is jelentős törekvések voltak arra, hogy a települést turisztikai központtá fejlesszék. Ezzel összhangban van az a viszonylag friss fejlemény, hogy az elsüllyedt települést jelölték az UNESCO világörökségi helyszínei közé – erre vonatkozóan egyelőre azonban még nem született döntés.

Port Royal 1758-ban (Richard Paton festménye)

Bácsmegi Gábor

Egy „kiemelt” város, FALASSARNA

58

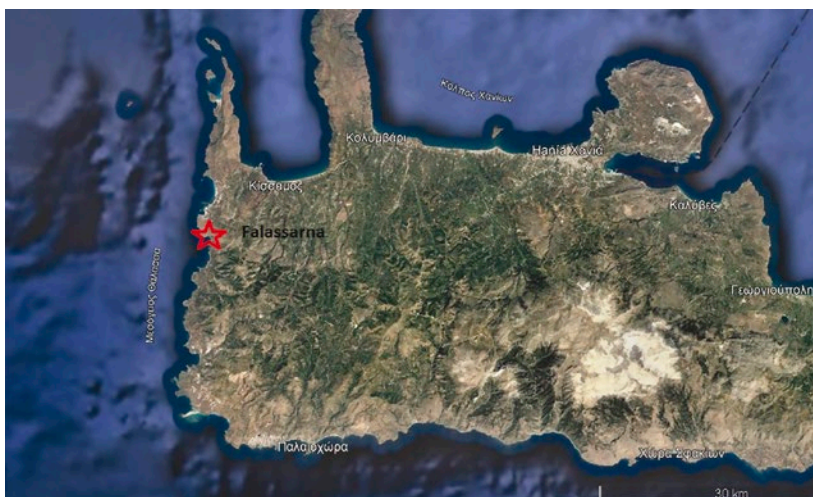
Kréta szigete tektonikai szempontból mozgalmas helyen fekszik, hiszen az afrikai kőzetlemez a közelben bukik az Égei-lemez alá, emiatt máig is igen gyakoriak a földrengések a szigeten.

Évente kb. 3000 földrengést jeleznek a műszerek Kréta szigetén, melyek túlnyomó többségét nem lehet érezni. Az iskolákban rendszeresen tartanak földrengésriadókat és a Természettudományi Múzeumban egy földrengés-szimulátort is ki lehet próbálni a látogatóknak.

Kréta történelme során számos dokumentált vagy ásások által igazolt pusztítást végeztek a földmozgások. A minószi civilizáció időszakában (Kr. e. 1700 körül) paloták dőltek romba, melyek zömét újraépítették. A legismertebb esemény a Szantorini vulkán kitörését követő hamueső és szökőár volt, mely szintén jelentős pusztítást okozott. A római korban is történt egy nagy hatású földtani esemény, mely alakított Kréta földrajzán. Kr. u. 365. július 21-én a sziget nyugati oldalának közelében egy óriási földrengés rázta meg a környéket, mely egy hatalmas szökőárat is eredményezett. A rengés ereje olyan nagy volt, hogy hatásait szinte az egész Mediterráneumban érezni lehetett. Számtalan történetíró örökítette

Földrengés-szimulátor a Természettudományi Múzeumban, Heraklion

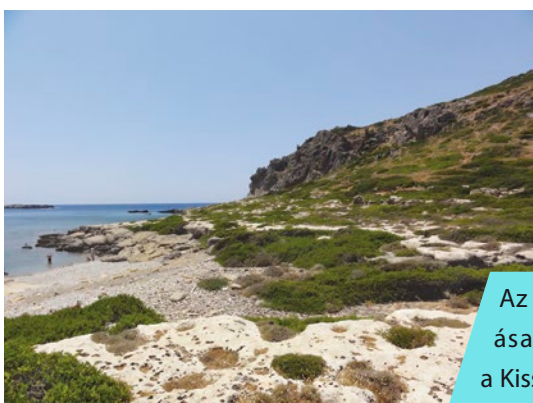
Falassarna

Az ősi város rekonstrukciója

Ősi kőbánya

Hadi kikötő

Az aljzatba vájt csatorna

A zakroszi palota romjai

meg a rengést követő szökőárat és a földmozgásokat. Az írott forrásokkal azonban óvatosan kell bánnunk, mivel például a szicíliai rengés és szökőár, melynek epicentruma a mai Aspromonte térségre lokalizálható, ugyanabban az évben történt és szintén nagy pusztítást végzett.

A krétai, Kr. u. 365-re datálható földmozgásoknak máig megfigyelhető következményei vannak, melyek közül a régóta elhagyottan fekvő város, Falassarna a leglátványosabb. A sziget nyugati partján található Falassarnát a dórok alapították valamikor a Kr. e. 7. században. A Kr. e. 4. századra egy fallal, kapukkal és tornyokkal körülvett kikötővárossá épült ki, mely a kedvező elhelyezkedésnek és a kitűnő adottságú kikötőnek köszönhetően hamar tengeri hatalommá vált. Ez az időszak lehetett a város fénykora, ezüst- és bronzérmék a környéken mindenütt elterjedtek. Ekkor áshatták azt a csatornát a tenger aljzatába, amelynek köszönheti a kikötő a zártságát, illetve segítette a hajók kijutását a nyílt tengerre. A folyamatos háborúknak és földmozgásoknak köszönhetően azonban a városállam hatalma meggyengült. Lakói egyre inkább

a kalózkodás felé fordultak, mint oly sokan Krétán ebben az időben. A kalózkodásnak a rómaiak vetettek véget Kr. e. 67-ben, amikor körülzárták a várost és a kikötőt, majd elfoglalták és lerombolták az épületeket, a lakosságot pedig valószínűleg kiirtották. Annyi bizonyos, hogy a lakosság nem tért vissza többet.

Kr. u. 365-ben a földrengésnek köszönhetően az ősi város környéke majdnem 10 métert emelkedett meg, így az egykori város kikötője gyakorlatilag a szárazföldre került. A még álló romok még jobban összeomlottak, majd a rengéseket követő szökőár tengeri üledékekkel borította be a területet. Ennek az emelkedésnek köszönhetően szárazföldi módszerekkel kutathatóvá vált a teljes kikötő, még az a csatorna is szárazra került, amit a tenger aljzatába vájtak egykoron. A helyszínen látogatók szerencséjére 1966 óta elég nagy területet tártak fel a 365-ös szökőár által lerakott üledék alól, így jó részüket be lehet barangolni.

Az ásatások a mai napig rendszeresen folynak, kisebb-nagyobb régészcsapatok igyekeznek felfedni a rejtőzködő város múltját.

Egyes vélemények szerint a római kori földrengésnek nemcsak a nyugati, hanem a keleti parton is láthatóak a következményei. Úgy tűnik, hogy a keleti oldalon található zakroszi palota közelében pedig jónéhány métert süllyedt a szárazföld, és a palotához tartozó kikötő teljesen víz alá került. Akár igaz ez az elmélet, akár nem, mindenképpen érdemes felkeresni mindkét helyszínt, az élmény garantált!

Az 1966 óta folyó ásatások leleteit a Kissamosi és a Chaniai Régészeti Múzeumban lehet megtekinteni, illetve a feltárt területek is látogathatók.

A középkori velencei forrásokban már elveszett városként szerepel Falassarna, melynek felfedezése csak 1859-ben történt meg.

Katona-Kiss Attila

A magyarországi besenyők régészeti emlékei

60

A besenyők Ióannész Szkülitész bizánci történetíró krónikájában (a 12. századból származó madridi kódexből)

A Magyar Királyságba beköltöző besenyők régészeti hagyatékát jellemzően a pogány temetési módok, a lovas temetkezés, valamint a keleti jellegű fegyverek és lószerszámok alapján lehet elkülöníteni a korabeli keresztény magyarság emlékeitől. E jelenségek többsége a Sárvíz völgyéből látott napvilágot, ahol a magyarországi besenyők legnagyobb szállásterülete volt egykoron.

A mai Sárbogárd „Pintér-Varga család temetője” vagy „Tinódi szőlőhegy” néven ismert határrészéből a kései nomádok műveltségéhez köthető szórványleletek – szegecselest utánzó ezüstberakással díszített oldalpálcás zabla, vállába kovácsolt fülű kerek kengyel és két enyhén ívelt pengéjű, egyenes keresztvasú szablya – kerültek két részletben, 1877-ben, majd 1878-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba. A 11–12. századra keltezhető leletegyüttes vélhetően két sír vagy egy kiscsaládi temető töredékeiben megmentett emlékeit képviseli. Napjainkra csak a zabla és a 2. számú szablya

lelhető fel. Az 1. számú szablyával feltehetően azonosítható egy ismeretlen lelőhelyüként nyilvántartott, mára már átletározott szablya; a kengyel viszont sajnos elkallódott, de rajzos formában szerencsére több alkalommal is közzétették. Mivel oklevelek tanúsítják, hogy Tinód az Árpádok korában besenyők lakta falu volt, a kutatás hozzájuk köti a korabeli magyarság hagyatékától egyébként is elütő leleteket.

Ugyancsak e település határában, Sárbogárd-Templom-dűlő lelőhelyen egy nagyobb lélekszámú besenyő közösség temetőjét semmisítették meg az 1940-es

évektől kezdődő homokbányászás során, a folyamatosan pusztuló sírok közül mindössze nyolcat sikerült megmenteni 1961-ben. Az egykori sírmező területéről szablya és kengyel is előkerült, a feltárt soros temetőrészt a 8. sírban lelt II. István- (ur. 1116–1131) denár keltezi. A temetkezések közül kiemelkedik a 2. sír, melyből csi-kőzabla, ívelt talpalójú kengyelpár töredéke, vasszegecsekkel megerősített, csontléc merevítéses és csontfedeles nyíltegez, levél alakú köpűs nyílhegy, a nyíltegez (esetleg készleteti íjtartó tegez) szalagfonatdíszes csontfüle, valamint az íj csontlemezeinek töredékei láttak napvilágot. A harci felszerelés további elemeiről egy vasköpű töredéke, vélhetően egy balta része árulkodik. E pogány temetőtől alig 200 méterre fekszik a terület nevét adó Árpád-kori templomhely, melynek sírkertjében már a besenyő közösség későbbi, kereszténnyé lett nemzedékei nyugodhatnak.

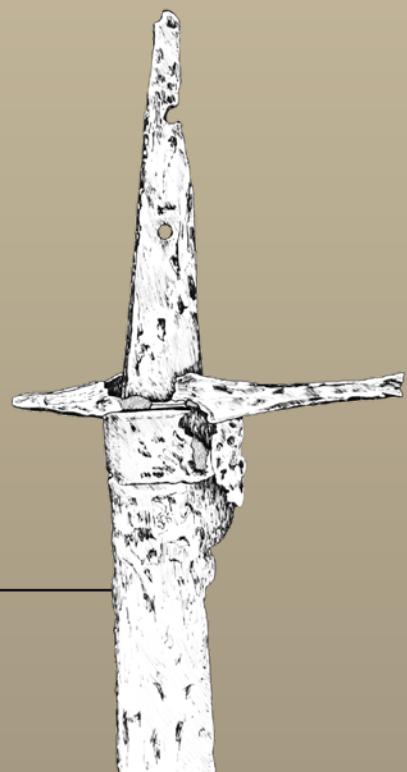
A Sárvíz völgyi besenyő szállásterület déli felében található Tolna vármegyei Kajdacs-Rókadombról is ismert egy temető, ahol 1943-ban szőlő alá forgatás során 8-9 lovas sírt bolygattak meg. Sokáig úgy tudtuk, hogy a leletanyag és a találás körülményeit rögzítő feljegyzések a második világháborúban megsemmisültek, de feltételezhetően ezen sírok mellékletei közé tartozhatott az a három vállába kovácsolt fülű kengyel, melyeket a zaklatott háborús időszak miatt később ismeretlen lelőhelyüként vettek nyilvántartásba a szekszárdi múzeumban. Ezekkel rokon az a másik, innen származó, hiányos állapotú példány, amely egy rablóásatás során húzott árokból került elő, bolygatott helyzetű lócsontok mellől az 1970-es évek elején. A lelőhelyen 1994 őszén terepbejárást, majd hitelesítő ásatást végeztek, melynek során K–Ny-i irányban, három méter széles és összességében nyolcvan méter hosszú szelvényekkel átvágták a domb déli felét. Kiderült, hogy a talajt 80-90 cm mélységben átforgatták. A sírok, melyek a lelőhely északkeleti lankáin voltak, valószínűleg megsemmisültek, csupán lófogakat és emberi csonttöredékeket sikerült begyűjteni. Lakossági bejelentést követően 2008 elején egy újabb, deréktól lefelé megsemmisített sírt tártak fel a lelőhelyen, melyből vascsat, csiholó, kovapenge és feltehetően II. (Vak) Béla (ur. 1131–1141) kori anonim denár került elő. A leletmentést követő terepbejárást és fémkeresős kutatást újabb II. Béla kori anonim denárt, szablyatöredékeket, nyílhegyeket, ezüsttel és rézzel tauszírozott kengyelt és további kengyeltöredékeket, hevedercsatokat, zablát, lószerszámveretet és lófogakat eredményezett, a leletek szóródása alapján pedig sikerült behatárolni az egykori temető helyét.

A tinódi vállába kovácsolt fülű kengyel

Kovácsoltvas oldalpalcás zabla, szegecsekkel utánczó ezüstberakással Tinódról

Szablya markolata és keresztvasa vörösréz borítás nyomával Tinódról

A kajdacs-rókadombi temetőt a leletek ismerete nélkül, csupán a lovas sírok megléte alapján korábban honfoglalás korinak vélték, azonban az időrendileg ennél későbbi, vállába kovácsolt fülű kengyelek és az ezekkel jól egyeztethető 12. századi anonim denárok nem hagynak kétséget a felől, hogy a fegyveres-lovas sírokat az Árpád-korban ásták meg, melynek mellékletei a Sárvíz völgyi besenyők újabb régészeti emlékeit gyarapítják. Részletes elemzéssel kísért közzétételük a közeljövőben várható.

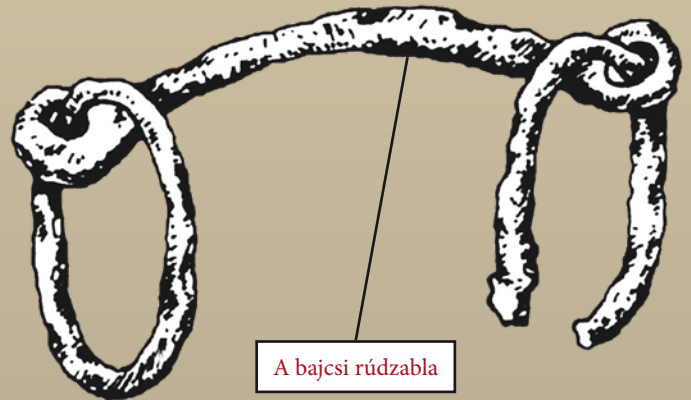
A besenyők régészeti emlékeivel hozhatók kapcsolatba bizonyos tárgytipusok – nevezetesen: a vállába kovácsolt fülű kengyelek, az egytagú rúdzablák, valamint a csillag alakú buzogányok – egyes példányai is. Ezek sok esetben ugyan nem rendelkeznek régészeti leletösszefüggésekkel, de steppei és balkáni párhuzamaiknak, valamint előkerülésük helyének besenyő vonatkozásai alapján feltehetően a besenyők anyagi kultúrájához sorolhatók.

Vállába kovácsolt fülű kengyelpár ismert a Fejér vármegyei Alapról, valamint Sárszentágota Felsőtöbörzsők nevet viselő határából. Az előbbiekhöz egy hevedercsat is tartozik, az utóbbiról pedig tudjuk, hogy egy megsemmisített pogány lovas sírból való, amelyben egy, azóta elkallódott szablya is volt. Egyébként mindkét helynévnek besenyő személynév az alapja. Ilyen típusú kengyel látott továbbá napvilágot a Tolna vármegyei Kölesd-Itatóhegyről is. Mindegyik helység – a feljegyzések szerint – besenyők lakta falu volt az Árpád-korban. A Marcal-vidéki besenyő szállások népehez tartozhatott a Csabrendekről származó vállába kovácsolt fülű kengyel is.

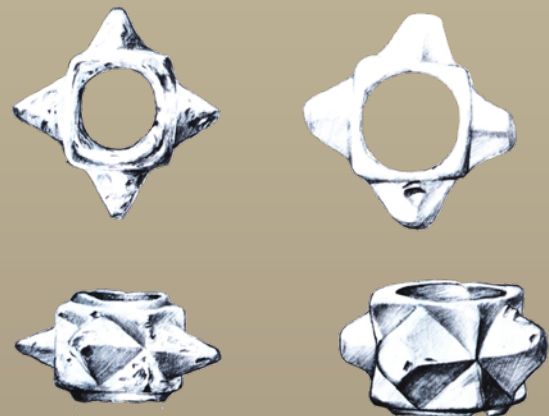
A kelet-európai steppén megfigyelt lovas temetkezések alapján a besenyőknél jellemzően a csukló nélküli, egyenes vagy ívelt szájvasú rúdzablák voltak használatban. A Kárpát-medencében alig több mint fél tucatot ismerünk, ezek közül a Bajcs-Farkaspusztán, az Óbesenyőn és a borsodi földvár területén előkerült példányoknak lehetnek besenyő vonatkozásai. Az előbbi település mindössze néhány kilométerre fekszik a besenyő udvarnokok által egykor lakott falutól, a mai Zsitvabesenyőtől. Óbesenyő oklevelekkel igazolhatóan besenyő lakosságú község volt, a borsodi földvár területén pedig – mint alább olvashatjuk – más leletek is utalnak a helyőrség steppei komponenseire.

Sárbogárd-Templom-dűlő 2. sír leletei

A bajcsi rúdzabla

Besenyő típusú, 11–12. századi négytüskés buzogányok (ismeretlen lelőhely; Szőrényvár)

A kései nomád műveltség emblemikus közelharcú fegyvere volt a csillagbuzogány. Több altípusa is ismert, egyes példányokat előkerülési helyük (Nagykajdacs, Fácánkert-Kajmádi-sziget, Paks, Fadd, Kajárpéc, Füzesabony, Szörényvár) miatt feltételezhetően a besenyők régészeti hagyatékához sorolhatunk.

Ahogy a fenti példákban is kitűnik: nemcsak a Sárvíz völgyében, de a Kárpát-medence más vidékein is számolhatunk besenyőkhöz köthető emlékekkel – ezeknek azonban egyelőre csak szórványos jelei mutatkoznak.

A kelet-európai steppe legszebb besenyő lószerszámlelteivel rokonítható az az aranyozott ezüst, levél alakú csörgős csüngődísz, amely ismeretlen lelőhelyről (talán a Felvidékről) került be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A borsodi földvár területéről és közvetlen környezetéből a már említett vékony szájasú kiskarikás rúdzabla mellett vállába kovácsolt fülű, rézberakásos kengyel és két líra alakú niellódíszes egytagú bronzcsat is előkerült – utóbbi ugyancsak idegen elem a Kárpát-medence 11–12. századi tárgyi emlékkörében. A steppei analógiák alapján elképzelhető, hogy e tárgyak a vár helyőrségének besenyő elemeire utalnak.

Egy eredetileg 1067-ben kiadott oklevélből tudjuk, hogy a Borsod vármegyei Szihalomban 10 besenyő lovas élt, a falu délnyugati határpontjai között pedig a *Besenyők kútját* és a *Besenyők sírjait* is felsorolják. Vélhetően halomsírokról, kurgánokról van szó, mivel a középkori nomád temetők messziről is jól látható halomcsoportok voltak, melyek később határpontnak is kiválóan megfeleltek. A kurgánok helyét később a Füzesabony-Szihalom-Mezőtárkány háromszögben jelölte ki a kutatás. Ezek egyike volt a Koszpérium-halom, amelynek feltárása során egy bizánci mellkereszttel, valamint a túlvilági útra adott étellel eltemetett gyermek sírja került elő – utóbbi kerámiaedény jelzett a temetkezésben. Amennyiben az azonosítás helyes, úgy nemcsak egy besenyőkhöz köthető sírral, de szerencsés esetben akár egy kurgántemetővel is gazdagodhatna a hazai régészeti kutatás.

Kelet-európai vonatkozásai miatt a nyugati határszélén előkerült darufalvi és zsenyei kincslelet kapcsán is felmerült azok besenyőkhöz köthetése, de ezeknél hiányzik a leletegyüttesek és a nép közötti közvetlen kapcsolat. Ezekkel szemben a 11. századi besenyő emlékekhez állnak kulturálisan a legközelebb az Esztergom környékén előkerült övgarnitúra vereteinek és szíjvégének mintakincse és ötvöstechnikai kivitelezése.

Besenyő eredetű helyőrségre utaló leletek
Borsod-Edelényből: niellós csat (fotó: Kulcsár Géza)

Besenyő eredetű helyőrségre utaló leletek
Borsod-Edelényből: vállába kovácsolt fülű,
tausírozott kengyel (fotó: Wolf Mária)

Besenyő jellegű aranyozott ezüst, lószerszámot díszítő, csörgős csüngődísz (ismeretlen lelőhely)

Fonatos díszű szíjvég és stilizált levél formájú övveretek
Esztergom környékéről

Szabó Orsolya

Régészet Napja

az ünneppé nőtt rendezvény

64

„De akkor most melyik nap is hivatalosan a Régészet Napja?”

„Ti, régészek melyik napot 'ünneplitek'?”

„Ó, én új vagyok a múzeumban, természetesen mi is tartjuk és készülünk a Régészet Napjára, de hogyhogy jelentkezni kell?”

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel találkozunk szinte minden évben a Régészet Napjához közeledve, nemcsak érdeklődőktől, de akár fiatalabb kollégáktól is. A főszervezők nevében azt mondhatom, hogy ezek a mondatok és kérdések nemhogy nem okoznak bosszúságot, hanem nagyon is megmelengetik a szívünket. Hogy miért? Mert ebből látszik, hogy az eredetileg kitűzött célunk megvalósult. A Régészet Napja rendezvénysorozat már-már önálló életre kelt, beépült a köztudatba, legalábbis azok számára, akiket érdekel ez a szép és sokszor göröngyös hivatás. Ma már szinte természetesnek tűnik, hogy a régészetnek is van „ünnepnapja”. Pedig ez nem volt mindig így.

A Régészet Napja ugyanis nem egy hivatalosan bejegyzett ünnepnap, nem is világ- vagy jeles nap. Valójában ez egy, a Magyar Régész Szövetség (MRSZ) által alig több mint egy évtizede életre hívott többnapos rendezvénysorozat. A szövetség akkori elnökségének az volt az elképzelése, hogy szakmánk népszerűsítése érdekében, továbbá a sokféle érdeklődő kérdés megválaszolására érdemes lenne létrehozni egy, a Múzeumok Éjszakájához hasonló, számos intézményt összefogó rendezvényt, kimondottan a régészetre fókuszálva. Külön kiemelandó Lassányi Gábor, Király Ágnes és Mérai Dóra neve, akik megálmodták a rendezvényt.

Az első ilyen „kísérleti” rendezvény 2013 szeptemberében valósult meg több intézmény bevonásával. A következő évtől pedig rendre május utolsó hétvégéjén kerül meghirdetésre a mára már országossá vált rendezvénysorozat. Azóta persze sok minden történt. Változott a szövetség elnökségének összetétele, kicserélődtek a szervezők is, s túl vagyunk egy világbajnokságon stb., de a Régészet Napja szerencsére évről évre rendíthetetlenül megvalósul, akár még online is. A hivatásunkat szívvel-lélekkel szerető kollégák, lelkes és elképesztő energiákat megmozgatni képes önkéntesek, a régészet egészét a szívükön viselő informatikusok (külön hatalmas köszönet a Pazirik Kft. munkatársainak, hogy évről évre biztosítják a virtuális létünket, és megalkották a rendezvény arculatát!), valamint a rendezvény nevének hívó szava alkotja mindennek a motorját. Lassan kamaszkorúvá érik a Régészet Napja, s így természetes, hogy saját – nem teljesen felügyelt – utakon is jár ma már.

Régészet Napja

A Régészet Napja 2024-től érvényes logója
(MRSZ)

MAGYAR RÉGÉSZ SZÖVETSÉG

A Magyar Régész Szövetség logója (MRSZ)

Az Európai Régészeti Napok logója (MRSZ)

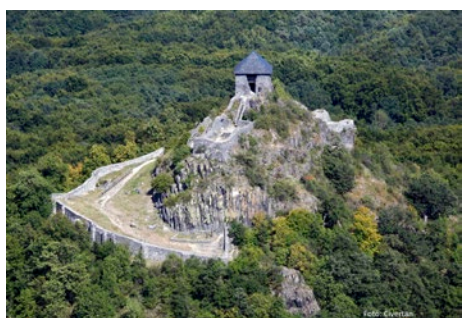
Hasonló eseménysorozat egyébként több európai országban is volt már korábban, s 2019-től pedig ennek szellemében kerül megrendezésre az Európai Régészeti Napok (*European Archaeology Days*) is. 2020 óta a magyar rendezvénysorozat is lényegében ehhez csatlakozik. Apró szépséghiba talán, hogy ez utóbbit általában június második felére hirdetik, amikor hazánk muzeális intézményei egyébként is számos kulturális programot bonyolítanak, így számunkra ez az időpont nem optimális. Sikerült megegyeznünk, hogy ha

Késő rézkori temetkezés – Abony (MTA HTK)

Régészhomokozó (BTM Aquincumi Múzeum)

Salgó vára (Dornyai Béla Múzeum)

Iseum Savariense (Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház)

úgy alakul, akkor a magyar rendezvény akár eltérő időpontban is lehet. A május végi időpont egyébként számunkra azért is ideálisabb, mert a gyereknaphoz kapcsolódóan – még a nyári szünet előtt – jobban meg lehet szólítani az iskolás csoportokat is.

Szerencsére azonban ma már úgy tűnik, hogy egy ilyen kitüntetett naptól függetlenül is számos érdeklődőt vonzanak szakmánk eredményei, és jól látszik az is, hogy már nem csak Indiana Jones kalandjai vagy az apró ecsettel hosszasan „pepecselgető” régész képe él a köztudatban.

Nosztalgikus visszagondolni a 2013-as kezdetekre, amikor még azzal küldte ki az elnökség a felhívást, hogy a nagyberuházásokhoz kapcsolódóan erőteljes mértékben növekedésnek indult a régészeti feltárások száma, és a sokszor szenzációs szakmai eredmények csak igen ritkán kerülnek a hazai közélet látóterébe. Ennek elősegítésére ugyanakkor érdemes lenne létrehozni egy rendezvénysorozatot. Ma pedig már általánosan elfogadott, hogy létezik itthon a Régészet Napja, vannak szervezett, kutatók által felügyelt közösségi kutatások, régészeti témájú közösségi oldalak, és a *Határtalan Régészet* révén állandó, ismeretterjesztő szakmai lap is. Máshol tartunk ma már, mint egy évtizeddel ezelőtt, és úgy hiszem, hogy ennek a szakmai nyitásnak talán egyik fontos szereplője a rendezvénysorozatunk is.

A téma pedig – ahogy mondani szokás, esetünkben pedig különösen érvényes – a földön hever. Az állandó, játékos és ismeretterjesztő programok mellett minden évben egy-egy központi téma köré igyekszünk szervezni az eseményt. A módszertani ismeretekre fókuszáló *„Honnan tudjuk, hol kell ásni?”* felvetéstől kezdve az egy-egy lelőhelyet előtérbe helyező *„Különleges helyek”* témakörön át, a múltban élő személyekre összpontosító *„Szerepek, sorsok, életek: az ezerarcú ember”* témáig nagyon sok mindent jártunk már körül. Két személyes kedvencem a 2022-es *„A megtartó közösség”* (amit a pandémia két éve utáni felocsúdás jegyében szerveztünk), valamint a 2019-es *„A régészet 'sötét' oldala”* című téma, utóbbi olyan sikeres volt, hogy az elmúlt két évben állandó, kiegészítő rendezvényként kellett életre hívnunk, noha inkább a felnőtt korosztálynak szóló Régészet Éjszakája keretei között, a Régészet Napja esti óráiban. Sokan, sokféle gondolattal igyekszünk gyarapítani szakmai közösségünket, de egy bizonyos: ha összefogunk és egymást támogatva dolgozunk kulturális örökségünk érdekében, akkor nagy dolgokat érhetünk el.

Az M44-es autópálya építését megelőző régészeti feltárás Kondoros és Kardos között (Munkácsy Mihály Múzeum)

Pópity Dániel

„HARCOSOK KLUBJA”

Újabb szkíta kori sírok Szeged-Szőregről

66

A Tisza-vidék kora vaskorának (Kr. e. 8–5. század) történetében meghatározó szerepet játszó szkíta népcsoportok színes hagyatékát elsősorban nagyobb temetőkből ismeri a kutatás (Tápiószele, Csanytelek-Újhalastó, Szentes-Vekerzug, Szabad-szállás). A harciasságáról is híres lovasnomád eredetű népesség úgynevezett Alföld-csoportjának emlékei azonban kifejezetten ritkán kerülnek a felszínre. Csongrád-Csanád vármegyében is nagy szerencse szükséges ahhoz, hogy e nép egykori sírjaira vagy akár településnyomaira bukkanjon a régész. Legutóbb azonban a Szegedhez tartozó Szőregen, a Chili Produkt Kft. csomagoló raktárépületének építését megelőző feltáráson a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészei négy szkíta kori temetkezésre bukkantak. A mintegy 314 m² alapterületen zajló terepmunkában a Szegedi Tudományegyetem két régészhallgatója, Bartha Dániel és Tóth-Batiz Márton nyújtott segítséget jelen sorok írójának.

Kutatásunk nem volt előzmény nélküli. Az érintett Szeged 155. lelőhely (Szőreg-Borpalackozó vállalat) már 1943 óta ismert volt a kutatás számára. Akkoriban a Petróleumfinomító és Kátrányipar Rt. gyártelepén egy földkitermelés során forgattak fel két szkíta kori sírt. Ezekből füles bögre, tál, valamint köpűs vaslándzsa töredéke került a szegedi múzeum gyűjteményébe. Foltiny István akkori hitelesítő ásatása a gyár területén, beépített környezetben, a vasúti pálya mellett zajlott. Ekkor öt kora Árpád-kori sírt is feltártak. A leleteket már ugyanabban az évben, tehát 1943-ban publikálta Korek József megemlíti, hogy „a temető többi részének feltárása egyrészt a beépítés, másrészt a vasúti pálya miatt lehetetlen. Valószínűnek látszik, hogy már a vasút-

Hajkarikával kelezett, erősen rablott szkíta női sír, felette üzemelő vízvezetékkel (fotó: Pópity Dániel)

építés alkalmával tönkretették mind a két temetőt, amelyek folytatása talán megtalálható volna a széles pályatest másik oldalán. Itt azonban szőlő és faiskola áll a kutatás útjában.” Feljegyzése alapján a 2000-es években végzett feltárások az 1943-as kutatástól északkeletre történtek. Ezek között a legjelentősebb a 2018 és 2019 folyamán, a Chili Produkt

Épen maradt szkíta női sír. Nyaktájékon korallból készített gyöngyök, könyökén agyagorsóval, a lábánál ételmellékletre utaló állatcsontokkal (fotó: Pópity Dániel)

Közeli kép a korallból készített gyöngyökből álló nyakláncról (fotó: Pópity Dániel)

Agyag orsógomb a korallgyöngyös sírban fekvő nő jobb könyöke mellett (fotó: Pópity Dániel)

Kft. raktárépítési munkálataihoz kapcsolódó feltárások sora volt. A Benedek András, Keresztes Noémi Ninetta és Litauszki Zoltán régészek által irányított ásatások során 1814 m²-en húsz szkíta temetkezés került felszínre. Ezek a sírok a mostani új csarnoktól közvetlenül északra feküdtek, laza csoportot alkotva.

E korábbi adatok alapján ma már körvonalazható egy észak–déli irányú, közel 40–60 méter széles sávban elhelyezkedő sírmező, amely a Tisza egykori széles árterének bal partján jött létre. A temetkezési helyek által eddig kijelölt sáv déli-délkeleti folytatása keresztezte a 2024-ben épülő új raktárépület alapozási területét. Az újabb sírok előkerülésére így igen nagy esély volt.

A tervezett csomagolóüzem téglalap alakú, északkelet–dél nyugati tengelyű épületének helyén zajló feltárás 2024. február 7. és 21. között zajlott le. A felmérésünk alapján a vaskori járószint az újkori eredetű feltöltés alatt, a mai felszíntől számítva mintegy 50 cm mélyen húzódott. E törmelékes feltöltés áldás is volt, hiszen nélküle az újkori közművezetékek megbolygatták volna a sírok egy részét. A humusz gépi eltávolítását követően a területen négy újabb csontvázas rítusú szkíta temetkezés látott napvilágot. A mellékletek, valamint az előzetes embertani adatok alapján a sírokban két felnőtt nő és két felnőtt férfi nyugodott. A téglalap alakú síragnak tájolása egységesen délnyugat–északkeleti volt. Sírépítményre utaló nyomot nem lehetett megfigyelni. A sírok közül a legnagyobb akna 4 m² alapterületű volt. Kettő sír korabeli rablás áldozatává vált. A rablásokra utaló beásások pontosan a sírokra irányultak. Ez felveti a korabeli sírjelölés, talán kisebb halmok korábbi meglétét is. A rablásokra ugyanakkor évtizedekkel a temetések után kerülhetett sor, mivel az embercsontok

Vaslándzsás harcos sírja felülnézetben (fotó: Pópity Dániel)

A sír alján fekvő vaslándzsa közeli képe (fotó: Pópitó Dániel)

hiányosan, teljesen szétszóródva feküdtek a sír földjében. [Ha röviddel a temetés után történik a rablás, az emberi maradványok általában egyben maradnak. – a szerk.] A temetkezési rítus részleteit csak a két további, szerencsére érintetlen temetkezés esetében lehetett rögzíteni. Mindkettőben az egyéneket a jobb oldalukra fektették, a lábukat, karokat behajtva, felhúzva helyezték el. E szokást az ősrégészeti terminológia zsugorított póznak nevezi. Ez egyfajta alvó helyzetet imitált az elhunyt számára.

Feldúlt férfisír, rablógödörészlettel (fotó: Pópitó Dániel)

A sírok korát a sírba helyezett tárgyak alapján lehetett megállapítani. Ezen leletek sorában talán a legjelentősebbek az egykori szkíta harcosok támadófegyvereinek maradványai voltak. Ezek között jelentős egy eredeti helyzetben lelt, a sír aljára fektetett, 35 cm hosszú vaslándzsa felbukkanása. Ez immáron a harmadik ilyen tárgytypus ebből a temetőből. A mellette lévő rablott sír földjében két jellegzetes bronzból öntött, köpűs, háromélű nyílhegy került napvilágra.

A viseleti elemek sorában kiemelkedik egy bronzhuzalból készült, majd arany és ezüst ötvözetéből, azaz elektronból készült fóliával bevont szegfejú spirálékszer. E rangjelző, hajkarikának, spirálfüggőnek vagy pontuszi hajkarikának is nevezett ékszer a gazdagabb szkíta sírokra jellemző tárgytypus. Előkerülése a feltárás legnagyobb méretű sírjából közel sem véletlen. A korabeli sírrablók figyelmét végül elkerülő ékszer jelzi az ide temetett nő magasabb társadalmi helyzetét. A viseleti elemek sorában említhető még egy korallgyöngyökből álló nyaklánc is az ásatás épen maradt női sírjából. Ez az első ilyen lelettypus ebből a temetőből. A távoli melegtengerekből származó értékes korall jelenléte a közösség messzi tájakkal való közvetett kapcsolatára utal. Az említett nyílhegyeket rejtő sírban barna, korong alakú üvegyöngy töredékei is vol-

Szkíta bronz nyílhegy eredeti helyzetben (fotó: Pópitó Dániel)

Ár és fenőkő a vaslándzsás harcos sírjából
(fotó: Linczer-Katkó Izabella)

Szegfejű spirálészer a feldúlt női sírból
(fotó: Linczer-Katkó Izabella)

Átfúrt koralldarabkákból készített nyaklánc gyöngyei
(fotó: Linczer-Katkó Izabella)

tak. Hasonló gyöngyök a temető korábban feltárt sírjaiban kauricsigával alkottak nyakláncot. Ugyanitt egy rozetta alakú kicsi bronz ruhaveret részlete is felszínre került. A lándzsás férfi koponyája mellett lelt kicsi, nyitott bronz huzalkarika pedig vélhetően fülbevaló vagy fejdísz szerepét töltötte be. A harcos medencéjénél átfúrt fenőkő, rajta a vasból készült ár, továbbá egy ívelt hátú rövid vaskés feküdt, szorosan egymás mellett. Ezek egykor egy tarsolyban lehettek. Az ásatás épen maradt női sírjában a fonalak előállításához használt orsó díszes agyagnehezékét leltük meg. Törött, de egykor díszes orsó a pontuszi hajkarikát rejtő, rablott sírból is előkerült.

Minden sírban bukkantak elő olyan korongolatlan és korongon készült agyagedény-töredékek is, amelyek a temetési rítus részeként, ételmellékletek elhelyezése miatt kerültek a sírokba. A Kárpát-medencében a szkíták korától megjelenő korongolt kerámiák között itt egy S profilú tál és egy kisebb öblös bögre említhető. A lándzsás harcos sírjában a lábnál egy kézzel formált, közel 30 cm átmérőjű, gömbszelet alakú, oldalán bütyökdiszes tál feküdt. Benne az ételmellékletből hátramaradt, csontos húsrá utaló, kiskérődző lapocka- és lábcsontjai feküdtek. Ételmellékletre utaltak a korallgyöngyöket viselő nő sírjában a lábcsontok és a sírfal között

lelt kiskérődző végtagsontok is. Ezeket vélhetően egykor faedényben helyezhették az elhunyt mellé.

Összeségében elmondható, hogy a 2024 februárjában feltárt újabb négy sír több szempontból is értékes adatokkal bővítette a több mint 80 éve ismert szőregi szkíta temetőről eddig alkotott mozaikos ismereteinket. Sikerült pontosítani a temető déli irányú kiterjedését, s minden jel arra mutat, hogy déli irányban újabb sírokat rejthet a föld. Az egykori gyárak épületei, amelyeket Korek József 1943-ban említ, a legutóbbi feltárástól délre álltak. Az újabb, kizárólagosan csontvázas rítusú sírok tárgyi leletei jól beleillenek a temető korábban feltárt leleteinek sorába, illetve a szkíta nép Alföld-csoportjának leletkörébe. Ezek közül a nyílhegyek, a vaslándzsa, valamint a Kr. e. 6. század második felétől széles körben elterjedő korongolt kerámiák itt lelt típusai alapján a most megismert temetőrészlet a Kr. e. 6. század második felére, az 5. század első felére, azaz a Kr. e. 550–450 tájára keltezik a harcos szkíták újonnan előkerült sírjait.

Jellegzetes háromélű szkíta bronz nyílhegy
(fotó: Linczer-Katkó Izabella)

REGENYE JUDIT

ÚJ KÖNYV A KÉSŐ BRONZKORI NYUGAT-DUNÁNTÚL TÖRTÉNETÉRŐL

Ilon Gábor: *Asszonyok – férfiak – kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr. e. 1650/1600 – Kr. e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez. Women – Men – Connections. Archaeological studies on the Late Bronze Age (1650/1600 BC – 800/750 BC) of Western Transdanubia.* Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2024. 2 kötet, 701 oldal szöveg és 432 oldal képtábla.

70

A szerző négy évtizedes szakmai tevékenységét lezáró munkaként jellemzi a nem csak súlya miatt tekintélyes művet (az első kötet tartalmazza a szövegekötet, a 2. az illusztrációkat, így a négyeszet meghaladó fotó- és rajzos táblát). S valóban, aki ismeri Ilon Gábor eddigi sok évtizedes tevékenységét, az felismeri ebben a két kötetben is az általa preferált kutatási irányokat. A szerző ezek újragondolása, a legfrissebb szakmai eredményekkel való összevetése és újabb adatokkal való kiegészítése útján jut el az adott kutatási terület és időszak történeti rekonstrukciójához. A helyi kutatási eredményeket pedig gyakran a nemzetközi szakmai véleményekre reflektálva foglalja össze. A történeti szemlélet tehát a mű nagy erénye. A hazai régészeti szakirodalomban nem mondható gyakorinak a mindennapi élet felőli megközelítés, de a szerzőtől nem meglepő ez az egyéni látásmód. Jellemezhetnénk a kötetet úgy is, hogy ez a késő bronzkor, Ilon Gábor szerint.

A kötet szerkezete a címben meghatározott módon tanulmányokra tagolódik, benne az adott téma áttekintése, a vonatkozó teljes leletanyag bemutatása, valamint a témával kapcsolatos kutatási irányok, hipotézisek ismertetése. Minden témához további esettanulmányok csatlakoznak, valamint ásatási közlések, leletismertetések, anyagvizsgálatok. Ezek részben a szerző, részben mások munkái. A közreműködők a tartalomjegyzék sorrendjében: Molnár Attila, Mrenka Attila, Száraz Csilla, Belényesy Károly, Wolf Ernő, Czigány Dávid, Ujvári Ferenc, Mitre Zoltán, Kasztovszky Zsolt.

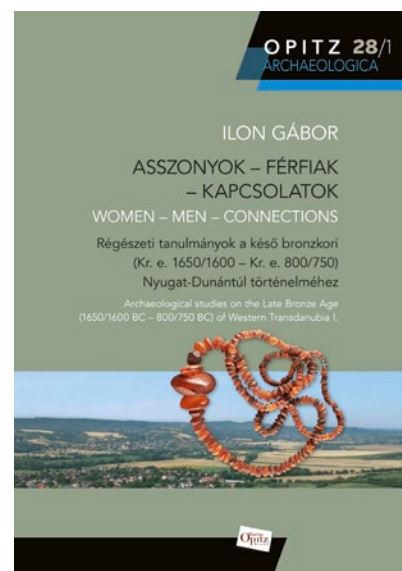
Elsőként a területi és időbeli határok kijelölése után a szerző tiszteleg az elődök előtt, azon neves régészeket megidézve, akik a múltban a Nyugat-Dunántúl késő bronzkorával foglalkoztak. Egy régészeti korszakról szóló mű magától értetődően nagy teret szentel a térség régészeti kultúráinak és időrendjének. Előzményként persze szóba kerül a terület kora és középső bronzkora is. A tájékozódást kronológiai táblázatok is segíti, továbbá egy 266 tételből álló lelőhelykataszter.

A szerző külön fejezetet szán a környezettörténetnek, bemutatva a késő bronzkor időszakának növény- és állatvilágát. Ezekre alapozva a gazdálkodás környezetet átalakító hatásának felvázolására is kísérletet tesz, de rekonstruálja a központokhoz tartozó területek nagyságát és a hozzájuk tartozó lelőhelyeket a vízrajz és az uralmi területek határát jelző kincsleletek segítségével.

A környezet után a benne élő ember következik, elsőnek az embertani leletek alapján, mégpedig koronként, kultúránként tárgyalva. A szerző erősen

szkeptikus a terület eddigi vizsgálati eredményeit illetően, főként a kutatottság alacsony foka miatt. Mégis szóba hozza a régió késő bronzkori lakosságának alakulását a nyugat-európai népsűrűségi adatok fényében, amelyekben a házak méreteit és a temetők sírszámait tekinti igazodási pontoknak.

A biológiai adatok után a népesség társadalmi szempontú vizsgálata következik. Ezek a fejezetek eltérnek a szokásos régészeti adatközléstől, jóval olvasmányosabbak azoknál, s a néprajzi leírásokkal rokoníthatók. A szerző ugyanis valódi élethelyzeteket mutat be. A nők az életciklusuk meghatározó szakaszai szerint szerepelnek a műben, kiemelve a feltehetően általuk végzett tevékenységeket is. A felnőtt nőkhöz rendelt munkák például a földművelés, fazekasság, ételkészítés, szövés és fonás. A munkafolyamatokat az ezek elvégzéséhez használt munkaeszközök illusztrálják. A nőkkel kapcsolatos oldalakon megkülönböztetett helyet kap a viselet. Ehhez forrásként a sírleletek és az ábrázolások szolgáltak. A viselet maradandó elemei az ékszerek, amelyek számba vétele viseletük helye szerint történik.

A férfiakat mint valamely foglalkozást űző személyeket mutatja be a szerző. Elsőként a gazdálkodással kapcsolatos foglalkozások, így a méhészt, halászt, vadászt, pásztort, földműves, építőt, faragót jelenít meg. Természetesen ezek esetében is a konkrét munkaeszközök jelzik a férfiak alapvető tevékenységeit, de Ilon Gábor ezek kapcsán kitér a szélesebb összefüggésekre is. Az építő esetén például szóba kerülnek a házleletek vagy épp az agyagtapasztással előállított épületdíszek. A famegmunkálás felveti a kút, csónak, kocsi témáját, a faragás pedig az agancs- és csontmegmunkálását. A kőanyagok feldolgozása ugyancsak nagyobb teret kap, kiemelve az őrléshez szükséges köveket, kezdve azok begyűjtésétől, egészen a belőlük készült szerszámokig. A bronzkorra tekintettel természetesen e munkában is a legfontosabb férfiakhoz rendelt tevékenység a fémművesség. A szerző részletesen ismerteti a bányászat, ércfeldolgozás nyomait a Nyugat-Dunántúlon és azon túl, továbbá a nyersanyagok itteni felhasználását. Részletesen elemzi a különféle öntőlépényeket is, formájuk és összetételük szerint. Számba veszi a műhelyek-

re utaló eszközöket, így a kalapácsokat, üllőket, öntőformákat és magukat az egyelőre kis számban ismert műhelyfeltárásokat is, majd táblázatban foglalja össze a régió kincsleleteit. A bronz- mellett kitér az aranyművességre is, de a bronzművességből logikusan következik a harcosok bemutatása is. Fegyverleletek, sírleletek és a kincsek tárgyainak különböző társításai alapján Ilon Gábor különböző felszereltségű harcos típusokat is rekonstruál. Könyvében kiemelten kezeli a kardokat, azok szimbolikus ábrázolásait is ideértve. Az elitre utaló kevés lelet mellett szó esik a harcosokhoz társuló egyéb leletekről és a küzdelem okozta jelenségekről is. Az aktuális fejezetet végül a hadviselés társadalmi hatása, továbbá a hőskultusz kialakulása zárja.

Az élet és a halál terei közül a települések esetében a települési hierarchia kérdését is vizsgálja. Így táblázatban szerepelnek a régió magaslati és síkvidéki települései is presztízsük indikátoraival.

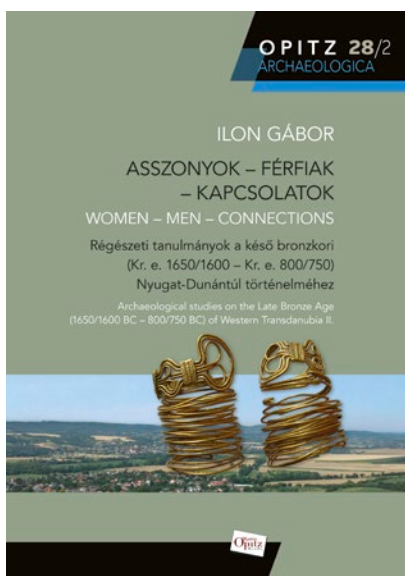
A temetkezés témáját a temetés rituáléjára, továbbá a társadalmi hatásokra összpontosítva vizsgálja. Részletesen elemzi a korszakra jellemző haloms temetés menetét és a rítus időbeli változásait. Az urnamezős temetkezési szokásokat például a helyi halomsíros előzményekből vezeti le. A szerző terjedelmes táblázatban mutatja be a két kultúra temetkezéseit. De megjegyzi, hogy a temetők és a települések viszonyának tisztázása a régióban még további kutatásokat igényelne.

Az áldozatokról szóló fejezetben a kincsleleteket járja körül. A szerző ezek funkcióját illetően szkeptikus véleményt képvisel, s az értelmezés helyett nagyobb figyelmet fordít a leletek belső összetételére és előkerülési helyükre. A leletek összetétele persze régóta elemzés tárgya, s többféle csoportosítási javaslat is született már. A szerző ezek közül kiemeli a nőkhöz, illetve férfiakhoz rendelhető csoportosítást, és úgy véli, hogy a régióban talált kincsek nem mindegyike tekinthető a közösség által összegyűjtött votív [‘felajánlási’ – a szerk.] együttesnek. A magányos bronztárgyak esetében Ilon Gábor felveti a szarvasmarha legeltetési útvonalakhoz való kapcsolódás lehetőségét is. De számba veszi az egyéb áldozati típusokat és a különleges helyszíneket is.

A bronzkori társadalom vizsgálatának fontos terepe a kapcsolatok kérdésköre. A Nyugat-Dunántúl helyzeténél fogva közvetítő szerepet játszott az áruk, eszközök, eszmék kontinentális mozgásában. Ilon Gábor az új kutatási trendekre reagálva megállapítja, hogy a nyersanyagok, tárgyak többirányú és többszintű kapcsolati háló is igazolnak a régió és távoli területek között, s egyúttal hangsúlyozza a mobilitás jelentőségét mind békés, mind pedig harci vonatkozásban.

Az összefoglalásban a szerző egységes narratívában foglalja össze újra a tárgyalt témákat. Egyfajta történelemkönyvként olvashatunk itt arról, hogy milyen is volt az élet a késő bronzkorban a Dunántúlon.

A mű kétségkívül többretegű. Van egy adatokkal ellátott, szigorúan a szakmai közönségnek szóló rétege, de van egy másik, a bronzkor iránt érdeklődő közönség számára élvezhető rétege is. Ezért tulajdonképpen elolvasását bárkinek ajánlhatjuk!

„Az elveszett templom titkai”

A játékhoz csak a magazinra, egy papírra, tollra vagy okostelefonra lesz szükségetek. Izgalmas kalandot!

72

Miközben Kambodzsa egyik trópusi esőerdejében sétáltok, egy földrengés rázza meg a tájat. Megnyílik talpatok alatt a föld és egy rejtélyes barlangszerű üregben találjátok magatokat. A mindent vastag rétegben fedő por felkavarodik az érkezésetektől. A zuhanás ugyan többméteres mélységben ért véget, mégis csodával határos módon egy karcolás nélkül megússzátok. Mikor a szemetek kezd alkalmazkodni a sötétséghez, felméritek a körülöttetek lévő helyet, és hogy milyen eszközöket hoztatok magatokkal a kirándulásra. Eszetekbe jut, hogy a telefon ott lapul a zsebetekben, és milyen egyszerű lenne segítséget kérni. Igen ám, de a földfelszín alatt négy méterrel nincs térerő, így csak világításra tudjátok használni. A táskából közben kihullik a *Határtalan Régészet* Elsüllyedt városok című lapszáma is. Ahogy végigpásztázzátok a helyiséget, közepén egy emelvényen kőszarkofágra hasonló téglatestet

vesztek észre. A szarkofág alatt néhány jelkép rajzolódik ki a lámpa fényében. Az India elsüllyedt városa című cikket használva, válaszoljátok meg az első kérdést, és a helyes válasz mögött található jelképet írjátok fel, ugyanis az emelvény oldalán futó ábra szerint még szükségetek lesz rá.

Mi okozhatta Dváraká város többszöri pusztulását?

elárasztotta a tenger

háború

földrengés

A kiválasztott jelet benyomjátok, és pár pillanatig nem történik semmi, ám ekkor furcsa morajlás fut végig körülöttetek, mint a földrengéskor, azonban most egy kőajtó emelkedik fel a jobboldali sarokban, a kijutás lehetőségével kecsegtetve. Bátorságotokat ösztöregyűjtve átléptek óvatosan az átjárón. Egy szűkebb, szürke, sötét helyiségbe juttok, ahol lépcsősor bontakozik ki előttetek a fémhályból. Amikor kezd a kétségbeesés eluralkodni rajtatok, egy pislákoló fény jelenik meg a falon, majd mint egy videófelvétel, képek peregnek előttetek egy vulkánkitörésről, mely során a láva elnéptelenedett házakat, piacteret temet maga alá. A titokzatos videó után egy másik feladványt fedeztek fel a lépcsősor tetején lévő ajtó mellett. A következő kérdésre válaszolva találjátok meg a megfelelő szimbólumot, jegyezzétek meg, majd nyomjátok meg.

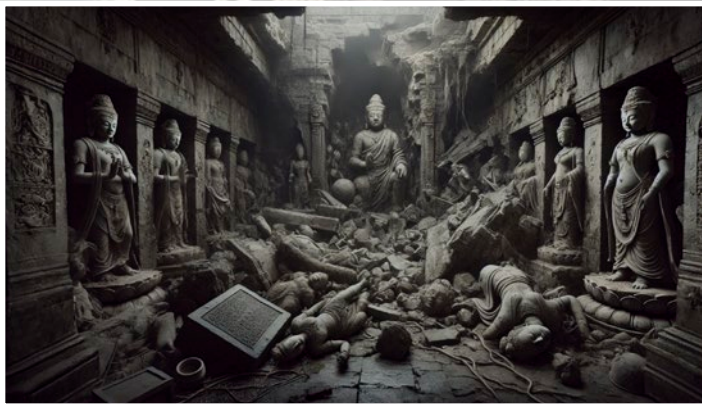
A misztikus Atlantiszt melyik mai várossal azonosítják bizonyos elméletek?

Athén

Szantorini

Trója

A helyes jelkép megnyomása után, felnyílik az ajtó, és egy templom szentélyébe léphetek. Csodálatos szobrok között sétáltak, tátott szájjal, áhítattal, miközben belebotlottok néhány szobortöredékbe. Helyezzétek vissza a megfelelő szobrot a helyére. Ennek kiválasztásához válaszoljátok meg a következő kérdést:

Melyik istennő szobra került elő az elsüllyedt Baiae városból?

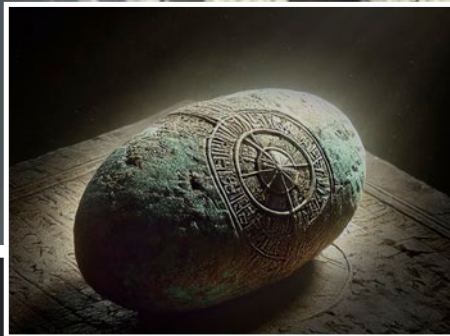
Pallasz Athéné

Héra

Afrodité

A szobor visszaállítása után újabb átjáró tárul fel a jobb oldalaton. A telefon kamerájának segítségével óvatosan bevilágítok a folyosóra, amikor a fénypászma sugarában megláttok egy emelvényen csillogó bronztárgyat, mely mintha túlvilági energiákkal lenne megtöltve, így kíváncsiságotok nőttön-nő. Oldjátok meg az alábbi feladatot!

Ki volt Thórisz-Héracleion főistene?

Ki volt Thórisz-Héracleion főistene?

Zeusz

Amon-Gereb

Jupiter

Miután kiválasztottátok a megfelelő hieroglifát, látjátok, hogy szabad az út. A falakat, a mennyezetet és a padlót is folyamatosan szemmel tartva araszoltok a folyosó vége felé, miközben a hatalmas pókhálót kerülgettek. Néhány méter után, a szemközti falon egy kőkockákból kirakott táblát vesztek észre. Az egyes köveken azok a jelképek szerepelnek, melyekkel az út során találkoztatok a sírkamráról idáig. A tábla feletti ábra tanúsága szerint be kell nyomni az egyes jó válaszokkal azonosított szimbólumokat ábrázoló köveket, abban a sorrendben ahogy útközben megfejtettétek őket. Vajon sikerül?

A megfejtéseket küldjétek el 2025. február 14-ig elektronikusan a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre, vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.), hogy megnyugodhassunk, kiszabadulhatok, és nem kell mentőcsapatot küldenünk a templom felnyitására.

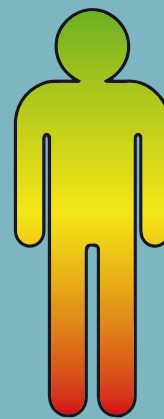

Előző játékunk nyertesei:

Győri Jenő, Kövesi Patrick, Vágusz Anina.
Gratulálunk!

Zay Orsolya

Az ókori energiaszelet: AZ ITRION

74

A hosszú és megerőltető munkához már az ókorban is kellett valami, ami megfelelő tápértékkel bír, s gyorsan elfogyasztható. Szinte hihetetlen, de már ekkor is létezett a ma oly népszerű energiaszelet, csak akkoriban *itrion*nak hívták!

Az emberiség történetében az egyik legkorábban termesztett mag a szezám volt, ami Indiából származik. A magot ételek ízesítőjeként, liszt formájában fogyasztották, de a belőle sajtolt olajat is használják évezredek óta például krémek és szappanok összetevőjeként. Magas a kalciumtartalma, így a tejre érzékeny ázsiai népség nagymértékben támaszkodik a szezámra a mai napig, mint kalcium- és ásványianyag-forrás. Egyes kutatók szerint a szezám magikus erejének gondolatát őrzi az Ali baba és a negyven rabló történetéből a „Szezám, tárulj!” kifejezés is.

A szezám a görög étkezési kultúrában is hamar megvetette a lábát: az *Iliász* és *Odüsszeia* soraiban találunk ugyanis egy *itrion* nevű ételt, mely szezám magból és mézből állt, és a görög harcosok fogyasztották a trójai háború alatt. Ma többnyire *pasteli* néven találkozhatunk a görög konyhában ezzel a népszerű étellel, de az egész mediterrán világban, a Közel-Keleten és Ázsiában is vannak analógiái. Mi most egy alaprecepttel ismerkedünk meg, akinek pedig kedve van, nyugodtan módosíthat rajta saját ízlése szerint.

Hozzávalók:

- 150 g fehér, héj nélküli szezám mag
- 150 g méz
- egy marék apróra vágott mandula
- egy csipet só
- ízlés szerint adható hozzá: apróra vágott magvak, aszalványok, friss, húsosabb gyümölcs (barack, narancs), narancs vagy citrom reszelt héja

Recept:

Egy serpenyőben a tűzre tesszük a szezám magot. Folyamatos kevergetés mellett aranybarnára pirítjuk, de figyelünk, hogy ne égjen oda. Félretesszük, és egy másik serpenyőben forrásig melegítjük a mézet. A modern változatokban cukrot és mézet is használnak vegyesen. Mivel a méz minőségétől és sűrűségétől is függ a *pasteli* állaga, így, ha lágú a méz, a karamellizált cukor adhat neki tartást. Ha keverjük a két alapanyagot, akkor nagyobb arányban legyen benne méz (mondjuk 2/3 méz, 1/3 cukor). A forró mézhez adjuk hozzá a meleg pirított szezám magot. Azért fontos, hogy a szezám mag se hűljön ki, mert így nem rántja össze a masszát. A masszához itt adhatunk egy csipet sót, mivel ez jobban kihozza az ízeletet, illetve itt kerülhet bele egy kevés apróra vágott mag és gyümölcs is. A masszát folyamatos kevergetés mellett összeforgatjuk, majd kétféle módszert alkalmazhatunk a formázásra: van, aki csak sütőpapírral kibélelt tepsibe önti, majd kihűlés után darabokra vágja. Mások azonban tömörebben szeretik fogyasztani, így a massa tetejére szilikonlapot vagy másik sütőpapírt helyeznek, és óvatosan, nyújtóféval, téglalap formára nyújtják. A *pasteli* vastagsága is ízlés kérdése: az ujjnyi vastagtól a 2-3 milliméteresig sokféle készülhet. Várjuk meg mindenképp amíg kihűl a massa, és legyünk nagyon óvatosak végig: a *pasteli* tűzforró, a méz és a cukor komoly égési sérüléseket okozhat! Ha kihűlt, ízlés szerint, éles késsel vagy pizzavágóval alakítsuk formára, és fogyasszuk egészséggel!

☆☆☆

Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

A németországi Glottertal közelében egy medencéhez építettek vezetéket, amikor néhány középkori érme került elő a területen. Másnap a találó a feleségével kereste fel a helyszínt és újabb érmeket találtak, majd értesítették a stuttgarti régészeket. A további kutatások során mintegy 1500 érme került napvilágra. Az ezüstérmeket a 14. században verhették, legtöbbjük az 1320-as években. Ebben az időben a környéken erőteljes bányászati tevékenység folyt, és a lelőhely környezetében éltek a középkori bányászok. A 14. században a most megtalált érmékért kb. 150 juhot lehetett vásárolni.

Kincsek a medencénél

75

Istennő a víz alól

Az olasz Bolsena-tóban található elsüllyedt Gran Carro régészeti lelőhelyen egy érdekes szobortöredéket találtak a régészek és a rendőrségi bűvárok. A mintegy 15 cm hosszú szoborcscsa töredékén még készítőjének kéznyomai is látszanak, és valószínűleg egy háziszentély számára formáztak meg egy korabeli istennőt. Maga a település a Kr. e. 10. vagy 9. században, az ún. Villanova-kultúra idején élhette virágkorát és a későbbi évszázadokban a szeizmikus mozgásoknak köszönhetően süllyedhetett el.

A Rómától kb. 90 km-re található egykori Fragellae lakói fellázdadtak a rómaiak ellen Kr. e. 125-ben. Erre válaszul a Lucius Opimius által vezetett csapatok elpusztították a települést és egy villát is porig romboltak. A régészek feltárták a villát és a támadó csapatok táborát is. Úgy tűnik, hogy a villa környékén gyümölcsöket, bort és gabonát is termeltek. Bár a lázadás pontos okáról csak sejtéseink vannak, a megtorlás mértékét jól mutatja, hogy a pusztítás után legalább 170 évig nem települt újjá a környék.

Ókori lázadók

A norvég Spitzbergák partjai mentén a 17. és 18. században élénk bálnavadászati tevékenység folyt. A vadászati szezonban sokan vesztették életüket, és a betegségek sem kímélték a tengerjárókat. Az emelkedő vízszint miatt a bálnavadászok temetőjének mintegy 800 sírja került veszélybe, melyek megmentését végezték el most a norvég régészek. A hideg időnek és a permafrosztnak köszönhetően mind a holttestek, mind a ruházatuk jó állapotban maradt fenn. A vizsgálatok során az is kiderült, hogy a veszélyes bálnavadászat mellett sokan a hiánybetegségekbe haltak bele, főképp a skorbutba. A bálnavadászat és az állatok feldolgozása mintegy 200 évig zajlott a környéken.

Bálnavadászok temetője

Egy trák előkelő sírja

A bolgár Kapitán Petko Vojvoda falu közelében egy napelemparkot szeretnének építeni. A beruházáshoz kapcsolódó régészeti feltárások során egy szenzációs római kori trák sírt találtak. Az emberi maradványok mellett aranyból készített nyaklánc, diadém, gyűrű került elő, illetve néhány fegyver is: hüvelyében lévő kard, kések és lándzsa. Még egy igen ritka mellvért is előkerült. Az egyik késen aranydíszek is voltak. Az elhunyt mellé tették lovát is. A régészek szerint az elhunyt magas rangú férfit teljes harci felszereléssel temették el. A leletek kiemelésének és múzeumba szállításának idejéig a rendőrség egységei éjjel-nappal őrzik a lelőhelyet.

Az UNESCO világörökségi listáján szereplő kambodzsai Angkor régészeti park északnyugati részén található a Banteay Prei templom. A templom másodig kapuja mellett egy homokkőből faragott őrszobrot (Dvarapala) találtak a régészek. A mintegy 160 cm magas szobor hat darabra tört, de nagyon jó állapotban maradt meg. Magát a templomot VII. Jayavarman király építtette valamikor a 12. század végén, 13. század elején.

A kapu őrzője

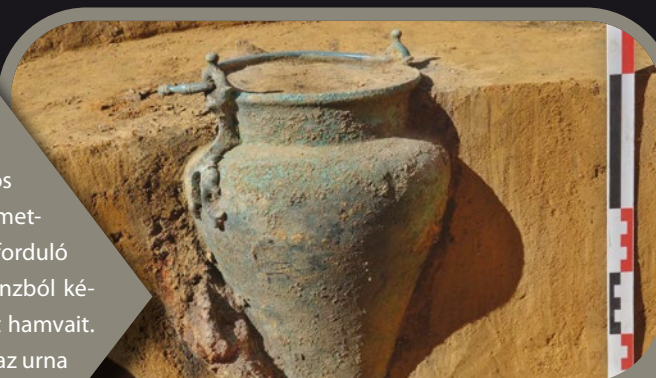

Nyílvessző a jég alól

Idén is folytatódott a régészeti kutatás a norvégiai olvadó jégmezőkön. Nemrégiben egy szinte teljesen ép nyílvesszőt találtak a régészek a Lendbreen-hágónál. Egykor nemcsak fontos útvonal vezetett át a hágón, hanem a rénszarvasvadászok is gyakran ejtettek zsákmányt a környéken. Valószínűleg 1300 éve, egy hasonló vadászaton vesztett el ez a nyílvessző. A datálást nagyban segíti, hogy hasonló nyílhegyeket a 700-as évekre keltezhető sírokban is találtak Norvégiában. A kutatócsoport 2006 óta igyekszik megmenteni az olvadó jég alól előbukkanó tárgyakat a környéken.

A lengyel Kazimierz Wielka városában a régészek mintegy 160 jelenséget tártak fel, melyek az újkőkortól egészen a római időszakig keltezhetőek. Az utóbbi időszakból egy temető részlete került napvilágra, melyben csontvázak és hamvasztások is előfordulnak. Az egyik hamvasztásos temetkezés feltárásánál egy, a római területeken igen ritkán előforduló tárgyat találtak a szakemberek: egy római készítésű, bronzból készült vödörszerű edénybe, ún. szitulába tették az elhunyt hamvait. Ez a szitula rendkívül jó állapotban maradt fenn, ráadásul az urna mellett fegyverek maradványait is megtalálták. Vasból készült kardot, lándzsahyget és egy pajzs alkatrészeit is feltárták a régészek. A megtalált szitula típusa a Kr. e. 1. és a Kr. u. 1. század környékén volt jellemző, azonban a fegyverek jellegzetes jegyei alapján inkább a Kr. e. 1. századra keltezhető a sír.

Római ritkaság

A párizsi Notre-Dame 2019-ben történt tragédiája után elkezdődtek a felújítási munkálatok, melyeket a régészek kutatásai előztek meg. Ennek köszönhetően több mint száz temetkezést tártak fel, köztük több szarkofágot is. Az egyik ólomszarkofágban talált emberi maradványokat most úgy tűnik, hogy sikerült beazonosítani. Néhány szakértő úgy gondolja, hogy a csontokon talált intenzív lovgárlásra, tuberkulózisra és agyhártyagyulladásra utaló nyomok azt mutatják, hogy az 1560-ban elhunyt költő, Joachim du Bellay földi maradványait találták meg. Az 1522-ben született reneszánsz költő kiváló lovas volt, és ugyanezekben a betegségekben szenvedett.

Megvan a reneszánsz költő sírja?

Előfizetve a magazin 1490 Ft helyett csak **1250 Ft-ba** kerül, ami évente mindössze 5000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.
A 2025. február 10-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2025. márciusi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum. Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004
A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészetet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

78

Most már akár elektronikus formában is olvashatja a Határtalan Régészetet!

Keresse a lap régi/új számait a laptapir.hu és a magazinly.com felületein!

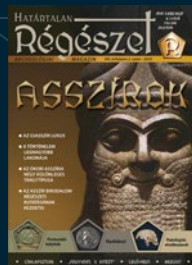
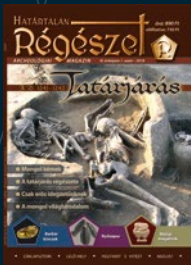
A következő számunk: Jégkorszak

A globális felmelegedés hatásait nap mint nap a saját bőrünkön érezhetjük. Úgy tűnik, az alkalmazkodás a jövőbeli folyamatokhoz a túlélés záloga lehet. De nem ez az első alkalom, amikor az emberiségnek meg kellett birkóznia a környezete gyökeres megváltozásával. A Föld történetében több nagy lehűlési és felmelegedési időszak is volt. Az utolsó néhány ilyen már az emberiség is átélte, gondoljunk csak a Római Birodalom fénykora alatti klímaoptimumra vagy a kora újkorban zajló „kis jégkorszakra”. Mind közül a legismertebb azonban a „nagy jégkorszak”, tudományos nevén az úgynevezett

Würm-glaciális, ami mintegy 110 ezer évvel ezelőtt kezdődött, s amelynek mélypontja (amikor a sarki és kontinentális jégtakarók a legnagyobb területet fedték be) mintegy 18 ezer évvel ezelőtt következett be. Ebben a hosszú periódusban előbb a Neander-völgyi ember (*Homo sapiens neanderthalensis*), majd némi együttélést követően már a modern ember (*Homo sapiens sapiens*) uralta a Földet. 2025-ös első számunk – a Móra Ferenc Múzeumban hamarosan megnyíló Jégkorszak kiállításához kapcsolódóan – a jégkorszak izgalmas időszakának nyomába ered: mamutok, barlangi medvék, őskori vadászok lesznek e számunk főszereplői.

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

Miksa Károly

A FESTŐZSENI

2025. február 2-ig
A Móra Ferenc Múzeumban

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

nka
Nemzeti Kulturális Alap

